Passer en Davidster

De strijd van de Duitse bezetter en de collaboratie tegen de vermeende samenzwering van vrijmetselaars en joden in België (1940-1944)

Jimmy Koppen

Passer en Davidster

De strijd van de Duitse bezetter en de collaboratie tegen de vermeende samenzwering van vrijmetselaars en joden in België (1940-1944)

BALANS

VUBPRESS

Deze publicatie kwam tot stand dankzij de medewerking van het
Centrum voor de Interdisciplinaire Studie van Brussel
Vrije Universiteit Brussel

Omslagillustratie:©CEDOM, Lakensestraat, Brussel.
In 1941 werd te Brussel een grote antimaçonnieke tentoonstelling georganiseerd. In een van de vitrinekasten werden drie doodshoofden getoond, die respectievelijk een kroon, een pauselijke tiara en een laurierkrans droegen. Volgens de organisatoren waren deze doodshoofden samen met hun attributen in een tempel teruggevonden. Ze zouden de drie streefdoelen van de vrijmetselarij symboliseren: de strijd tegen monarchie en gezag, tegen kerk en geloof, en tegen militarisme en nationalisme.

Omslagontwerp: Danny Somers
Boekverzorging: Boudewijn Bardyn

Waversesteenweg 1077-1160 Brussel
Fax: ++ 32 2 629 26 94
vubpress@vub.ac.be
www.vubpress.be

ISBN 90 5487 401 5   NUR 686
D / 2005 / 1885 / 018

Inhoud

Woord vooraf

Er bestond een grote nood aan een historische studie over de manier waarop vrijmetselaars en joden in het België van vóór en tijdens de Tweede Wereldoorlog door extreem-rechts werden behandeld.

De houding van het nazisme tegenover de vrijmetselarij gaf bij uiterst-rechts de doorslag. Dit kon gepaard gaan met een analoge houding tegenover joden, zigeuners en gehandicapten: *Übermensch* tegenover *Untermensch*. Dat zovelen, waaronder zowel intellectuelen als opiniemakers, zich daartoe leenden, is niet verwonderlijk. Ze zijn dikwijls niet alleen zeer vatbaar voor simplificerende ideologieën: velen verwekken ze ook graag. De antihouding is dan ook een geducht wapen bij de verovering van de macht.

Uit onderhavige historische studie blijkt dit eens temeer. Uitgaande van een valse 'judeo-maçonnieke samenzweringstheorie' ontstond een maatschappijbeeld dat aanleiding gaf tot een praktijk waarin 'uitsluiting' en 'uitroeiing' de trefwoorden zijn. Het beeld van de 'Bezem' werd toen reeds gebruikt door krachtpatsers binnen Rex en de Antimaçonnieke Liga. Beide organisaties vonden hun voedingsbodem in het toenmalige nazisme. Het menselijke leed dat in een zwakke democratie werd teweeggebracht, kan niet zomaar worden vergeten.

De psychose tegenover vrijmetselarij en jodendom in deze periode is des te dramatischer omdat ze leidde tot een ultiem wapen, namelijk dat van de moord (zie 8.2.).

De grote verdienste van dit balansboek is niet alleen dat het één en ander op een rijtje zet, maar ook dat het de antihouding tegenover vrijmetselarij en jodendom in België voor het eerst vanuit wetenschappelijk oogpunt bestudeert. Dit werk verdient daarom al onze aandacht.

Prof. dr. S. Loccufier.

Inleiding

Is de vrijmetselarij een occult genootschap dat door intriges en samenzweringen een oncontroleerbare greep op de samenleving uitoefent? Deze vraag wordt al bijna driehonderd jaar gesteld. De vrijmetselarij zoals we haar nu kennen ontstond in 1717 in Londen. Het is aannemelijk dat we haar oorsprong moeten zoeken in de middeleeuwse bouwcorporaties, hoewel deze theorie altijd erg ter discussie heeft gestaan. Maar in plaats van te bouwen aan kathedralen gingen deze gepriviligeerde gilden vanaf de 17de en 18de eeuw enkel aan 'de tempel van de mensheid' werken. De door God geschapen wereld was in dat opzicht als een ongepolеiste steen die bewerkt diende te worden. Dit kon gebeuren via de principes van vrijheid, broederlijkheid, verdraagzaamheid en solidariteit, waardoor de individuele vrijmetselaar een beter mens moest worden. Betere mensen kunnen zo voor een betere, volmaaktere wereld zorgen. Maar de vrijmetselarij is ook een initiatiek genootschap. Dat betekent dat een kandidaat-vrijmetselaar door welbepaalde rituelen in een loge wordt ingewijd. Als leerling-vrijmetselaar kan men dan opklimmen naar gezel, meester en tal van zogenaamd hogere 'graden'. De vrijmetselaars komen samen in speciale ruimtes, 'loges' of 'tempels', waar zij luisteren naar uiteenzettingen over zowat alle thema's – behalve als ze van politieke of religieuze aard zijn. Deze tempel is altijd een afgesloten en zogeheten 'geheime' locatie; dat is nodig omdat de loge een soort van rustpunt moet zijn in een drukke samenleving waar de

aanwezigen, losstaand van hun politieke, filosofische en sociale achtergrond, over een betere wereld kunnen nadenken. Hoe precies het rituaal van de logezittingen gebeurt wordt geheim gehouden; hierdoor behoudt de vrijmetselarij een mysterieuze aantrekkingskracht en sluit zij tegelijkertijd aan bij de traditie. De middeleeuwse steenbewerkers en architecten hielden hun beroepscodes en wachtwoorden immers ook geheim om te voorkomen dat onbevoegden zich als dusdanig konden voorstellen. In dezelfde opvattingen blijven ook de ledenlijsten onbekend voor de niet-ingewijde, 'profane' buitenwereld. Deze discretie blijft tot de dag van vandaag accuraat. Zo kan het gebeuren dat lidmaatschap van een loge twijfelachtig of zelfs vijandig wordt aanzien. Nog steeds bestaat de mythe dat de ware politieke agenda in de loges wordt opgesteld.

In die context is het te begrijpen dat een volksvertegenwoordiger van de politieke partij Spirit in januari 2005 een wetsvoorstel klaar had dat politieke mandatarissen zou verplichten hun lidmaatschap van eliteclubs zoals de vrijmetselarij kenbaar te maken. De opsteller vertrok vanuit twee vaststellingen. Enerzijds zijn mandatarissen en topfunctionarissen per ingang van 1 april 2005 verplicht een vermogensaangifte bij het Rekenhof te doen, alsook hun cumulmandaten mee te delen. Dus waarom zou dit ook niet mogen gelden voor hun mogelijk lidmaatschap bij de vrijmetselarij? Anderzijds wees een recent boek van Jan Puype – *De Elite van België* – op de ondoorzichtigheid van tal van genootschappen die vaak uit de leden van de maatschappelijke toplaag zijn samengesteld.[1] Het wetsvoorstel ijvert dus voor meer transparantie wat lidmaatschappen van eliteclubs aangaat, maar laat echter blijken dat er maar weinig concrete kennis over een gegeven zoals de maçonnieke geheimhouding bestaat. Meer nog, het wetvoorstel stelt letterlijk dat

> 'het geen geheim is dat de combinatie van het geheime lidmaatschap van bv. de Loge, de broederplicht, de interne rechtsgang en hoogoplopende beroepsvrijage in het recen-

> te verleden geleid heeft tot belangenvermenging en zelfs het ondergraven van de democratie. In Italië was de P2-Loge nauw betrokken bij de moord op Aldo Moro; in Groot-Britannië is er sinds '98 een nationale maatregel van kracht die overheidsambtenaren verplicht hun logelidmaatschap bekend te maken na een resem van schandalen in de vastgoedsector en in België waren in de Uniop-fraudezaak, de OMOB-fraude en de Agusta-Dassaultaffaire een resem 'broeders', zowel uit de politiek, ambtenarij als het bedrijfsleven betrokken.'[2]

Is de vrijmetselarij dan toch zo een bedreiging voor het democratisch besluitvormingsproces? Het gaat immers toch om slechts enkele hooggeplaatste politici-vrijmetselaars die achter de schermen het politiek gebeuren sturen. Dat is althans de conclusie die men na het lezen van dit wetsvoorstel krijgt. In 1999 werd dit nog explicieter gesteld. Toen de toenmalige CVP na jaren van onafgebroken regeringsdeelname naar de oppositie werd gezonden publiceerde *De Standaard* in augustus een dossier met als titel 'Wordt er nog vrij gemetseld in de Wetstraat?' en met 'Driekwart van de liberale en socialistische ministers in de federale regering is lid van een loge' als niet mis te verstane subtitel.[3]

Derk Jan Eppink, politiek journalist, verwees in deze artikelen expliciet naar de vermeende band tussen vrijmetselarij en politiek. De regeringscoalitie van liberalen, sociaal-democraten en groenen telde volgens Eppink behoorlijk wat vrijmetselaars. Vervolgens noemde de journalist deze politici bij naam, en vermeldde daarbij meestal tot welke loge of Obediëntie[4] zij behoorden. Hij 'beschuldigde' de vrijmetselarij ervan de politiek te gebruiken om haar eigen netwerken uit te bouwen. Vooral op het vlak van de media en het onderwijs zouden vrijmetselarij en vrijzinnigheid – de termen worden door Eppink door elkaar gebruikt – zo veel mogelijk invloed willen uitoefenen. Het bewaren van de 'absolute geheimhouding' zou in die context te begrijpen zijn.

Een reactie kon niet uitblijven. Een drietal vrijmetselaars publiceerden eind augustus, eveneens in *De Standaard*, een artikel waarin zij de beweringen van Eppink weerlegden.

'Het moest er van komen dat gefrustreerde christen-democraten, die gruwen van zelfkritiek, hun verplichte oppositiekuur aan duistere machinaties van hun opponenten wijten', lazen we in de reactie. 'En wie zijn er dan beter dan wie ook geschikt om als samenzweerders gebrandmerkt te worden? De vrijmetselaars! Men zou kunnen denken dat de media in onze contreien zouden terugschrikken voor een methode die al eerder in onze geschiedenis gebruikt werd door fascistoïde groeperingen en door de nazi's. De 'judeo-maçonnieke samenzwering' in allerlei varianten werd in de jaren '30 door dit 'onzindelijk allegaartje' (sic) aangeklaagd als de bron van alle verderf in Europa en Amerika.'[5]

Met deze uitspraak haalden de drie vrijmetselaars in kwestie de band met het verleden aan. In de jaren dertig was de vrijmetselarij inderdaad meermaals het doelwit geweest van extreem-rechtse groeperingen zoals Rex, het VNV en het Verdinaso. Tegelijkertijd hadden de extreem-rechtse regimes in Duitsland, Italië, Spanje en Portugal de vrijmetselarij verboden. Obediënties werden ontbonden, de inboedel van loges aangeslagen, en niet zelden werden vrijmetselaars door deze regimes gevangen gezet of zelfs terechtgesteld. Extreem-rechts in België sloot zich bij de anti-maçonnieke opvattingen van de fascisten aan en plaatste de vrijmetselarij in het grotere geheel van de 'judeo-maçonnerie'. Concreet betekende dit volgens hen dat de bestaande orde in de wereld door een wijdvertakte samenzwering ernstig bedreigd werd. Hierin speelde het 'internationale jodendom' de hoofdrol. Door middel van politiek machtsmisbruik, intriges op financieel en economisch vlak en een greep op de media streefde het jodendom ernaar overal ter wereld revoluties en oorlogen uit te lokken. Dit alles werd opgezet met als einddoel de 'Republiek van David' te vestigen. De nazi's herinnerden er constant aan dat *der ewige Jude* de oorzaak van alle ellende was. Dit internationaal jodendom werd in zijn taak bijgestaan door allerlei 'dochterorganisaties',

zoals het communisme, maar ook het grootkapitaal (ook wel plutocratie genoemd) en de vrijmetselarij.

De nationaal-socialisten waren echter niet de uitvinders van de slagterm 'judeo-maçonnerie'. Die dook voor het eerst in Frankrijk op, ten tijde van de Dreyfus-affaire. Extreem-conservatieve elementen beschuldigden joden en vrijmetselaars ervan tegen de Franse Staat samen te spannen. De slagterm ging een eigen leven leiden en werd uiteindelijk een belangrijk element van de nationaal-socialistische wereldbeschouwing.

Extreem-rechtse krachten waren echter niet de eersten die de vrijmetselarij negatief waren gezind. De hele negentiende eeuw door tot aan het begin van de Eerste Wereldoorlog voerde de Katholieke Kerk al een 'kruistocht' tegen deze 'afvallige' groepering, die met haar antiklerikalisme en vrijheidsdenken de maatschappelijke orde verstoorde. Het katholieke milieu gebruikte dan ook de benaming 'sekte' om aan de vrijmetselarij te refereren. Er moesten bijgevolg acties komen om deze sekte onschadelijk te maken. Om dit te bereiken maakte men de maçonnieke geheimen publiek. Al met de encycliek *Humanum genus*, die paus Leo XIII in 1884 uitvaardigde, werden de gelovigen hiertoe aangespoord.

In die context kunnen we begrijpen dat de katholieke krant *La Libre Belgique* een reeks artikelen publiceerde waarin de namen van heel wat echte en vermeende vrijmetselaars bekend werden gemaakt. *De Standaard* noemde in 1999 alleen de namen van politici; *La Libre Belgique* daarentegen vermeldde in 1938-'39 meer dan duizend personen uit alle lagen van de maatschappij. Hierbij benadrukte de krant dat zij niet de bedoeling had ten opzichte van de maçonnerie een agressief beleid te voeren, maar haar wel op politiek vlak wenste te neutraliseren. Op één welbepaald punt waren *La Libre Belgique*, het katholicisme en extreem-rechts – en nu ook Derk Jan Eppink – het met elkaar eens: de geheimhouding van de vrijmetselarij vormde hét struikelblok.

De 'namen-noemencampagne' van *La Libre Belgique* behaalde in geen geval het beoogde doel van de neutralisatie. Twee jaar na

de publicatie bezetten de nazi's België en gebruikten ze de informatie van de krant om hun eigen zwarte lijsten op te stellen. Een aantal vrijmetselaars dat door *La Libre Belgique* bij naam was genoemd, verdween naar een Duits concentratiekamp of werd vermoord. De hele Tweede Wereldoorlog was trouwens een erg zware periode voor de vrijmetselarij in België en daarbuiten. Niet alleen overleefden een aantal *maçons* de oorlog niet, ook de tempelgebouwen kregen het bijzonder zwaar te verduren. Bij de bevrijding in 1944 zaten de Belgische werkplaatsen financieel, materieel en emotioneel aan de grond. De haat van bezetter en collaboratie tegen de vrijmetselarij was in grote mate te verklaren door hun geloof in het bestaan van judeo-maçonnieke samenzweringen; niet zelden werd dit argument ook als legitimatie voor het eigen handelen aangehaald.

In ieder geval zijn zulke theorieën alleen levensvatbaar, wanneer de bevolking door angstgevoelens, xenofobie, onwetendheid en verwarring bepaalde groepen in de samenleving als vijandig gaat beschouwen. De vrijmetselarij kan op die manier een 'occult' karakter krijgen, waarbij de maçonnieke geheimhouding totaal verkeerd kan worden geïnterpreteerd. Niet zelden werd er beweerd dat deze geheimhouding er enkel en alleen was om duistere praktijken, zoals het oproepen van de duivel en het beramen van complotten, voor de buitenwereld verborgen te houden. De vrijmetselarij werd binnen het geheel van de judeo-maçonnerie niet alleen van samenzwering beschuldigd, maar werd ook als zondebok gebruikt. Alles wat misliep, werd aan de bemoeienissen van vrijmetselaars of joden toegeschreven.

Volgens Alec Mellor, onder meer bekend van zijn boek *Nos frères séparés, les francs-maçons*, zijn er twee factoren die het zoeken naar een zondebok kunnen verklaren. Enerzijds is er in de loop van de geschiedenis altijd wel een sociale klasse of bevolkingsgroep geweest die door de rest van de bevolking als minderwaardig werd beschouwd en vaak ook fysiek werd vervolgd. Antisemitisme bijvoorbeeld is eeuwenlang maatschappelijk aanvaard geweest. Anderzijds hadden de vrijmetselaars er gedeeltelijk zelf

schuld aan dat ze door tegenstanders werden geviseerd. Het element van de geheimhouding werkte dus in hun nadeel.[6]

Er wordt gezocht naar zondebokken zodra men zijn eigen frustraties of agressies wil afreageren. Het is echter ook mogelijk dat een bepaalde autoritaire persoon of groep zich superieur acht en zich afzet tegen groepen of klassen die inferieur worden genoemd. Deze 'autoritaire persoonlijkheden' zien deze groepen als een bedreiging, zijn vatbaar voor vooroordelen en simplificerende oplossingen en aarzelen niet om geweld te gebruiken.[7] Een belangrijk punt van kritiek is dat deze theorie, die stelt dat de zwakkeren het slachtoffer worden van persoonlijke of sociale frustraties, niet opging voor de nazi's en voor iedere extremist die geloofde in een judeo-maçonnieke samenzwering. Welke beweringen werden immers steeds herhaald? De joden waren machtig, de joden zweerden samen met vrijmetselaars en communisten om de wereld te veroveren, de joden hadden alle touwtjes stevig in handen. Joden en vrijmetselaars waren dus allesbehalve zwakke en weerloze zondebokken.[8]

Het vijandbeeld, de zondeboktheorie en het complotdenken waren als een kameleon die naar gelang van de omstandigheden en het gewenste resultaat verschillende kleuren kon aannemen. De judeo-maçonnerie werd door extreem-rechts zelfs gezien als een soort van 'internationale maffia', een 'familieclan', met aan het hoofd een heuse 'peetvader'. En net als bij de 'echte' maffia werd er met opponenten ongenadig afgerekend. De maçonnieke bestraffing van verraders werd binnen de antivrijmetselarij haast als een aanvaarde regel gezien. Beruchte antimaçonnieke schrijvers zoals Léo Taxil of Jean Marquès-Rivière noemden het ritueel ombrengen van een verrader als één van de initiëringsopdrachten van een vrijmetselaar. De gekende Franse historicus van de vrijmetselarij Daniel Ligou noemt het thema van de maçonnieke moord één van de meest 'dankbare' onderwerpen voor de antivrijmetselarij; er zou daarbij niet alleen met interne tegenstanders zijn afgerekend, maar ook met hooggeplaatste personen die de maçonnerie niet gunstig gezind waren. Het echtpaar Ludendorff ging zelfs zo ver te beweren

dat Martin Luther in werkelijkheid door vrijmetselaars was vergiftigd, terwijl er in de zestiende eeuw van de vrijmetselarij zoals wij ze nu kennen nog lang geen sprake was![9]

Ondanks alle tegenargumenten bleven deze vooroordelen bestaan en gingen ze tijdens het interbellum een eigen leven leiden. De nationaal-socialistische propaganda slaagde er in om een aantal kenmerken van minderheden, en zelfs van hele volkeren, te concentreren in stereotypen: dé Jood, dé Vrijmetselaar, dé Communist. De propaganda liet geen enkele gelegenheid onbenut om iedereen eraan te herinneren dat alle joden, vrijmetselaars en communisten van heden en verleden terug te vinden waren in deze stereotypen en daarbij steeds hetzelfde streefdoel hadden: de verovering van de wereldheerschappij.

Vanaf 1940 zetten de nazi's hun propaganda in om ook in bezet België deze boodschap te verkondigen. Deze propagandavoering gebeurde in de meeste gevallen niet rechtstreeks. De verschillende collaboratiebewegingen stelden zich maar al te graag kandidaat om de anti-judeo-maçonnieke berichtgeving te lande te verspreiden. Deze anti-judeo-maçonnerie was de uiting van een xenofobe ingesteldheid.[10] Noch het raciale denken van het fin de siècle, noch het gedachtegoed van extreem-rechts tijdens het interbellum beriepen zich op zuivere haatgevoelens, zoals dat eerder in het Frankrijk of het Oostenrijk van rond de eeuwwisseling wel het geval was. Joden, vrijmetselaars, aanhangers van bepaalde ideologieën, of gewoon vreemdelingen, werden in bepaalde Belgische kringen niet gehaat omdát ze jood, vrijmetselaar, … waren. Ze werden wel als vreemd, verdacht of ongewenst beschouwd. Minderheidsgroepen werden daarom al snel als bedreigend ervaren. De vrijmetselarij, de 'grote onbekende', viel zo ten prooi aan allerhande indianenverhalen.

De Tweede Wereldoorlog maakte op pijnlijke wijze duidelijk waartoe het geloof in deze verhalen kon leiden. Deze publicatie wil een beeld schetsen van de zware problemen waarmee de Belgische vrijmetselaars tijdens de bezetting te kampen hadden. Het gaat hierbij om een verkorte en herziene versie van mijn licentiaatsver-

handeling uit 1999, geactualiseerd in 2005.[11] Het thema werd als dusdanig nooit onderzocht, op een enkele uitzondering na.[12]

De geschiedenis van het begrip 'judeo-maçonnerie' vormt een leidraad in dit onderzoek. Het eerste hoofdstuk is dan ook een kort resumé van de belangrijkste judeo-maçonnieke complottheorieën, waarna het tweede hoofdstuk de concrete invulling van dit begrip in het België van het Interbellum, en meer bepaald dat van de jaren dertig, zal proberen weer te geven. De volgende hoofdstukken zullen duidelijk maken wat de motivatie van bezetter en collaboratie – en daarbinnen vooral de zogeheten Antimaçonnieke Liga – was om deze vermeende samenzwering te bestrijden, alsook op welke manieren dit gebeurde. Het negende en laatste hoofdstuk gaat over de moeilijkheden die de vrijmetselarij kende in de periode onmiddellijk na de oorlog.

In deze studie willen we een aantal vragen beantwoorden. Wat werd er onder 'judeo-maçonnerie' verstaan en hoe evolueerde dit begrip in de jaren dertig en veertig? Hoe kunnen we verklaren dat de Katholieke Kerk in het algemeen en de praktiserende, individuele katholiek in het bijzonder zijn greep op de antiveijmetselarij kwijtgeraakte? Welk belang hadden seculiere, a-religieuze kringen bij het verspreiden en stimuleren van de anti-judeomaçonnerie? Wat dreef de Belgische collaboratiebewegingen tot zulk beleid? Waarom was het gemeenschappelijke vijandbeeld van de judeo-maçonnerie onvoldoende sterk als argumentatie om de verschillende Belgische collaboratiebewegingen tot een nauwere samenwerking te brengen? En *last but not least*: hoe stonden de Belgische vrijmetselaars tegenover deze theorieën?

Het archiefmateriaal dat in functie van deze studie verzameld werd, is terug te vinden in twee instellingen. In de eerste plaats heeft het Studiecentrum Oorlog en Maatschappij (SOMA) te Brussel een aantal bundels in haar bezit, die na de Bevrijding werden samengesteld naar aanleiding van het proces tegen de collaborerende Antimaçonnieke Liga. De procesdossiers van het Militair Gerecht of Auditoraat-Generaal handelen echter niet alleen over deze Liga, maar ook over andere collaboratiegroepen die zich met

antivrijmetselarij bezighielden, zoals Rex en Volksverwering. In de dossiers treffen we enerzijds officiële documenten van deze groepen aan, anderzijds brieven en rapporten van de Duitse bezettingsinstanties. Deze correspondentie geeft ons een idee van het beeld dat de bezetter van de collaboratie had, althans op het vlak van hun anti-judeo-maçonniek beleid. De dossiers van het Militair Gerecht zijn echter niet volledig. We moeten dus rekening houden met mogelijke lacunes, aangezien niet alle Duitse documenten konden worden gerecupereerd.

In de tweede plaats werden de archieven van de Belgische vrijmetselarij geraadpleegd. In 1940 telde maçonniek België twee Obediënties, namelijk het Grootoosten van België (GOB), enkel samengesteld uit mannen, en de Internationale Gemengde Vrijmetselaarsorde 'Le Droit Humain' (Belgische Federatie), met zowel mannen als vrouwen. Le Droit Humain had toen een vijfhonderdtal leden. Het GOB telde 30 loges en ongeveer 4600 broeders.[13] Elke loge heeft ook haar eigen archief, dat voor buitenstaanders niet toegankelijk is. We geven hier daarom ook geen geschiedenis van één welbepaalde loge of meerdere werkplaatsen tijdens de Tweede Wereldoorlog. We willen eerder een globaal overzicht geven. Daarom hebben we ons geconcentreerd op het centrale archief van het GOB, dat wordt bewaard in het Centre de Documentation Maçonnique (CEDOM). Een vergelijkbaar archief is niet voorhanden voor Le Droit Humain. Vanwege deze praktische problemen zal de nadruk in deze studie op de geschiedenis van het GOB liggen.

Net zoals in het SOMA is het archiefmateriaal van het CEDOM onvolledig. Dit komt doordat heel wat stukken in de meidagen van 1940 door de vrijmetselaars zelf werden verbrand. De archieven die alsnog in handen van de Duitsers vielen, werden eerst naar Berlijn gezonden, waar ze in 1945 door de Russen in beslag werden genomen en naar de Moskouse depots gevoerd. Momenteel zijn deze fondsen terug naar eigen land overgebracht, maar wachten zij nog op ontsluiting. Het in het CEDOM beschikbare materiaal over de bezettingsperiode bestaat voor een groot deel

uit rapporten die na 1944 door het GOB werden opgesteld en die handelen over de voorgaande jaren. Er zijn eveneens nog een aantal documenten uit de jaren '30 terug te vinden, waardoor we meer te weten kunnen komen over de houding van het GOB in het licht van de fascistische dreiging.

Naast deze archiefstukken werd gebruikgemaakt van een selectie artikelen, die tijdens de oorlogsjaren in allerhande collaboratiedagbladen en -tijdschriften werden gepubliceerd. We maken hierbij gebruik van de gecensureerde kranten en de eerder gematigde collaboratiepers zoals respectievelijk *Le Soir* en *Het Vlaamsche Land*, alsook van de meer expliciet nazistische persorganen zoals *Le Pays Réel* en *De SS-Man*. Vanzelfsprekend wordt ook de pers bekeken uit de periode die aan de bezetting vooraf ging, waarbij de nadruk eerder ligt op de katholieke bladen zoals *La Libre Belgique* en *Gazet van Antwerpen*.

Op het vlak van de secundaire literatuur zijn er een aantal goede werken beschikbaar. Over het ontstaan en de ontwikkeling van de judeo-maçonnieke samenzweringstheorieën is er *Jews and Freemasons in Europe, 1723-1939* van Jacob Katz, *Juifs et francs-maçons* van Daniel Beresniak, *Judaïsme et franc-maçonnerie* van Luc Nefontaine en Jean-Philippe Schreiber, *Die These von der Verschwörung 1776-1945* van Johannes Rogalla von Bieberstein en *Warrant for Genocide* van Norman Cohn.[14] Daarnaast zijn er een aantal overzichtswerken over de geschiedenis van de Belgische vrijmetselarij en de antivrijmetselarij, zoals het eerder oppervlakkige *Histoire de la franc-maçonnerie belge* van Joël Arvelle, *Les courants antimaçonniques hier et aujourd'hui* van Alain Dierkens en *Visages de la franc-maçonnerie belge du XVIIe au XXe siècle* onder redactie van Hervé Hasquin. Er is momenteel echter een grote nood aan een wetenschappelijk onderbouwd werk over geschiedenis en plaats van de Belgische maçonnerie; de bestaande literatuur is vaak te specifiek of te algemeen. Wat Duitsland betreft is er *Winkelmaß und Hakenkreuz. Die Freimaurer und das Dritte Reich* van Helmut Neuberger, dat concreet de acties van de nazi's tegen de vrijmetselarij in Duitsland en later ook in de bezette gebieden

behandelt.[15] Ten slotte werden een aantal antimaçonnieke publicaties doorgenomen van enkele 'beruchte' antimaçons zoals Léopold Flament, Jean Marquès-Rivière, Paul Ouwerx en Friedrich Wichtl.[16]

De totstandkoming van deze publicatie is te danken aan de inspanningen van een aantal personen. Ik wens mijn dank te betuigen aan mijn promotor Els Witte en aan Jeffrey Tyssens, ook aan Dirk Luyten en Silvain Loccufier. De archivaris van het CEDOM en het personeel van het SOMA ben ik eveneens dank verschuldigd voor hun hulp bij het verzamelen van het archiefmateriaal.

Noten

1 PUYPE, Jan, *De Elite van België*. Leuven, Van Halewyck, 2004, 552 p.

2 *Koen T'Sijen. "Politici moeten lidmaatschap van eliteclubs openbaar maken." Maandag 17 januari 2005*. Raadpleegbaar op: http://www.meerspirit.be/article.php?persberichten/2005/1/17/1.

3 *De Standaard*, 19 augustus 1999: 'Wordt er nog vrij gemetseld in de Wetstraat?' en *Het Nieuwsblad*, 19 augustus 1999: 'Vrij metselen in de Wetstraat.'

4 Een Obediëntie is het overkoepelend administratief orgaan waaronder zich de loges bevinden. Deze wordt geleid door een verkozen Grootmeester. Een voorbeeld van een Obediëntie is het Grootoosten van België, waaronder individuele, grotendeels onafhankelijke loges of werkplaatsen zoals bijvoorbeeld *Les Amis Philanthropes* of *La Bonne Amitié* ressorteren. Deze loges worden voorgezeten door een Achtbare Meester en hebben het juridisch statuut van een vzw. Voor een goede inleiding tot de werking en betekenis van de huidige Belgische vrijmetselarij verwijzen we naar haar websites www.mason.be en www.glrb.org.

5 *De Standaard*, 28 augustus 1999: 'De vrijmetselaar als fabeldier.'

6 MELLOR, Alec, *Nos frères séparés, les francs-maçons*. S.l., Maison Mame, 1961, pp. 226-267.

7 BERGHE, Pierre L. Vanden, *Race and racism. A comparative perspective*. New York / Londen / Sydney, 1967, pp. 19-20.

8 ROSSEEL, Eric, *Fin de Siècle. Post-Moderniteit en fascistische dreiging*. Brussel, VUBPRESS, 1993, pp. 24-27 & GOLDSCHLÄGER, Alain & LEMAIRE, Jacques Ch. *Le complot judéo-maçonnique*. Brussel, Editions Labor/Editions Espace de Libertés, 2005, pp. 11-19.

9 Roeck, Alfons, 'De vrijmetselarij in het volksgeloof en het volksverhaal'. In: *Volkskunde. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van het volksleven* (twee themanummers over vrijmetselarij), jg. 99, nr. 3, juli, september, pp. 253 & 248. In hetzelfde hoofdstuk vinden we een hele opsomming van allerlei gelijkaardige mythes rond het thema van de 'maçonnieke moorden'.

10 Maar, '(les Belges) sont un des peuples les moins xénophobes du monde.' Jacques Willequet in *La Belgique sous la botte*. Parijs, Editions Universitaires, 1986, p. 307.

11 Koppen, Jimmy, *Davidster en Passer. Judeo-maçonnieke samenzweringstheorieën in België tijdens het Interbellum en de Tweede Wereldoorlog*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, VUB, LW, Geschiedenis, 1999, p. 291.

12 Uitzending 'Verzet tijdens WOII en de vrijmetselarij' (Vrijmetselarij aan de Universiteit van Brussel tijdens de bezetting), 13 maart 1987. Getypte teksten, nota's, correcties, aanvullingen. In: CEDOM, GOB 40-44, doos 6, map 'Tekst BRT-TV', p. 2.

13 Het Grootoosten omvat de zogenaamde 'blauwe graden': leerling, gezel en meester. Daarnaast is het GOB sinds 1880 verenigd met de Suprême Conseil of Opperraad, bevoegd voor de hogere graden (van 4 tot 33). Deze vormen de 'uitdieping' van de blauwe graden.

14 Volledigheidshalve vermeld ik ook de vanuit een joods standpunt geschreven *Vrijmetselarij en jodendom. De wereld een tempel* van Ab Caransa uit 2001. Dit is een interessant werk, dat echter niet altijd even historisch onderbouwd is, en richt zich op een eerder maçonniek publiek.

15 Dit werk van Neuberger – dat duidelijk mikt op een breder publiek – is een geactualiseerde en ingekorte versie van het tweedelige *Nationalsozialismus und Freimaurerei*, dat in 1980 in Hamburg bij het (maçonnieke) Bauhütten Verlag verscheen. Voor deze studie zullen we gebruikmaken van Neubergers oorspronkelijke werk.

16 Er moet in deze publicatie rekening worden gehouden met enige 'politieke correctheid'. Heel wat woorden en uitdrukkingen krijgen al snel een pejoratieve bijklank. Deze termen worden meestal tussen aanhalingstekens geplaatst, waarmee ik duidelijk wil maken dat het daar niet mijn persoonlijke mening betreft.

Hoofdstuk 1

Een Europees gegeven

1.1. Ontstaan en evolutie van de judeo-maçonnieke samenzweringstheorieën

1.1.1. Maçonnerie en antimaçonnerie

Het is moeilijk een correct beeld van de vrijmetselarij of maçonnerie te schetsen. Om te beginnen bestaat er niet eens zoiets als dé vrijmetselarij. Volgens Leo Apostel gaat het om 'mensen die op sociologisch, psychologisch, ideologisch en emotioneel vlak fundamenteel van elkaar *verschillen*, die elkaar op een *intieme manier* proberen te ontmoeten in een *gesloten groep*, buiten de burgerlijke maatschappij. Ze noemen zichzelf 'vrijmetselaars' en *gebruiken rituelen en symbolen* als middelen voor hun ontmoeting. Dit gebeurt al sinds het begin van de achttiende eeuw in ongeveer de huidige vorm en in de meeste Europese en Angelsaksische landen.'[1] De kracht van deze definitie ligt in haar eenvoud, maar ze is eigenlijk te eenvoudig om de complexiteit van de vrijmetselarij te kunnen vatten. Een profaan iemand kan niet altijd even gemakkelijk begrijpen waar de vrijmetselaar mee bezig is.

De ontstaansgeschiedenis van de maçonnerie is minstens even ingewikkeld als het formuleren van een waterdichte definitie. We kunnen hier niet verder op de geschiedenis en de evolutie van de hedendaagse vrijmetselarij ingaan. We onthouden echter dat de maçonnieke boodschap van vrijheid, gelijkheid en broederlijkheid

zeker niet overal op algemeen enthousiasme werd onthaald. Integendeel, vanaf het prille begin kreeg de vrijmetselarij af te rekenen met onbegrip en zelfs vijandigheid. Tot aan het jaar 1789 werd haar op de eerste plaats haar geheimzinnigheid en vermeende anti-Roomse houding verweten. De Franse Revolutie bracht echter een nooit geziene schokgolf teweeg. In een poging het onverklaarbare te kunnen verklaren werd er gezocht naar de duistere machten die deze sneeuwbal aan het rollen hadden gebracht. In de jaren die onmiddellijk op de Franse Revolutie volgden, probeerden een aantal schrijvers en 'ooggetuigen' hier een verklaring voor te vinden. Werken zoals *Voile levé pour les curieux* van abbé Lefranc of *Histoire de la conspiration de L.P.J. d'Orléans* van Montjoie maakten de weg vrij voor de complottheorie van Augustin Barruel (1741-1820).[3] In 1797 poneerde Barruel in zijn *Mémoires pour servir à l'histoire du Jacobinisme* de stelling dat de vrijmetselarij voor het uitbreken van de Franse Revolutie verantwoordelijk moest worden geacht.[4]

Barruel noemde een aantal zeer oude en geheime organisaties, waaronder de Orde van de Tempeliers en dus ook de vrijmetselarij, als de ware schuldigen achter het jakobijnse geweld. De Revolutie had volgens hem dus totaal niets te maken met de zware economische en sociale crisis die eraan voorafging of met de zwakheid van de monarchie. Alles was te verklaren door het samengaan van deze organisaties die onder het mom van 'Liberté, Egalité, Fraternité' het land in de chaos hadden gestort.[5] Barruel simplificeerde en overschatte de rol die de vrijmetselarij in de achttiende eeuw in Frankrijk speelde. Het was juist doordat zijn stellingen zo simplificerend waren, dat de *Mémoires* zulk succes kenden. Hij noemde zijn antimaçonnieke ingesteldheid voornamelijk een reactie op het antiklerikalisme van de loges;[6] op dat ogenblik was er echter geen sprake van een maçonniek antiklerikalisme zoals zich dat pas vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw prominent zou manifesteren.

Deze eerste echt uitgewerkte samenzweringstheorie had reeds alle kenmerken die later in zowat alle antimaçonnieke geschriften van de negentiende en twintigste eeuw terug te vinden zouden zijn.[7] Dat betekent dat stellingen en citaten uit hun context werden

gehaald, aan de vaststaande feiten een eigen draai werd gegeven, en dat er telkens opnieuw op de authenticiteit en de onweerlegbaarheid van het gebruikte bronnenmateriaal werd gewezen. De opvolgers van Barruel hadden nog iets anders gemeen met hun voorganger: ze wezen er in hun geschriften telkens uitdrukkelijk op, dat zij niet uit eigenbelang handelden, maar zich antimaçonniek opstelden om de argeloze man in de straat te waarschuwen voor het onheil dat hem boven het hoofd hing. Het sleutelwoord 'onheil' was tussen de regels ook in de pauselijke veroordelingen te lezen.

Het hoeft niet benadrukt te worden dat de Katholieke Kerk zich weinig tolerant opstelde. De verschillende pausen hebben heel wat maatregelen genomen om het 'maçonnieke gevaar' in te dammen. Om en bij de vierhonderd documenten werden door Rome in de openbaarheid gebracht waarin de geheime genootschappen werden vermeld of veroordeeld. De term 'geheim genootschap' werd breed opgevat: er werd bijvoorbeeld ten tijde van Barruel geen onderscheid gemaakt tussen vrijmetselaars enerzijds en jakobijnen anderzijds.[8] Een aantal van deze pauselijke geschriften zijn *In eminenti* van Clemens XII (1738, bul), *Providas* van Benedictus XIV (1751, bul), *Ecclesiam a Jeso Christo* van Pius VII (1821, constitutie), *Quo graviora* van Leo XII (1825, constitutie), *Traditi* van Pius VIII (1829, encycliek) en *Mirari vos* van Gregorius XVI (1832, encycliek).[9]

Deze veroordelingen van katholieke zijde, die overigens maar weinig effect sorteerden, gingen in de beginfase nog niet gepaard met het gebruik van de term 'sekte'. Dit gebeurde vooral in de encycliek *Humanum genus* van Leo XIII van 20 april 1884. In een poging de conservatieve krachten terug de bovenhand te laten behalen, veroordeelde de paus de vrijmetselarij als een destructieve kracht, een 'sekte', die, net als het modernisme en het naturalisme, het katholieke geloof en het gezag van de Kerk ondermijnde. Juist in het veelvuldig gebruik van het woord 'sekte' verschilde *Humanum genus* van andere pauselijke teksten. Dit, in combinatie met het feit dat Leo XIII misschien wel de meest gezaghebbende paus van de eeuw was, was een enorme stimulus voor extremistische en conservatief katholieke elementen. De vrijmetselarij zou

zich opwerpen als een soort van 'tegenkerk' tegenover de bestaande sociale en christelijke orde. Dit kwam al dicht in de buurt van complotdenken.[10] De term 'samenzwering', naast 'sekte' of 'tegenkerk' kwam dan ook regelmatig in de pauselijke verklaring terug.

Heel wat antimaçons lieten zich door *Humanum genus* inspireren. Eén van hen was de Fransman Léo Taxil (1854-1907). Taxil was in belangrijke mate verantwoordelijk voor de benaming 'satanische' vrijmetselarij. Hij verspreidde immers het gerucht dat de vrijmetselaars niets anders dan verhulde duivelaanbidders waren.[11] Taxil maakte in zijn talrijke publicaties maçonnieke rituelen, namenlijsten en organisatie van de loges bij het grote publiek bekend. Hij kon putten uit een rijke en onbegrensde fantasie. Zo beschreef hij de logebijeenkomsten als afschuwelijke rituelen. De ware reden voor de maçonnieke geheimhouding was immers de duivelaanbidding, die in de loges plaatsgreep.[12] De tempels zouden dan gedecoreerd zijn met doodshoofden van jezuïeten, al het goddelijke werd er vervloekt, waarna de schedels werden stukgeslagen. De splinters werden verbrand aan de sokkel van het beeld van de duivel Baphomet, waarop Lucifer vaak zelf even *acte de présence* gaf.[13] In andere publicaties had Taxil het over de duivelse eenheid van alle loges en Obediënties waar ook ter wereld. Deze onzin werd maar al te vaak kritiekloos geloofd. Net zoals Barruel maakte Taxil handig gebruik van de goedgelovigheid van de onwetenden. Wel was zijn antimaçonnisme eerder folkloristisch dan doctrinair, zoals dat bij Barruel wel het geval was.[14]

Taxils stellingen vonden dus heel wat navolging, vooral in katholieke kringen. Op het hoogtepunt van de hele hetze werd er in 1896 in Trente een heus antimaçonniek congres georganiseerd. Maar liefst 36 bisschoppen, 50 episcopale afgevaardigden en meer dan 700 gedelegeerden, waarvan de meerderheid tot de clerus behoorde, waren hierop aanwezig. De eensgezindheid ontbrak echter. Sommigen kregen argwaan en begonnen er rekening mee te houden dat Taxils verhalen misschien niet helemaal correct waren. De Duitse clerus bijvoorbeeld stelde Taxils geloofwaardigheid openlijk in vraag. Daarom werd er een commissie

opgericht die de echtheid van de stellingen moest onderzoeken. Zij concludeerde dat er geen hard bewijsmateriaal voorhanden was, voor noch tegen Taxil.[15]

Taxil bracht vervolgens zelf de oplossing aan. Tijdens een grote bijeenkomst in het gebouw van de Société géographique in Parijs, op paasmaandag 1897, verklaarde Taxil dat zijn beweringen pure verzinsels waren, die enkel tot doel hadden de kerk om de tuin te leiden. Deze bekentenis veroorzaakte een ware schokgolf. Zijn aanhang werd opgesplitst in *believers* en *non-believers*. Sommigen zagen in Taxils 'bekentenis' alleen maar een zet van de vrijmetselarij om de antibeweging een halt toe te roepen.[16]

1.1.2. Antivrijmetselarij en antisemitisme vinden elkaar

Met Taxil was het geloof in een duivels geïnspireerde maçonnieke samenzwering een eigen leven gaan leiden. Hierdoor zorgde hij onbewust voor een toenadering tussen vrijmetselaars en die andere 'duivelaanbidders': de joden. In de tweede helft van de negentiende eeuw raakten antisemitisme en antimaçonnerie dan ook bij elkaar betrokken. Zowel joden als vrijmetselaars kregen ongeveer terzelfder tijd af te rekenen met een verhoogde graad van xenofobie. Hun tegenstanders slaagden erin – en vaak met verbluffend gemak – antisemitisme en antivrijmetselarij tot één geheel te doen versmelten.

Dit judeo-maçonnieke thema kende een enorme aanhang in de eerste helft van de twintigste eeuw. Vanuit kerkelijke hoek werden de joden trouwens nog steeds 'godsmoordenaars' genoemd en werden ze ervan verdacht er allerlei duivelse praktijken op na te houden. Dit 'duivelse' werd maar al te graag letterlijk geïnterpreteerd. Zo ontstond het beeld van de joodse duivelaanbidder die streefde naar de absolute wereldmacht. De joden zouden complotten smeden, grote stukken van de economische en financiële sectoren reeds in handen hebben en de belangrijkste persorganen controleren. Het jodendom werd vaak voorgesteld als de verabsolutering van het Kwaad.[17] Deze overtuiging was echter niet meer uitsluitend in katholieke bewegingen terug te vinden.

Het jodendom werd in de tweede helft van de negentiende eeuw immers met een nieuwe vorm van antisemitisme geconfronteerd. Dit antisemitisme was niet meer, zoals dat vroeger het geval was, op een louter religieuze basis gefundeerd. Het nieuwe antisemitisme was in hoofdzaak politiek en ideologisch onderbouwd, en kon in toenemende mate als racistisch worden beschouwd.[18] De crisis van 1873 maakte duidelijk dat er bij de joodse bankiers en kapitalisten naar zondebokken werd gezocht. In Duitsland verschenen er zelfs politieke partijen die niet een religieus, maar een maatschappelijk 'verantwoord' antisemitisme hoog op de politieke agenda plaatsten.[19]

Verschillende, min of meer onafhankelijk naast elkaar bestaande theorieën gaven uiteindelijk aanleiding tot het ontstaan van de 'judeo-maçonnerie'. Dat talrijke joodse symbolen een plaats hadden gekregen in de vrijmetselarij speelde hier zeker in mee. Ook het bestaan van de Amerikaanse B'nai B'rith-Obediëntie, die nagenoeg uitsluitend uit joden bestond, stimuleerde de gedachte aan een judeo-maçonnieke samenzwering. Bovendien hadden joden en vrijmetselaars schijnbaar een gemeenschappelijk doel voor ogen: het omverwerpen van het katholieke gezag en van de christenheid.[20] De beelden van de 'goddeloze jood' en de 'satanische vrijmetselaar' waren perfect compatibel. De joodse gemeenschap had trouwens net als de vrijmetselarij al te snel als een 'Staat in de Staat' kunnen worden beschouwd. Het laatnegentiende-eeuwse zionisme bevestigde trouwens de vrees dat het jodendom als een collectief naar buiten trad.

Het waren echter de *Protocollen van de Wijzen van Zion* die het meeste aan het geloof in judeo-maçonnieke samenzweringstheorieën bijdroegen. Aan het einde van de negentiende eeuw veroorzaakte deze publicatie in Rusland een kleine aardverschuiving. Zij leverde namelijk het onweerlegbare 'bewijs' dat joden en vrijmetselaars met elkaar samenspanden. De uitvoering van de vierentwintig *Protocollen* zou de stichting van deze joodse Wereldrepubliek tot gevolg hebben. De samensteller van deze *Protocollen*, een zekere Sergej Nilus, beweerde dat Theodor Herzl deze vierentwintig stel-

lingen zou hebben bekendgemaakt tijdens een geheime zitting op het Eerste Zionistisch Congres, gehouden in 1897 te Basel.[21]

In werkelijkheid waren *De Protocollen van de Wijzen van Zion* een samenraapsel en een bewerking van eerder verschenen antisemitische literatuur.[22] Het was voor objectieve waarnemers dan ook niet al te moeilijk om, kort na de verschijning van de *Protocollen*, op de valsheid ervan te wijzen. Het British Museum schafte zich in 1906 een exemplaar aan, waarbij onderzoekers concludeerden dat ze met het werk van de Geheime Tsaristische Politie te maken hadden. Waarschijnlijk waren de valse *Protocollen* opgesteld om pogroms tegen de joden te kunnen rechtvaardigen.[23] Ondanks het feit dat de *Protocollen* vals waren bevonden, kende het boek een hernieuwde en zelfs massale belangstelling na de Eerste Wereldoorlog, en dan vooral in Duitsland. Tijdens de nazi-periode kreeg het boek een haast mythisch statuut. In de *Protocollen* vonden de nazi's hun belangrijkste argumenten om joden en vrijmetselaars te vervolgen.

1.2. De judeo-maçonnerie en het Interbellum

De ontwikkeling van het begrip 'judeo-maçonnerie' kende dus een lange geschiedenis. Rond het jaar 1900 was dit begrip in allerlei ultraconservatieve kringen ingeburgerd geraakt. In twee landen werd er bijzonder veel aandacht aan de judeo-maçonnieke samenzweringstheorieën geschonken, met name Frankrijk en Duitsland. In beide gevallen speelde de Eerste Wereldoorlog een belangrijke rol. Vooral de nasleep van deze oorlog gaf een totaal nieuwe wending aan de complottheorie.

1.2.1. Duitsland

Na 1918 werden de joden in het verslagen Duitsland hoe langer hoe meer als elementen van een complot beschouwd. Het nationaal-socialisme speelde alle troeven van een vermeende samen-

zwering tegen Duitsland tegen hen uit. Vooral de *Protocollen van de Wijzen van Zion*, die in 1919 in Duitse vertaling verschenen, werden door de nazi's te pas en te onpas aangehaald om hun eigen stellingen kracht bij te zetten.

Enerzijds ondersteunde het nazisme van in zijn beginfase de *Dolchstoß*-theorie; Duitsland was lafhartig in de rug aangevallen met de totale nederlaag als direct gevolg. In die context kon de impact van Friedrich Wichtls bestseller *Weltfreimaurerei, Weltrevolution, Weltrepublik*, *über Ursprung und Endziel des Weltkrieges* worden begrepen. Tussen 1919 en 1942 kende het boek maar liefst twintig herdrukken. Wichtl, die van Oostenrijkse herkomst was, haalde zijn inspiratie bij *Humanum genus* en het Franse antisemitisme. Hij vulde de intussen bekende slogan van de judeo-maçonnieke samenzwering aan met een nieuw element: het bolsjewisme. De Russische Revolutie van 1917 zou eveneens aan vergelijkbare obscure machten te wijten zijn.[24] De vrijmetselarij was voor hem een geschikt slachtoffer. Hij uitte echter nog geen persoonlijke beschuldigingen aan het adres van de Duitse Obediënties; zijn volgelingen zouden dit in een latere fase wel doen. Wichtl vertrok vanuit het standpunt dat de vrijmetselarij in dienst stond van de joodse machtswellust. Een expliciete identificatie van de maçonnieke wereldrepubliek en de joodse wereldheerschappij werd echter door hem niet gemaakt. Wichtl was er wel van overtuigd dat het joodse element in de vrijmetselarij doorslaggevend was en dat de Orde vooral in Frankrijk lelijk had huisgehouden.[25] Hij geloofde echter niet dat de vrijmetselarij door het jodendom zou zijn gesticht. Vanuit geschiedkundig oogpunt zou deze bewering onmogelijk te handhaven zijn. Diegenen die in 1717 de Grand Lodge hadden gesticht, waren allemaal praktiserende christenen. James Anderson was zelfs een eerbiedwaardig predikant. De loges, en dan vooral de eerste Duitse loges, hadden een grote fout begaan door ook joden toe te laten. Zo kon het jodendom in de loop der jaren in de vrijmetselarij infiltreren, en slaagde het erin de Orde zijn wil en symbolen op te leggen. Waarschijnlijk besefte de individuele vrijmetselaar zelf niet eens dat hij een joods instrument

was. Meer nog, de vrijmetselaar werd al maar meer als 'ein künstlicher Jude' beschouwd.[26] Besluit: de Wereldoorlog en de revoluties van 1917 en 1918 werden veroorzaakt in functie van de toekomstige joodse wereldheerschappij. Hiervoor beriep het jodendom zich op vrijmetselarij en bolsjewisme. 'Wehe uns armen Betrogenen und schmählich Besiegten', was Wichtls eindconclusie.[27]

Anderzijds werd ook de vraag gesteld wie überhaupt voor het uitbreken van de oorlog verantwoordelijk kon worden geacht. Reeds in 1915, toen de mogelijkheid van een Duitse overwinning nog reëel was, verscheen er in de *Historisch-politischen Blätter für das katholische Deutschland* een artikel, waarin werd gesteld dat de hele oorlog het resultaat was van een maçonnieke samenzwering. De katholieke strekking van zulke stellingen werd wel vervangen door een meer nationalistische en racistische. Groeperingen als de 'Germanen-Orden', waarin personen zoals Rudolf Hess, Hans Frank en Dietrich Eckart, vader van het nationaal-socialisme, na 1918 hun heil zochten, omschreven zich zelfs als 'tegen-maçonnerie'.[28] Terzelfder tijd bestonden er ook wel louter joodse samenzweringstheorieën, maar tot 1919 scheen niemand in Duitsland geneigd te zijn geweest antisemitisme en antimaçonnerie met elkaar in contact te brengen.[29] Generaal Erich Ludendorff, die tijdens de laatste jaren van de Wereldoorlog chef van de Duitse generale staf was, was er echter van overtuigd dat een judeo-maçonniek complot Duitsland ten val had gebracht. In de brochure *Vernichtung der Freimaurerei durch Enthüllung ihrer Geheimnisse* presenteerde Ludendorff zijn stellingen, zonder evenwel expliciet naar de Grote Oorlog te verwijzen. Wat wij in deze brochure te lezen kregen, kwam in zekere mate overeen met wat eerder al in de 'valse' *Protocollen van de Wijzen van Zion* terug te vinden was. De vrijmetselarij werd als een onderdeel van het jodendom gezien. De Orde was misschien zelfs nog gevaarlijker dan het jodendom, aangezien zij zich op alle politieke, economische en maatschappelijke terreinen manifesteerde. Zelfs het familieleven had te lijden onder deze slechte invloed.

> 'In der Tat bildet die Freimaurerei der ganzen Erde nur eine Loge (...). Ihre äußerlich scheinbare Vielgestaltigkeit ist eine geringe oder größere Verhüllung ihrer Beziehung zum Judentum und seinen Plänen.'[30]

Hét instrument van joods-maçonnieke macht zou de B'nai B'rith-Orde zijn.[31] De generaal situeerde de 'Raad van Driehonderd' oftewel de 'Joodse Generale Staf', in de B'nai B'rith. De vergelijking met de 'Wijzen van Zion' lag voor de hand.

Het echtpaar Ludendorff stichtte vervolgens een organisatie, die zich in eerste instantie met antivrijmetselarij zou bezighouden: de Tannenbergbund. De organisatie was de grootste in zijn soort in de Weimarrepubliek. Ondanks de toenemende vijandigheden ten aanzien van de Duitse vrijmetselarij, door de economische crisis en de opmars van nationalisme en extremisme, kwamen de loges geregeld met pamfletten en brochures naar buiten, waarin zij de bevolking probeerden te overtuigen van hun goede bedoelingen. Het aantal pro-maçonnieke publicaties was haast even talrijk als de antimaçonnieke literatuur van de Tannenbergbund.

Ludendorff en de Tannenbergbund waren de link tussen het vooroorlogse en het nazistische antisemitisme. Hitler kende Ludendorff persoonlijk en zijn theorieën waren gedeeltelijk een voortzetting van de ideologie van diens Bund. Na 1933 werd het antisemitisme, gekoppeld aan de antivrijmetselarij, de staatsideologie van het Derde Rijk. Naast Hitlers *Mein Kampf* en *Der Mythos des 20. Jahrhunderts* van Alfred Rosenberg hadden ook de *Protocollen van de Wijzen van Zion* een plaats gekregen in de nationaalsocialistische traktaten. Tijdens het interbellum kende het boek zijn grootste succes: rond 1935 waren er van de *Protocollen* in Europa en in de Verenigde Staten samen meerdere honderdduizenden exemplaren in omloop.[32] Toch moet dit cijfer worden gerelativeerd: zo ging Remarques pacifistische en links-georiënteerde roman *Vom Westen nichts Neues* in één jaar tijd 250.000 keer over de toonbank.[33] Tegelijkertijd laaide de discussie over de authenticiteit van de *Protocollen* hoog op. In 1934-'35 en in 1937

werden er in Bern zelfs heuse processen gehouden om de echtheid van de *Protocollen* juridisch te kunnen bewijzen.[34]

Tegen die tijd was de vrijmetselarij in Duitsland echter al lang buiten spel gezet. De Rijksdagbrand van 27 februari 1933 stelde de nazi's in de gelegenheid kordaat met allerhande tegenstanders af te rekenen. Een *Sondergesetz* leverde de Rijkskanselier de volmacht om, zonder parlementaire bekrachtiging, de nodige maatregelen uit te vaardigen. Deze maatregelen troffen op de eerste plaats de communisten en de sociaal-democraten, maar ook de joden en de vrijmetselaars bleven niet buiten schot. De antivrijmetselarij werd, net als het antisemitisme, in een breder ideologisch kader geplaatst. Hierbij beriepen de nazi's zich op een pseudo-religieuze 'goed-en-kwaad'-indeling van de maatschappij.[35] Doordat de strijd tegen de ideologische vijanden vanop de hoogste echelons werd gedirigeerd, werd een organisatie zoals de Tannenbergbund geheel overbodig. De Bund werd dan ook reeds in juli 1933 ontbonden.[36]

De Duitse Grootloges kwamen al gauw tot het besef dat ze op geen enkel begrip van de nieuwe machthebbers konden rekenen. Ze wachtten een officieel verbod niet af, maar ontbonden zichzelf in 1935. Ondanks het feit dat het met de Duitse Obediënties was afgelopen, bleef het regime bevreesd voor wat zij 'freimaurerlogenähnliche Organisationen' noemde. Op 20 juli 1937 verzond Heinrich Himmler als *Reichsführer-SS und Chef der deutschen Polizei* een lijst naar de afdelingen van de Sipo en SD, waar 27 verdachte en 'maçonnieke' organisaties op terug te vinden waren. Onder meer de B'nai B'rith, de Rotaryclub en de Theosofische Genootschappen, alsook een aantal occulte clubjes en 'sekten', zoals de Fraternitas Saturni en de Orientalischer Tempelorden, kwamen erop voor. Deze lijst was samengesteld op basis van hardnekkige geruchten en legenden. Men kon zich terecht de vraag stellen of organisaties zoals de Hermetische Bruderschaft des Lichts überhaupt ooit bestaan hadden.[37] We zullen later zien dat de Duitsers ook in de bezette landen naar zulke 'freimaurerische' verenigingen op zoek zouden gaan.

1.2.2. Frankrijk

In Frankrijk cumuleerden de anti-judeo-maçonnieke gevoelens een eerste keer in de Dreyfus-affaire. Extreem-rechts en ultraconservatieve elementen haalden het 'verraad' van de joodse militair Alfred Dreyfus aan om te wijzen op een 'samenzwering' van het jodendom tegen de Franse staat. Dreyfus werd er immers van beschuldigd staatsgeheimen aan erfvijand Duitsland te hebben doorgespeeld. Hoewel deze aanklacht later onterecht bleek, lag de hele kwestie op het moment zelf erg gevoelig. De affaire werd ook wel de grootste collectieve manifestatie van antisemitisme in het Frankrijk van de negentiende eeuw genoemd.[38] Bovendien waren veel joden en vrijmetselaars geëngageerd in de Franse politiek, met name in het linkerveld. 'Franc-maçons et juifs' werd een geliefkoosde strijdkreet van de Franse antisemieten.[39]

Ook na de Eerste Wereldoorlog werd de judeo-maçonnerie medeplichtig geacht aan het leed dat Frankrijk vier jaar lang had moeten ondergaan. Monseigneur Ernest Jouin (1844-1932), waarvan werd gezegd dat hij als geestelijke evenveel uit de *Protocollen* als uit de Bijbel citeerde,[40] verspreidde er het gerucht van de judeo-maçonnieke samenzwering tegen Frankrijk, met de Wereldoorlog als direct gevolg. Dit deed hij door middel van zijn tijdschrift *Revue internationale des Sociétés secrètes*. Maar ook in andere media, meer bepaald in antisemitische kranten zoals *La Libre Parole*, werden regelmatig vragen gesteld over de vermeende betrokkenheid van de judeo-maçonnerie bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. De moord op Franz Ferdinand werd in die context als het resultaat van deze samenzwering gezien.[41]

Frankrijk had in de jaren dertig onder de economische crisis evenveel te lijden als alle andere Europese landen. Dit schiep een algemeen klimaat van wantrouwen. Een geheim genootschap zoals de vrijmetselarij werd hiervan andermaal het slachtoffer. Ook in het Verdrag van Versailles, dat het officiële einde van de Eerste Wereldoorlog betekende, en in de oprichting van de Volkenbond zou de hand van de vrijmetselarij te herkennen zijn. Tal-

rijke antimaçons wezen met een beschuldigende vinger naar Amerikaans president Woodrow Wilson, één van de grote pleitbezorgers van het Verdrag van Versailles. Hoewel zijn niet-maçonnieke achtergrond algemeen werd aanvaard, waren het de joden en vrijmetselaars in het Amerikaanse Congres die hem in deze anti-Duitse houding dwongen. Het was waarschijnlijk dan ook geen toeval dat de Amerikaanse inmenging in de Wereldoorlog in hetzelfde jaar plaatsvond als de Russische Revolutie én de Britse belofte om voor de joden een 'National Home' in Palestina op te richten.[42] Dit soort beweringen waren ook in extremistische en ultraconservatieve milieus in andere landen dan Frankrijk te horen.

In de jaren dertig vormde de Stavisky-affaire een tweede manifestatie van anti-judeo-maçonnieke ingesteldheid. Serge Alexandre Stavisky was een jood van Russische afkomst. Het door hem gestichte Crédit municipal de Bayonne fungeerde als dekmantel voor heling van valse of gestolen juwelen. Op die manier zou hij voor tientallen miljoenen hebben gefraudeerd.[43] Toen de hele affaire einde 1933 aan het licht kwam, veroorzaakte ze in Frankrijk een crisis van het regime. Aangezien zich onder Stavisky's vrienden en handlangers een aantal vrijmetselaars bevond, werd dat door allerhande rechtse groeperingen als argument aangehaald om het schandaal te kaderen in een maçonniek complot, waarin ook de Franse overheid en, waarom niet, de hele Derde Republiek zou participeren.[44] Toen Stavisky vlak voor zijn arrestatie in dubieuze omstandigheden zelfmoord pleegde, werd dit geïnterpreteerd als een afrekening binnen het maçonnieke milieu. Net zoals eerder bij de Dreyfus-affaire, werd de slogan 'judeo-maçonnerie' opnieuw ijverig gehanteerd. Deze judeo-maçonnerie werd nu op één lijn gesteld met corruptie. Talrijke namen van vrijmetselaars werden publiekgemaakt en de ontmoetingsplaatsen moesten tegen vandalisme worden beschermd.[45]

In heel wat rechtse kranten werd de maçonnieke geheimhouding ingeroepen als bewijs voor het complot. De gemoederen geraakten zo verhit, dat extreem-rechtse verenigingen zoals Croix de Feu, Jeunesses patriotiques, Francistes, Action française en

anderen op 6 februari 1934 een grote protestmars op Parijs organiseerden. Aan de Assemblée Nationale kwam het tot een treffen met een zenuwachtige politie, die het vuur opende. Er vielen bijna twintig doden.[46]

De Franse vrijmetselarij werd ervan beschuldigd medeplichtig te zijn aan de schietpartij van 6 februari. Maanden en zelfs jaren later dook het thema nog in allerlei kranten op. *Le Jour* had het op 7 mei 1934 nog over 'Comment la mafia maçonnique est mêlée au scandale Stavisky'. Vaak baseerden journalisten zich op moeilijk controleerbare verklaringen. Stavisky werd daarbij vaak zelf een vrijmetselaar genoemd, terwijl dit waarschijnlijk nooit het geval was geweest. Zelfs de beruchte *Revue internationale des Sociétés secrètes* moest schoorvoetend toegeven dat ze in deze materie niet over onweerlegbare bewijsstukken beschikten.[47]

De Stavisky-affaire gaf de Franse antivrijmetselarij echter genoeg stof om er tien jaar op verder te gaan. De affaire bood haar de kans om alle samenzweringen netjes op een rijtje te zetten. Onder meer de latere Vichy-collaborateur Jean Marquès-Rivière schreef gedurende die tien jaar een hele reeks van antimaçonnieke boeken en artikelen bij elkaar. Hij deelde met zowat alle antimaçons de gemeenschappelijke kenmerken van ultranationalisme ('Oui, la franc-maçonnerie existe. Oui, elle écrase, dans une odieuse conspiration, notre pays.') en klerikalisme ('Les loges sont à la fois une école d'antichristianisme et de politique. On y apprend à ridiculiser le Christ et les moyens pratiques de répandre cette indifférence envers l'Eglise, qui caractérise l'esprit maçonnique.')[48]

1.1.3. Het bolsjewisme: bondgenoot van de judeo-maçonnerie

Na 1917 werd het communisme vrij snel met de vrijmetselarij en/of het jodendom geassocieerd. Friedrich Wichtl had dit eveneens opgemerkt. Deze opvattingen waren echter volledig in tegenspraak met het officiële standpunt van het Sovjetregime. In 1922 werd de volgende verklaring uitgevaardigd:

> 'Het is beslist noodzakelijk dat de leidende elementen van de partij alle kanalen afsluiten die leiden naar de middenklasse en derhalve een definitieve breuk met de vrijmetselarij tot stand brengen. De kloof tussen het proletariaat en de middenklasse moet duidelijk ter kennis van de Communistische Partij worden gebracht. Een klein deel van de leidende elementen in de partij wenst deze kloof te overbruggen en gebruik te maken van de maçonnieke loges. De vrijmetselarij is een zeer oneerlijke en schandelijke zwendel van het radicaal gezinde deel van de middenklasse. We beschouwen het als onze plicht haar tot het uiterste te bestrijden.'[50]

De bolsjewieken waren dus allerminst opgezet met de vrijmetselarij. Allereerst zagen zij het Voorlopig Bewind van Kerensky als een maçonniek bolwerk: naast het voorzittersschap werden andere belangrijke functies, zoals de ministers van Financiën, van Oorlog en van Onderwijs door vrijmetselaars ingevuld. Bovendien was de oorlog met de Centralen, ondanks alle ermee gepaard gaande ellende, na de Februarirevolutie gewoon voortgezet. Onder de mensjewieken zouden zich eveneens vrijmetselaars bevinden. Voor de bolsjewieken was de vrijmetselaar een bourgeois, en dus een tegenstander van het socialisme.[51]

Aan de andere kant interpreteerden heel wat extremisten het bolsjewisme juist als een judeo-maçonniek orgaan. De brochure *Der Bolschewismus von Moses bis Lenin. Zwiegespräch zwischen Adolf Hitler und mir* van de nazi-ideoloog Dietrich Eckart, die in 1924 postuum werd gepubliceerd, liet hierover geen twijfel bestaan. Eckart zag in alle grote omwentelingen in de wereldgeschiedenis de hand van het 'internationale jodendom'.[52] En net zoals alle voorgaande revoluties werden ook de Februari- en Oktoberrevoluties door joodse en/of maçonnieke idealen 'gestuurd'.[53] De gebeurtenissen na 1917 leken eveneens te wijzen in de richting van een naderend onheil: in Duitsland was er de Spartakistenopstand en de stichting van de kortstondige Sovjetrepubliek Beieren; in 1936 brak de Spaanse Burgeroorlog uit, waar rechts en links met

getrokken messen tegenover elkaar kwamen te staan. De *Revue internationale des Sociétés secrètes* zag de Spaanse Burgeroorlog als een emanatie van de judeo-maçonnerie. Het communisme trok in Spanje immers ten strijde tegen Kerk en Staat.[54] Tegen 1936 kon er openlijk van het geloof in een 'judeo-maçon-bolsjevisme' gesproken worden. Paul Ouwerx die tijdens de Tweede Wereldoorlog het voorzittersschap van de Belgische Antimaçonnieke Liga 'L'Epuration' zou waarnemen, noemde de Spaanse Burgeroorlog onverbloemd het werk van de vrijmetselarij; de republikeinse krachten zouden immers ideologisch door de maçonnerie gestuurd worden.[55] Anderen zagen veeleer een zuiver joodse hand in deze Burgeroorlog. De VNV-pers hamerde vanaf 1936 constant op het joods-bolsjewistische gevaar. De Sovjetunie was een jodenstaat, zoals ook de Spaanse Republiek er een was. De Spaanse Burgeroorlog was met andere woorden eveneens het werk van de joden.[56]

Dat het joodse element eigen was aan het bolsjewisme, leek door velen als een waarheid te worden geaccepteerd. De overtuigde antisemieten verwezen hiervoor maar al te graag naar Karl Marx. Uit het feit dat Marx joods was geweest, volgde haast automatisch de simplistische redenering dat het hele marxisme een joodse uitvinding was. Hierbij werd compleet voorbijgegaan aan het feit dat Marx met religie niet veel uitstaans had en dat hij zich geregeld behoorlijk antisemitisch had opgesteld.[57] Anderen zagen in Marx eerder een uitvoerder van de maçonnieke idealen. Zelfs al was Marx zelf geen vrijmetselaar, dan had hij toch een ideologie in het leven geroepen die op zijn minst 'verdacht' te noemen was.[58] In hun zoektocht naar bewijzen, meenden een aantal antimaçons in de gekende communistische symboliek een maçonnieke verklaring te vinden. Hamer en sikkel werden daarbij plots als maçonnieke symbolen geïnterpreteerd.[59]

Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog waren de judeo-maçonnieke samenzweringstheorieën geconsolideerd geraakt. In de negentiende eeuw werd de vrijmetselarij ervan beschuldigd de Franse Revolutie te hebben veroorzaakt, en met alle mogelijke middelen tegen de kerk te hebben samengezworen. Deze laatste

beschuldiging gold ook voor de joden. Vooroordelen en onwetendheid deden het neologisme 'judeo-maçonnerie' ontstaan. Aan het einde van de negentiende eeuw was het echter niet enkel het katholicisme dat deze term hanteerde. In Frankrijk werden onder invloed van de Dreyfus-affaire alle anti-Franse elementen verzameld in de judeo-maçonnerie. In Rusland werden de valse *Protocollen van de Wijzen van Zion* uitgegeven, die eveneens uitgingen van de judeo-maçonnieke samenzwering. In Duitsland kende het geloof in deze theorieën veel bijval in de jaren na de Eerste Wereldoorlog. Duitsland was verslagen en er werd naar schuldigen gezocht. De nationaal-socialisten vonden deze schuldige in het 'internationale jodendom'. De link tussen jodendom en vrijmetselarij werd opnieuw snel gelegd. Later ging ook het bolsjewisme deel uitmaken van deze samenzwering. De vrijmetselarij werd na de machtsovername door de nazi's verboden.

In de andere Europese landen vonden de fascistische opvattingen weerklank. In Frankrijk haalde extreem-rechts het Stavisky-schandaal aan om het Franse politieke systeem aan te klagen. Ook in België stonden de extreem-rechtse partijen onder invloed van de gebeurtenissen in het buitenland. In het volgende hoofdstuk zullen we daar nader op ingaan.

Noten

1 APOSTEL, Leo, *Vrijmetselarij. Een wijsgerige benadering*. Antwerpen / Baarn, Hadewijch, 1992, p. 13.

2 *Ibidem*, pp. 28-29.

3 LIGOU, Daniel, 'Franc-maçonnerie'. In SOBOUL, Albert, (ed.), *Dictionnaire historique de la Révolution française*. Parijs, PUF, 1989, pp. 475-481.

4 De *Mémoires* waren trouwens geïnspireerd door *Proofs of a conspiracy against all the religions and governments in Europe, carried on in the secret meetings of Freemasons, Illuminati and Reading Societies* van de Schot John Robison.

5 'The conspiracy thesis which developed in reaction to the Enlightment and the French Revolution is ultimately based on the erroneous conception that the masonic principle of brotherhood has been turned into a political principle through a masonic conspiracy, and that hence the slogan 'Liberty, Equality, Fraternity' of the French Revolution is of masonic origin.' In: ROGALLA VON BIEBERSTEIN, Johannes, *Freemasonry in German history. Address given at the fes-*

tive opening ceremony of the Bicentenary of Lodge Ludewig zur Treue in Giessen on April 29, 1978. Giesen, interne publicatie, 1978 (brochure).

6 MELLOR, Alec, *Nos frères séparés, les francs-maçons.* S.l., Maison Mame, 1961, p. 277.

7 Zie daarvoor: KOPPEN, Jimmy, 'Judeo-maçonnerie: raakvlak van antisemitisme en antimaçonnerie in de negentiende en twintigste eeuw.' In: *Driemaandelijks Tijdschrift van de Stichting-Auschwitz*, nrs.71-72, april-september 2001, pp. 29-80.

8 FERRER BENIMELI, José A. 'Antimaçonnisme et anticléricalisme: la mystification de Léo Taxil.'In: LEMAIRE, Jacques, (ed.), *Sous le masque de la franc-maçonnerie.* Brussel, ULB, 1990, p. 108.

9 N.N., *Progressieve Vrijmetselarij.* Brussel, Elsevier-Sequoia, 1975, p. 21 & GOLDSCHLÄGER, Alain & LEMAIRE, Jacques Ch. *Le complot judéo-maçonnique.* Brussel, Editions Labor/Editions Espace de Libertés, 2005, pp. 21-36.

10 ROUSSE-LACORDAIRE, Jérôme, *Rome et les francs-maçons.* Parijs, Berg International Editeurs, 1996, pp. 119-120.

11 Reeds in 1867 had Mgr. Gaston de Ségur geschreven over de duistere praktijken van de 'achterloges'. Dit boek - *Les Francs-Maçons. Ce qu'ils sont – Ce qu'ils font – Ce qu'ils veulent* – kende niet minder dan negen herdrukken in de drie maanden die volgden op de eerste publicatie. Binnen de vijf jaar was het aantal herdrukken opgelopen tot zesendertig [DIERICKX, Michel, *De vrijmetselarij. De grote onbekende 1717-1967.* Antwerpen/Utrecht, De Nederlandsche Boekhandel, 1972, p. 105]. De Ségur had het over 'Le Chef inconnu' die de wereldwijd vertakte vrijmetselarij bestuurde. In tegenstelling tot Taxil werden de stellingen van de Ségur niet altijd evenzeer door de Kerkelijke instanties goedgekeurd. Zo werd zijn *Jésus vivant en nous* in 1869 zelfs op de Index geplaatst [in: MELLOR, Alec, *Op.cit.*, p. 281].

12 FERRER BENIMELI, José A. 'Antimaçonnisme et anticléricalisme: la mystification de Léo Taxil.' In: LEMAIRE, Jacques, (ed.), *Op.cit.*, p. 110.

13 MELLOR, Alec, *Op.cit.*, p. 283.

14 ROSSIGNOL, Dominique, *Vichy et les francs-maçons.* Parijs, J.C. Lattès, 1981, p. 68-69.

15 LENNHOFF, Eugen, *De vrijmetselaren.* Amsterdam, W.N. Schors, 1978 (fotomechanische herdruk van 1931), pp. 371-372.

16 ROUSSE-LACORDAIRE, Jérôme, *Op.cit.*, p. 128.

17 FRIEDLÄNDER, Saul, *L'antisémitisme nazi.* Parijs, Editions du Seuil, 1971, pp. 16-17.

18 RÜRUP, Reinhard, 'Emanzipation und Antisemitismus: historische Verbindungslinien'. In: KAMPE, Norbert en STRAUSS, Herbert A., (ed.), *Antisemitismus. Von der Judenfeindschaft zum Holocaust.* Bonn, Schriftenreihe der Bundeszentrale für politische Bildung, 1984, pp. 89-92.

19 *Ibidem*, pp. 94-97.

20 KATZ, Jacob, *Jews and Freemasons in Europe, 1723-1939.* Cambridge-Massachusetts, Harvard University Press, 1970, p. 152.

21 REGULUS, [pseudoniem van FLAMENT, Léopold], *Les Protocoles des Sages de Sion. Preuves de l'authenticité des Protocols.* Brussel, Steenlandt, 1943, pp. 12-

13. Het is interessant om weten dat Drukkerij-Uitgeverij Steenlandt eigendom was van een aantal vooraanstaande DeVlagleden.

22 Voor een analyse van de *Protocollen* en de impact die zij, vooral na de Eerste Wereldoorlog, hebben gehad, zie: TAGUIEFF, Pierre-André, (ed.), *Les Protocoles des Sages de Sion. Tome I.* Parijs, Berg International, 1992, pp. 24 e.v. In 1998 verscheen *The lie that wouldn't die* van Hadassa Ben-Itto (in Duitse vertaling als *Die Protokolle der Weisen von Zion - Anatomie einer Fälschung* gepubliceerd bij Aufbau-Verlag, Berlijn). Dit werk geeft een gedetailleerde analyse van de impact die de *Protocollen* hebben gehad.

23 ROSSIGNOL, Dominique, *Op.cit.*, p. 79 en NEFONTAINE, Luc, *Eglise et franc-maçonnerie.* Parijs, Editions du Chalet, 1990, p. 69.

24 GOTOVITCH, José, 'Franc-maçonnerie, guerre et paix.' In: N.N., *Les internationales et le problème de la guerre au XXe siècle. Actes du colloque organisé par l'Ecole française de Rome, 22-24 novembre 1984.* Rome/Milaan, Ecole française, 1987, pp. 76-79.

25 LENNHOFF, Eugen, *Op.cit.*, pp. 388-389.

26 WICHTL, Friedrich, *Weltfreimaurerei, Weltrevolution, Weltrepublik. Eine Untersuchung über Ursprung und Endziele des Weltkrieges.* Achtste uitgave. München, J.F. Lehmanns Verlag, 1921, pp. 50-56.

27 *Ibidem*, pp. 194-195, 200-201, 252-255, 264 (citaat).

28 ROGALLA VON BIEBERSTEIN, Johannes, *Op.cit.*, p. 11.

29 MORVAN, François, *Aspects du mythe conspirationniste antimaçonnique en Allemagne.* Parijs, Politica Hermetica, brochure, 1994, p. 5.

30 LUDENDORFF, Erich, *Vernichtung der Freimaurerei durch Enthüllung ihrer Geheimnisse.* München, Ludendorffs Verlag, 1937, pp. 6, 26-27.

31 Friedrich Wichtl verwijst eveneens naar de B'nai B'rith. Een zekere Gustav Karpeles, lid van deze Orde, zou in één van haar publicaties gesteld hebben dat de grondgedachte van de vrijmetselarij uit het jodendom zou zijn ontsproten. In: WICHTL, Friedrich, *Op.cit.*, p. 54.

32 LOEWENSTEIN, Rudolph M., *Christenen en joden. Psychoanalyse van het antisemitisme.* Amsterdam, Polak & Van Gennep, 1965, p. 52. Norman Cohn spreekt zelfs over 'millions of copies in the 1920s and 1930s'. [COHN, Norman, *Warrant for Genocide*, London. Pelican Books, 1967, p. 29.]

33 COHN, Norman, *Op.cit.*, p. 219.

34 NEUBERGER, Helmut, *Freimaurerei und Nationalsozialismus. II. Teil: Das Ende der deutschen Freimaurerei.* Hamburg, Bauhütten Verlag, 1980, p. 38.

35 COHN, Norman, *Op.cit.*, p. 198.

36 NEUBERGER, Helmut, *Op.cit., II. Teil*, pp. 35-36. Zie ook: PFAHL-TRAUGHBER, Armin. *Der antisemitisch-antifreimaurerische Verschwörungsmythos in der Weimarer Republik un im NS-Staat.* Wenen, Braumüller, 1993 & MELZER, Ralf. *Konflikt und Anpassung. Freimaurerei in der Weimarer Republik und im "Dritten Reich"*. Wenen, Braumüller, 1999.

37 *Ibidem*, pp. 112-115.

38 FRIEDLÄNDER, Saul, *Op.cit.*, p. 51.

39 LUDZ, Peter Christian, (ed.), *Geheime Gesellschaften, Band V/1.* Heidelberg, Verlag Lambert Schneider, 1979, p. 61.
40 PIERRARD, Pierre, 'Lentre-deux-guerres: les Protocoles et la dénonciation du péril judéo-maçonnique.' In: TAGUIEFF, Pierre-André, (ed.), *Op.cit., tome II*, p. 229.
41 'Dab der Mord von Sarajevo ein Freimaurermord gewesen ist, steht heute unwiederleglich fest', schreef Rosenberg enige jaren later. In: ROSENBERG, Alfred, *Freimaurerische Weltpolitik im Lichte der kritischen Forschung.* München, Verlag Frz. Eher Nachf. GmbH, 1931, p. 26.
42 DOODKORTE, J.J., *De invloed van de vrijmetselarij op de geschiedenis der laatste tweehonderd jaar.* Antwerpen, NV Sheed & Ward, 1952, pp. 122-124.
43 JANKOWSKI, Paul., *Cette vilaine affaire Stavisky. Histoire d'un scandale politique.* Parijs, Fayard, 2000.
44 HUYSSEUNE, Michel, *Vrijmetselarij. Mythe en realiteit.* Berchem, EPO, 1988, p. 61.
45 COMBES, André, *Les trois siècles de la franc-maçonnerie française.* Parijs, Ed. Edimaf, 1987, p. 172.
46 GORISSEN, Agnès, *L'antimaçonnisme en France et en Belgique pendant la Deuxième Guerre mondiale. Origines et développement.* Brussel, ULB, Philosophie et Lettres, Section de Journalisme et Communication (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1987, p. 48.
47 CHEVALLIER, Pierre, *Histoire de la franc-maçonnerie française. Tome III.* Parijs, Fayard, 1975, pp. 230-233.
48 MARQUES-RIVIERE, Jean, *L'organisation secrète de la franc-maçonnerie.* Parijs, Editions Baudinière, 1935, pp. 13, 25.
49 TRIGONUM CORONATUM vzw, *De Kinderen van de Weduwe.* Zellik, Roularta, 1992, p. 115.
50 BERESNIAK, Daniel, *Juifs et francs-maçons.* Monaco, Editions du Rocher, 1998, pp. 226-227.
51 COHN, Norman, *Op.cit.*, pp. 200-204.
52 'Il n'y a aucun doute que la Révolution ait été faite par la franc-maçonnerie', zoals Copin-Albancelli het eerder al zei. In: COPIN-ALBANCELLI, *Le Drame maçonnique. Le pouvoir occulte contre la France.* Eenentwintigste uitgave. Parijs, La Renaissance française, ca. 1910, p. 363.
53 MIROIR, A., 'La franc-maçonnerie et la Guerre d'Espagne (1936-1939).' In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis,* 18, 1987, nrs.1, 2, p. 481.
54 OUWERX, Paul, *Les précurseurs du communisme.* Tienen, bij de auteur, 1940, pp. 39 & 59.
55 DE WEVER, Bruno, *Greep naar de macht.* Tielt, Lannoo, 1994, p. 301.
56 FRIEDLÄNDER, Saul, *Op.cit.*, p. 43.
57 COLTAT, *La franc-maçonnerie, voilà l'ennemi!* Rennes, Le Roy, ca. 1880, pp. 50-51.
58 LAUNOY, Commandant Eugène de, [pseudoniem van FLAMENT, Léopold], *A l'assaut de notre civilisation: juifs, francs-maçons, anarchistes…* Brussel, Ed. Action et Civilisation, 1938, p. 17.

HOOFDSTUK 2

De Belgische casus in het interbellum

2.1. Evolutie van de katholieke antivrijmetselarij

In de negentiende eeuw werd de Belgische vrijmetselarij geregeld met onverdraagzaamheid van katholieke zijde geconfronteerd. Sinds 1837 stelde de kerk zich ten overstaan van de vrijmetselarij onverzoenbaar op. In dat jaar werd immers een episcopale brief uitgevaardigd waarin de parochiepriesters werden opgeroepen krachtdadig tegen de vrijmetselarij op te treden. Onder invloed van de toenemende spanningen besloot het GOB in de jaren 1870 zelfs om het principe van de Opperbouwmeester van het Heelal uit haar statuten te schrappen, omdat het begrip al te zeer aan het christendom refereerde. Aan het einde van de eeuw gingen een aantal personen binnen de katholieke beweging over tot de stichting van een heuse antimaçonnieke vereniging, die tot doel had de vrijmetselarij op een georganiseerde manier te bestrijden. Deze *Ligue antimaçonnique* was in 1885 bedoeld als een onmiddellijke reactie van katholiek België op *Humanum genus*.[1]

Ze hoopte, met de antimaçonnerie als bindmiddel, een overkoepelende vereniging te kunnen vormen, die alle Belgische katholieken samenbracht. Het werd al snel duidelijk dat dit opzet onmogelijk kon worden bereikt. Het Taxil-schandaal ondermijnde bovendien de geloofwaardigheid van de hele antimaçonnerie, en had zijn weerslag op de Liga. Na 1897 verdween deze weer even snel als ze gekomen was.

Een tweede Liga zag het licht in 1910. Deze werd een jaar eerder op het Katholiek Congres van Mechelen voorgesteld en kreeg de benaming Antivrijmetselaarsbond mee. De bestrijding van de vrijmetselarij kon het beste gebeuren door het publiceren van interne documenten en door het publiekelijk bekendmaken van haar leden. De strategie van het 'ontmaskeren' werd dus andermaal toegepast. Bij de verkiezingen van 1912 leverde de Bond propaganda voor haarsecretaris, Valentin Brifaut. Deze slaagde erin zich voor de Katholieke Partij als Volksvertegenwoordiger te laten verkiezen. Het GOB stelde zich voorzichtig en discreet op, maar leek zich niet meteen zorgen te maken. Discussies omtrent de maçonnieke symboliek, de relaties met de Angelsaksische vrijmetselarij en het feit dat er sinds 1912 een nieuwe Obediëntie, Le Droit Humain, in België werkzaam was, werden belangrijker geacht. Het succes en de geloofwaardigheid van de Bond en van Brifaut taanden trouwens zeer snel. Brifaut liet zich in al te fantastische complottheorieën meeslepen en verloor in 1914 de steun van de Katholieke Partij; het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in augustus betekende de genadeslag voor de Bond.[2]

Na de oorlog kende de antivrijmetselarij een heropleving via *De Kerk van Satan*. Dit boekje werd in 1920 geschreven door priester J. Meerbergen. Meerbergen schreef hierin openlijk over de judeo-maçonnerie; Het grote verschil tussen Meerbergen en het fascisme en nazisme lag in zijn katholieke overtuiging. De vrijmetselarij streefde via haar secularisme en haar antiklerikalisme – door Meerbergen antireligiositeit genoemd – naar de 'ontkerstening' van natie, maatschappij en gezin. Volgens Meerbergen is dit te verklaren door de 'gigantische invloed' van het jodendom op de vrijmetselarij. De joden stonden als Godsmoordenaars immers bekend als de grootste vijanden van de christenheid.[3] Voor fascisme en nazisme telden deze christelijke argumenten echter niet mee: de judeo-maçon liet zich volgens hen in de eerste plaats leiden door zijn drang naar werelddominantie. De 'ontkerstenings'-factor kwam daarbij niet of nauwelijks ter sprake.

Met Meerbergen kwam een nieuwe vorm van antivrijmetselarij langzaam op gang. Net als vroeger bleven priesters zich voor deze zaak inzetten, maar we zien dat het antimaçonnisme zich vanaf midden de jaren dertig op het terrein van extreem-rechts zal begeven. De katholieke pers bleef trouwens met regelmaat de vrijmetselarij aanvallen. Op 22 september 1924 schreef bijvoorbeeld *De Standaard* dat

> 'de verantwoordelijkheid voor verschillende politieke gebeurtenissen op de rug te schuiven is van de joden, zodat Israëls Rijk een ontzagwekkende macht schijnt te worden, die op zeer geheimzinnige wijze over de wereld regeert.'

De idee van een judeo-maçonnieke wereldheerschappij was niet meer veraf. In de jaren die volgden had *De Standaard* het over een supranationale gemeenschap van joden die het katholicisme in gevaar konden brengen. Op 3 november 1925 werd 'de joodsche macht, gekoppeld aan de vrijmetselarij,' de bijna-dominante factor in Frankrijk genoemd. Maar dat 'het jodendom als geheel streeft naar de verovering der wereldheerschappij, is onjuist.'[4] *De Standaard* leek trouwens eerder geneigd haar pijlen op de vrijmetselarij dan op de joden te richten. De vrijmetselarij, geassocieerd met het anglicanisme, stond voor opstandigheid. Vanaf de jaren dertig werden anticommunisme en kerkvervolging in de Sovjetunie courantere thema's. De term 'anarcho-communistisch complot' hoorde men wel eens vallen. De toon veranderde evenwel na 1933, toen de nazi's antisemitisme en anticommunisme in de praktijk gingen omzetten.[5]

Regelmatig lieten ook geestelijken hun stem horen in de pers. Priester Van den Houtte bijvoorbeeld, directeur van *La Revue Catholique des Idées et des Faits*, dat zich in hoofdzaak richtte op rechtse en katholieke intellectuelen. Vanaf 1930 bracht het tijdschrift publiciteit voor allerhande antimaçonnieke publicaties.[6] In de katholieke dagbladpers waren er personen zoals priester Schrygens, die in 1928 een aantal artikelen publiceerde in *Le XXe*

Siècle. Hierin beschuldigde hij de vrijmetselarij ervan het morele verval van de maatschappij te hebben veroorzaakt. Volgens hem had Mussolini in 1925 juist gehandeld, toen hij de Italiaanse maçonnerie buitenspel zette. Hij beklaagde er zich bovendien over dat de 'echte' antivrijmetselarij na afloop van de Eerste Wereldoorlog niet heropgebloeid was.[7] In 1929 schreef *La Libre Belgique* negatief over de organisatie en de praktijken van de Orde.[8] *Morgenpost* wees op het gevaar dat van verschillende maçonnieke nevenorganisaties uitging. De Rotaryclub maakte daarvan mogelijk deel uit.[9] Anders was het gesteld met die verenigingen, die doelbewust door de vrijmetselarij zouden zijn gesticht, zoals – en wij citeren *Morgenpost* – de Ku Klux Klan, de Odd Fellows, de Knights of Pythias, de Orange Society ('verantwoordelijk voor het verspreiden van het protestantisme in Ierland'), de Malthusian League, de vrijdenkersverenigingen, de Internationale, de Ligue de l'Instruction, de vrouwbeweging, en de Alliance Israélite Universelle.[10] Ongeveer terzelfder tijd publiceerde *La Revue Catholique des Idées et des Faits*, onder impuls van priester Van den Houtte en onder invloed van Charles Maurras, een reeks van artikelen die afwisselend antisemitisch en antimaçonniek waren.[11]

De antivrijmetselarij in het België van het Interbellum zocht haar inspiratie dus niet meer uitsluitend in de pauselijke of episcopale teksten. Vooral het fascisme en de Franse Stavisky-affaire vormden belangrijke inspiratiebronnen. Veel kranten lieten niet na van deze hele affaire schande te spreken en namen vaak de mening van antimaçonnieke artikelen in de Franse pers over. Dit was vooral het geval voor *La Libre Belgique* en *Le XXième Siècle*, terwijl in Vlaanderen *De Standaard* zich weinig neutraal opstelde.[12]

Tegelijkertijd vonden de theoretische werken van de Franse antimaçonnieke veelschrijvers ook in de Belgische extremistische kringen gretig aftrek. In deze werken was het katholieke element echter verwaarloosbaar geworden. Voorbeelden waren: Léon de Poncins met *Les forces secrètes de la Révolution: F∴M∴ Judaïsme*, 1928; *La F∴M∴ d'après des documents secrets*, 1934; *La guerre*

occulte. Juifs et francs-maçons à la conquête du monde, 1936 (coauteur E. Malynski); *Société des Nations, Super Etat maçonnique*, 1936; Jean Marquès-Rivière met *La trahison spirituelle de la franc-maçonnerie*, 1931; *L'organisation secrète de la franc-maçonnerie*, 1935; *Les 'Grands secrets' de la franc-maçonnerie*, 1935 (coauteur W. Henry); en *Comment la F∴M∴ fait une révolution*, 1936; H. Coston met *L'Internationale maçonnique*, 1934; Robert Vallery-Radot[13] met *Dictature de la maçonnerie*, 1934; en Bernard Faÿ[14] met *La Franc-Maçonnerie et la révolution intellectuelle du XVIIIe siècle*, 1935. Deze auteurs zouden, zonder uitzondering, tijdens de Tweede Wereldoorlog met de Duitse bezetter collaboreren.

In België vonden deze theoretici weerklank in de publicaties van Editions Rex. Deze uitgeverij was in zijn beginfase nog geheel in handen van de katholieke zuil. In het begin van de jaren dertig haalde de uitgeverij een notoir antimaçon in huis: graaf M. Le Grelle, die in 1932 met *La Franc-Maçonnerie* zijn visie op de vrijmetselarij gaf. De opvattingen van Le Grelle waren een soort van synthese van de belangrijkste antimaçonnieke standpunten die op dat moment bij extreem-rechts in Frankrijk de ronde deden.[15] Door hun antireligieuze houding kwam de vrijmetselarij volgens Le Grelle in de buurt van het bolsjewisme. Beiden moesten dus wel met elkaar in contact staan. In dit proces hadden ook de joden hun aandeel[16]. Hoewel het standpunt van Le Grelle nog steeds uitgesproken katholiek was, maakte zijn woordkeuze duidelijk dat hij niet als een onversaagde 'kruisvaarder' kon worden beschouwd. Zijn voorgangers hadden het over 'Gods wil' als argument om de vrijmetselarij te bestrijden. Met Le Grelle was dat niet meer het geval. Hij had het zelfs niet meer over het standpunt van de paus. Dit kan ten dele worden verklaard door het feit dat Le Grelle geen priester was. Meerbergen, Schrygens en Van den Houtte waren eigenlijk de laatste geestelijken die zich openlijk in de antivrijmetselarij engageerden.

Kortom, in de jaren dertig werd het duidelijk dat de vrijmetselarij in de eerste plaats ervan beschuldigd werd zich tegen de Staat te richten en het vlot functioneren van die Staat voor het eigen

voordeel te proberen belemmeren. Na 1934 werd de vrijwaring van de Staat *an sich* dus stukken belangrijker dan de bescherming van het katholiek geloof en haar instituties, die slechts een onderdeel van die allesomvattende Staat waren. Doordat er aan die Staat zulk groot gewicht werd toegekend, kwam men bij fascistische theorieën terecht. In die context is de 'namen noemen'-campagne van *La Libre Belgique* uit 1938 te begrijpen. Dit was voor de krant noodzakelijk omdat zij van mening was dat de vrijmetselarij moest worden geneutraliseerd. Zij was namelijk niet enkel tegen het katholicisme gericht, maar nog meer tegen de Staat.[17]

Deze mening werd ook door antimaçons zoals Paul Ouwerx en Léopold Flament[18] verdedigd. In hun publicaties brachten zij zowat alles met elkaar in verband. Socialisme, communisme, liberalisme, kapitalisme, vrijzinnigheid, vrijmetselarij en jodendom waren alle aan elkaar gewaagd. In het boekje *Les cagoulards démasqués*, dat Flament had samengesteld, maar dat onder het auteurschap van Ouwerx verscheen, werden honderden echte en vermeende vrijmetselaars bij naam genoemd. Dit boekje was ontstaan op vraag van *La Libre Belgique*, die kort voordien gelijkaardige namenlijsten had gepubliceerd. Een groot aantal van de personen op deze lijsten had echter helemaal niets met vrijmetselarij te maken. De vermelding van die namen gebeurde waarschijnlijk met de bedoeling een aantal tegenstanders van extreem-rechts of van het katholicisme monddood te maken.[19] Het leverde Ouwerx en Flament enkele processen op. Een aantal personen diende klacht in tegen de beschuldigingen die aan hun adres werden geuit. Enige maanden later besloot de Tweede Kamer van de Burgerlijke Rechtbank van Brussel dat 'L'appellation de "franc-maçon", même erronée, n'est pas préjudiciable, lors qu'elle s'adresse à une personne dont les idées et les comportements se concilient avec les tendances de la franc-maçonnerie.' Vanuit het geviseerde Grootoosten bleef evenwel alle reactie op de geuite beschuldigingen uit. Grootmeester Nationaal Hiernaux voelde zich niet geroepen om zich druk te maken over personen die toch geen ernstig of blijvend gevaar voor de onverbreekbare eenheid

van de Orde zouden kunnen betekenen.[20] Le Droit Humain, van wiens leden slechts enkele namen door Flament en anderen werden bekendgemaakt, bewaarde eveneens het stilzwijgen. Deze passiviteit – of blindheid – zou zowel het Grootoosten van België als Le Droit Humain in de jaren die volgden nog duur te staan komen.[21]

In een laatste publicatie probeerde Ouwerx nog maar eens een aantal onweerlegbare bewijzen te leveren voor het complot tussen joden, vrijmetselaars en communisten. *Les précurseurs du communisme* bracht evenwel geen enkel nieuw element aan. De auteur teerde verder op de bekende thema's: *Humanum genus* en de veroordeling van de maçonnieke sekte door Leo XIII, de Spaanse Burgeroorlog en het verbond tussen vrijmetselarij en republikeinen, de escalatie in de Eerste Wereldoorlog, de jood Gavrilo Princip die in opdracht van de judeo-maçonnerie Franz Ferdinand vermoord had, de jood Karl Marx, het maçonniek complot tegen de veiligheid van de Staat, de ULB enzovoort.[22] De inspiratie was blijkbaar opgedroogd. We zullen zien dat er tijdens de Tweede Wereldoorlog op de bekende samenzweringstheorieën met al hun aanverwante strekkingen nauwelijks nog gevarieerd werd. Dat was ook niet echt meer nodig, want tegen 1940 werd zowat alles wat niet fascistisch of nazistisch was automatisch in één grote samenzwering van jodendom en vrijmetselarij geplaatst.

2.2. Anti-judeo-maçonnerie binnen het extreem-rechtse gedachtegoed

In België werd extreem-rechts in de jaren dertig onder meer vertegenwoordigd door het Vlaamsch Nationaal Verbond, het Verbond der Dietsche Nationaal-Solidaristen en Rex. Op de landdag van het VNV, op 6 mei 1934, maakte Staf de Clercq aan zijn volgelingen duidelijk waarvoor de partij stond: de stichting van Groot-Nederland, en de verwerping van zowel liberaal-kapitalisme als marxisme. Het VNV had officieel echter niets gemeen met de

ideeën van Hitler, Mussolini of Maurras.[23] *De Dietsche Volksstaat* van Elias vertelde meer over de concrete invulling van de VNV-ideologie.[24] Hierin werd expliciet afstand genomen van rassentheorieën als basis voor het nationaliteitsbeginsel.[25] Het rasbegrip speelde in het Vlaams-nationalisme van de jaren dertig dus zeker niet de hoofdrol. Het zou echter onjuist zijn te stellen dat het rassenvraagstuk en meer bepaald het antisemitisme in België geheel ontbraken. Vooral onder invloed van de economische crisis nam dit vraagstuk de vorm aan van xenofobie. Die varieerde van niet-xenofilie tot nationalisme en uiteindelijk tot overtuigd racisme.[26] Extreem-rechts prefereerde hierop in te spelen zonder expliciet racistische standpunten in te nemen.[27] De VNV-krant *De Schelde* en haar opvolger *Volk en Staat* bleven dan ook niet gespeend van xenofobe uitspraken. Onder invloed van het nazisme werd het verhulde antisemitisme van het VNV wel scherper en deed ook het antimaçonnisme zijn intrede. Hierbij werd vrijmetselarij als een joodse aangelegenheid voorgesteld.[28] Antisemitische uitlatingen waren echter vooral op sociale tegenstellingen gebaseerd, niet zozeer op pseudo-wetenschappelijke vaststellingen.[29]

Opnieuw vormde de reactie op de Stavisky-zaak een illustratie van de uitingen van xenofobie en complottheorieën. Op 30 maart 1934 verklaarde *Rex*, het nieuwe tijdschrift van Léon Degrelle: 'Belges, prenez garde à la dictature maçonnique. La France risque de la payer cher.'[30] En op 12 juli 1934: 'La franc-maçonnerie devrait être illégale'. Zonder al te veel haar mening te geven over de Franse situatie, beloofde *Rex* op zoek te gaan naar vergelijkbare situaties in eigen land.[31] *Rex* zag in de Belgische vrijmetselarij een reëel gevaar: 'Que les francs-maçons ne fassent pas les malins chez nous, sinon ce sera la bataille au couteau', schreef het tijdschrift op 7 april 1934.[32] De VNV-volksvertegenwoordiger en toekomstige SS'er Ward Hermans publiceerde in 1935 een brochure waarin hij Stavisky, samen met het Volksfront, een belangrijke factor noemde binnen gezagsontbindende instellingen zoals communisme, vrijmetselarij, jodendom, atheïsme, kosmopolitisme en immoraliteit. Duitsland had tot dusver juist gehandeld in

haar strijd tegen deze vijanden. In Frankrijk waren het de joden die het land klaarstoomden voor een oorlog, aldus Hermans.[33]

Andere, kleinere groeperingen buiten het VNV en Rex hadden van racisme hun handelskenmerk gemaakt. Wij denken hier bijvoorbeeld aan Action et Civilisation, waarvan één van de leiders, Marcel Dessy, een virulent anti-judeo-maçon was. Sinds 1937 behoorden Paul Ouwerx en Léopold Flament tot deze groep. Kolonel Oldenneel, die eveneens bij Action et Civilisation was aangesloten, lag voortdurend overhoop met Dessy. Hij verliet de groep en stichtte op 18 mei 1938 in Antwerpen zijn eigen organisatie: Volksverwering. De antisemiet René Lambrichts werd hiervan de leider. Drie doelen moesten worden verwezenlijkt: de bestrijding van de joodse invloed in België; de bestrijding van occulte krachten die de joodse invloed in de hand werken, zoals de vrijmetselarij; en de toenadering tussen de arische volkeren en de consolidering van de vrede en de christelijke beschaving. De beweging kon rekenen op geheime financiële steun van het Duitse Reichspropagandaministerium.[34] De twee publicaties van de organisatie, *L'Antijuif* en *Volksverweering*, waren op de eerste plaats antisemitisch, maar verbonden dit antisemitisme vaak met antivrijmetselarij. Tegelijkertijd werd te Gent de Belgische Solidaristenbond gesticht, onder leiding van Joris Desbonnet. In naam van het christelijke geloof en de katholieke principes moesten kapitalisme en vrijmetselarij worden bestreden. Vrijmetselarij ging automatisch samen met het jodendom, het liberalisme en extreem-links. Deze thema's waren een constante in *Ontmaskeren*, het tijdschrift van de Bond, dat vanaf november 1937 verscheen.[35] Ouwerx, Flament en Desbonnet zouden zich ongeveer drie jaar later terugvinden in de Antimaçonnieke Liga L'Epuration/De Bezem.

Het totalitarisme werd vooral vertegenwoordigd door het Verdinaso, dat in 1931 door Joris van Severen werd opgericht. Van Severen was tegen alles waar ook Hitler en Mussolini tegen gekant waren. Van Severen en zijn krant *Hier Dinaso* noemden zelfs de andere extreem-rechtse en fascistoïde partijen die bena-

ming onwaardig. Het VNV was voor hen een flauw afkooksel van hun eigen gedachtegoed en de Nederlandse Nationaal-Socialistische Beweging van Anton Mussert bestond enkel uit 'joden, logemannen en kapitalisten'.[36] Het antisemitische maandblad *Dietbrand* haalde in oktober 1934 zelfs allerlei bewijzen aan om de echtheid van de *Protocollen van de Wijzen van Zion* te kunnen bewijzen.[37] Van Severen heeft echter altijd ontkend dat zijn beweging racistisch was.[38] Het xenofobe aspect van het Verdinaso viel echter niet te ontkennen. Het programma liet daaromtrent geen twijfel. Om Dietsland te kunnen stichten, moest de hele Dietse volksgemeenschap in één natie worden samengebracht. Dit doel zou alleen maar worden bereikt indien alle binnen- en buitenlandse vijanden van de toekomstige Dietse gemeenschapwerden uitgeschakeld.

Onder vijanden verstond men

> 'vreemdelingen die de integriteit en de gezondheid der natie bedreigen en aantasten; de machten of personen die de natie willen beheerschen in eigen voordeel onder meer het geld en de vrijmetselarij; en de machten of personen die de natie ondermijnen of zoeken uiteen te rukken, onder meer het liberalisme, het partijenstelsel, het marxisme en klassenstrijd-propaganda, de materialistische levensbeschouwing in al hare uitingen.'[39]

Het Franstalig landsgedeelte kende naast Rex nog extreem-rechtse groeperingen en organisaties, zoals het Nationaal Legioen / Légion nationale van Paul Hoornaert. Deze organisatie van oudstrijders en oud-militairen werd in 1922 in Luik opgericht. Zij stelden zich anti-Duits, anti-Vlaams-nationalistisch, anticommunistisch en antidemocratisch op. Dit vertaalde zich in een extreem-Belgisch nationalisme en een verlangen naar een autoritair koningsschap. Het Nationaal Legioen liet zich wel eens tot antisemitisme verleiden, alsook tot antimaçonnisme. Het antimaçonnieke aspect werd echter, in tegenstelling tot het antisemi-

tische, nooit echt uitgewerkt.[40] Wel spraken ze in 1926 over een judeo-germano-socialistisch en maçonniek plan dat tegen het Italiaans fascisme zou zijn gericht.[41] Het Legioen kwam hoe langer hoe meer in fascistisch vaarwater terecht. Dit gold vooral voor de geüniformeerde militie La Jeune Garde. In augustus 1940 zocht ze tevergeefs aansluiting bij het Verdinaso, maar de bezetter moest niets weten van deze belgicistische organisatie.[42] Het Legioen werd in 1941 verboden en veel van haar leden sloten zich uiteindelijk bij het verzet aan. Paul Hoornaert stierf in 1944 zelfs in een Duits concentratiekamp.[43] Het Nationaal Legioen speelde dus totaal geen rol meer in het anti-judeo-maçonniek discours dat tijdens de bezettingsjaren gevoerd werd.

Met Rex was het anders gesteld. De beweging stond enerzijds voor katholicisme (maar niet voor klerikalisme) en anderzijds anticommunisme. In zijn politieke campagnes gebruikte Léon Degrelle vaak de judeo-maçonnerie en het bolsjewisme om het vertrouwen van de katholieke kiezers te winnen.[44] Voor Léon Degrelle moest het parlementair regime eveneens worden afgevoerd ten voordele van een sterker koningschap. De huidige Belgische economie had te lijden onder het hyperkapitalisme, ook wel 'plutocratie' genoemd. Het recht op persoonlijke eigendom werd wel niet ter discussie gesteld. Socialisme en communisme waren evenmin een oplossing.[45] In plaats van klassenstrijd moest er een sociale samenwerking zijn, die het best kon worden verwezenlijkt via het corporatisme.

Na Degrelles nederlaag tegen Van Zeeland in 1937, werd Rex almaar meer puur fascistisch. Het katholicisme was niet langer het hoofdthema en veel nieuwe, jonge leden waren sneller geneigd bij Rex aan te sluiten vanwege het autoritair leidersbeginsel. Antisemitische en xenofobe artikelen verschenen tot 1937 eerder bij uitzondering in rexistische persorganen zoals *Le Pays Réel*. Vanaf april 1937, na de deeltijdse verkiezingen, werd dat anders. In talrijke artikelen werden joden bestempeld als uitzuigers en parasieten, die op de rug van de Belgische Staat leefden. Joden zouden misbruik maken van de geschreven pers, de radio

en de film om hun slechte invloed uit te oefenen. Joodse communisten brachten de westerse christelijke ideologie in gevaar. Joden beheersten het kapitalisme. Joden zwoeren samen met materialisten en vrijmetselaars, Hitler en Mussolini ten val te brengen, om zo Europa in chaos en oorlog te storten. De strijd tegen de vrijmetselarij was gerechtvaardigd omdat Leo XIII ertoe had opgeroepen. Dezelfde retoriek vonden we aan het einde van de jaren dertig ook in de toespraken van de 'Chef' terug,[46] hoewel het rexistisch antisemitisme nooit de racistische ondertoon van het nazisme had. José Streel beschuldigde het nazistisch antisemitisme ervan in tegenspraak te zijn met de christelijke beschavingsprincipes. Enige terughoudendheid ten opzichte van de joden was echter wel vereist, want zij zouden tegen de christelijke beschaving gekant zijn.[47] We kunnen dus besluiten dat extreemrechts in België door haar xenofobe ingesteldheid eerder de nadruk op antisemitisme dan op antivrijmetselarij legde.

2.3. De zaak-Imianitoff: de Belgische 'Stavisky-affaire'

Met de Imianitoff-affaire had de Belgische antivrijmetselarij haar eigen Stavisky-schandaal. Frédérique Imianitioff was van Russisch-Joodse afkomst, beweerde dokter in de geneeskunde te zijn en houder van een militaire graad. In 1933 werd hij ingewijd in de loge *Les Amis Philantropes N°*2 en leverde zijn medewerking aan het luik 'sociale hygiëne' binnen het Plan-De Man. In 1935 werd hij kabinetsmedewerker aan het ministerie van Arbeid van Achilles Delattre. Imianitoff was voorstander van contraceptiva en abortus,[48] maar ook van vrije liefde en naturisme. In februari 1937 moest minister Delattre in de Senaat een reeks vragen beantwoorden. Een aantal extreem-rechtse volksvertegenwoordigers wenste klaarheid omtrent de militaire staat van dienst van Imianitoff. Hij zou onrechtmatig drager zijn van een militaire graad. Vanaf dat moment werd Imianitoff de schietschijf van zowel de katholieke als de extreem-rechtse pers. Vanuit antisemitische en antimaçon-

nieke hoek kreeg hij allerlei zware beschuldigingen naar het hoofd geslingerd. Het bleek dat de helft van zijn curriculum vitae op verzinsels was gebaseerd. Hij was nooit kapitein in het Britse leger geweest, was bijgevolg nooit als militair aan het Westfront gewond geraakt, kon geen geldig diploma geneeskunde van de Universiteit van Londen voorleggen, had dus nooit de prijs van de Medical Association of de Rockefellerprijs gewonnen, kon onmogelijk doctor in de Letteren zijn noch doctor in de Wetenschappen aan de Sorbonne. Hij werd in mei en juni 1939 voor de rechtbank gebracht en tot zes jaar gevangenis veroordeeld wegens oplichterij, valsheid in geschrifte en het uitvoeren van abortussen. Hij werd niet veroordeeld wegens het illegaal uitoefenen van de artsenpraktijk, aangezien hij wel een geldig baccalaureaatsdiploma in de geneeskunde kon voorleggen.[49] De affaire bracht het hele ministerie van Delattre en diens beleid in diskrediet.[50]

De Imianitoff-affaire gaf Rex en *Le Pays Réel* een geldig excuus om joden en vrijmetselaars zonder enig probleem onder één noemer samen te brengen.[51] Ook Paul Ouwerx putte kracht uit deze zaak. Het schandaal sloot nauw aan bij het boekje dat Ouwerx in 1938 publiceerde: *A quoi, à qui sert notre cinquième armée? Les intrigues maçonniques à l'aviation militaire*. Imianitoff was én jood én vrijmetselaar én socialist. Voor Ouwerx was dit voldoende om van Imianitoff het prototype te maken van de 'judeo-maçon-bolsjewiek'.[52] In tegenstelling tot Imianitoff, was Ouwerx wel degelijk houder van een diploma Geneeskunde. In 1937 werd hij als militaire arts uit het leger ontslagen. Hij beschouwde dit als een persoonlijke zet van Minister van Landsverdediging en vrijmetselaar Albert Devèze. Sindsdien keerde hij zich tegen alles wat met vrijmetselarij te maken had, alsook alles wat de uitoefening van de geneeskunde en de volksgezondheid zou kunnen belemmeren. De Minister van Volksgezondheid, Emile Vandervelde, diens opvolger, Arthur Wauters, alsook secretaris-generaal René Sand waren vrijmetselaars. Ouwerx zag hierin het bewijs van een maçonniek complot, dat erop gericht zou zijn alle waardigheden van de geneeskunde teniet te doen.

2.4. Het sleuteljaar 1938: de pers in een kruisvaardersrol

Het jaar 1938 was een sleuteljaar voor de antisemitische en antimaçonnieke uitlatingen in de pers. De gemeenteraadsverkiezingen leverden extreem-rechts een gelegenheid om zich openlijk xenofoob te profileren. In hetzelfde jaar voerde *La Libre Belgique* een doelgericht antimaçonniek beleid. De krant paste de tactiek van het 'ontmaskeren' toe. Door het publiceren van namen van Belgische vrijmetselaars, bij gelegenheid met vermelding van functie en adres, hoopte de krant het 'potentiële gevaar' dat van de loges uitging, te kunnen neutraliseren. Het was haar christelijke ingesteldheid die haar daartoe bracht. Diezelfde ingesteldheid veroordeelde ook het nazistisch antisemitisme, omdat dit antichristelijk was. In het opgeven van namen zag *La Libre Belgique* geen kwaad: het was immers helemaal niet de bedoeling hiermee een soort antimaçonnieke heksenjacht op gang te brengen.[53] De kop waarmee de krant op 8 januari 1938 haar actie begon, gaf echter niet meteen die indruk.[54]

Een reactie op het offensief van *La Libre Belgique* bleef niet uit. Vol nostalgie keek *Gazet van Antwerpen* naar de vooroorlogse antivrijmetselarij terug, toen de publieke opinie kennelijk ook nog veel gemakkelijker te beïnvloeden was. Het was niet omdat de vrijmetselarij zich op de achtergrond hield, dat zij zich niet zou bezighouden met haar 'nijdigen en volgehouden strijd tegen Kerk en geloof'. Volgens *Gazet van Antwerpen* mocht *La Libre Belgique* sinds het begin van haar campagne rekenen op de brede steun van haar lezerspubliek. Talrijke lezersbrieven gaven de krant gelijk en schreven over de dubieuze praktijken die de vrijmetselaars hanteerden om sociale promotie te maken. 'Ook wij zullen op post blijven om het masker te helpen afrukken van een instelling, die steeds een gevaar blijft voor het ouden christenland, dat ons vaderland is', besloot *Gazet van Antwerpen*.[55] *La Libre Belgique* pikte hierop in: 'La *Gazet van Antwerpen* se félicite de notre campagne et dit que nos informations rencontrent les siennes. Ainsi notre effort correspond-il au voeu d'un très large

et honnête public.' Het zou de wens van datzelfde publiek zijn, de reeds gevoerde campagne voort te zetten. Er zouden daarop nog acht gelijkaardige artikelen volgen. Een tweede lijst met namen verscheen op 1 februari, samen met een artikel dat de ULB aan de schandpaal nagelde. De ULB was onmiskenbaar een maçonnieke uitvinding en het was een schande dat het GOB daar openlijk voor uit kwam. De honderdste verjaardag van de universiteit had dat nog maar eens bewezen.[56] De ULB zou aan haar studenten de ideologieën van liberalisme, socialisme en antiklerikalisme opleggen.[57]

Een andere krant, *Le XXe Siècle*, plaatste de vrijmetselarij in de context van een internationale samenzwering. De Loge was verantwoordelijk voor alle politieke misdaden, moorden en aanslagen. In de twintigste eeuw waren het vooral rationalisme en algemeen stemrecht die de maçonnerie in de kaart speelden. De krant verwees hiervoor naar een lezing die Bernard Faÿ kort voordien in Brussel had gehouden.[58] Met onverminderde vaart zette *La Libre Belgique* haar kruistocht verder. Op 13 mei werd eveneens een lijst met namen van leden van Le Droit Humain gepubliceerd.[59] Vrijmetselaars waren afvallige christenen, die hun geloof waren kwijtgeraakt door zwakheid of carrièredrang en die slechts zelden met overtuiging voor dit bestaan kozen. De vrijmetselarij stond voor een schijndeugd; de Orde zelf deed denken aan een sekte.[60] Een redacteur schreef:

> 'Les révélations de ce journal sur les organisations maçonniques ont appelé à nouveau l'attention sur ces sociétés secrètes qui m'ont toujours fait l'effet d'anachronismes ténébreux et un peu infantins. Pour les uns, l'affiliation à une loge est surtout un moyen de réussir par secours mutuel. Pour les autres, s'ils sont de rite, les loges sont des antres où se trament de noirs complots. S'ils sont de gauche, elles forment le centre de ralliement pour lutter contre 'l'arrogance sacerdotale' et le pouvoir occulte des jésuites.'[61]

De Rex-publicaties konden niet achterblijven. Twee jaar eerder wees *Rex* al op de noodzaak om de maçonnerie uit haar geheimhouding te halen om haar zo buitenspel te kunnen zetten,[62] en klaagde zij de invloed van de vrijmetselarij op de Belgische geschiedenis aan.[63] In 1938 noemde *Le Pays Réel* vrijmetselaars zoals Louis de Brouckère oorlogszuchtig, en iemand als Paul-Emile Janson zou antiroyalistisch zijn.[64] Net zoals *La Libre Belgique* beschouwde *Le Pays Réel* zich antimaçonniek 'met reden':

> 'Nous ne partageons pas l'antimaçonnisme simpliste, ou l'antisémitisme simpliste, ou l'anticommunisme simpliste de certains qui croient pouvoir expliquer tout ce qui arrive de mal par l'action des loges ou des juifs ou de Moscou, ou de tous trois confondus (…). Nous estimons que il y a une force qui est néfaste et nous nous appliquons à nous mettre en travers de son chemin chaque fois que c'est possible (…). Nous n'avons jamais caché qu'à nos yeux le racisme est une sottise et même une sottise dégoûtante.'[65]

De redactie van *La Libre Belgique* liet zich wel zonder scrupules in met een drietal extreem-rechtse figuren, die haar de informatie over de vrijmetselarij bezorgden, alsook de fameuze namenlijsten, die vooral in januari en februari 1938 werden gepubliceerd. Deze drie figuren waren Léopold Flament, Paul Ouwerx en Charles Gilles de Sart-Tilman (1897-1977). Deze laatste was majoor bij de luchtmacht, was daarna actief lid van allerlei extreem-rechtse organisaties, zoals achtereenvolgens L'Union Belge d'Action Corporative, de Parti National Indépendant en Rex. In 1938 was hij hoofd van de Rex-afdeling van Sint-Joost-ten-Node.[66] De krant hield zich al enige maanden eerder met de materie bezig. De redactie spoorde de drie antimaçons aan zoveel mogelijk energie in de zaak te steken. Op vraag van de redactie werden de lijsten van 520 namen tot 1670 namen uitgebreid.[67] De Sart-Tilman had een belangrijk aandeel in het opstellen van deze beruchte namenlijsten. De lijst kon worden samengesteld dankzij onderzoek bij

de griffies van de rechtbanken van eerste aanleg in de provincies. Er werden namen genoemd zoals François Bovesse, gouverneur van de provincie Namen en oud-Minister van Justitie; Fernand Cocq, oud-burgemeester van Elsene en vice-voorzitter van de Ligue de l'Enseignement; Albert Devèze, Minister van Landsverdediging; Paul Duchaine, voorzitter van de Touring Club; Raoul Engel, Grootmeester van het GOB; Max Gottschalk, lid van het Association Maçonnique Internationale,[68] 'organise invasion juive en Belgique'; Frédéricq Imianitoff; generaal Emile Lartigue; Georges Pêtre en socialistisch voorman Emile Vandervelde.[69] Een tweede lijst vermeldde 76 namen van hooggeplaatste maçons, voor de periode 1915-1924, zoals Eugène Goblet d'Alviella, Paul Stroobant, die hoogleraar aan de ULB was, Emile Jacqmain, en Charles Magnette.[70] Een aantal van deze namen kwam op meerdere documenten uit verschillende periodes voor, bijvoorbeeld Georges Pêtre, Emile Lartigue en Raoul Engel.[71]

De strijd tegen de judeo-maçonnerie werd hoe langer hoe meer een algemeen aanvaard thema binnen allerhande conservatieve en extremistische kringen. Zo hield De Sart-Tilman op 21 december 1938 in Leuven een lezing getiteld 'Vrijmetselaarsgevaar', terwijl Paul Hoornaert daarop aansluitend het had over 'Het joodsche vraagstuk'.[72] Op een meeting gehouden te Sint-Joost-ten-Node op 12 oktober 1938, was de relatie tussen vrijmetselarij en joden het centrale thema. De Sart-Tilman waarschuwde voor de infiltratie van de loges in Brusselse agglomeratie: meerdere burgemeesters, zoals Pêtre van Sint-Joost-ten-Node, waren vrijmetselaar.[73]

La Libre Belgique hield zich echter niet met de judeo-maçonnerie bezig. De krant legde haar offensief in april 1938 zelfs even stil, omdat zij twijfelde aan de correctheid van de namen en de informatie die haar werd bezorgd.[74] *La Libre Belgique* kon zich evenmin bezondigen aan de verkondiging van een samenzwering tussen vrijmetselaars en communisten. Als gerespecteerde krant kon zij immers geen 'krachttoeren' uithalen waarbij de Orde en de Sovjetunie als elkaars gelijken naar voren werden geschoven.

In 1939 vergleed *La Libre Belgique* echter in een journalistiek van 'sterke verhalen'. Zo verschenen er in juli een aantal artikelen ter gelegenheid van de honderdvijftigste verjaardag van de Franse Revolutie. Sinds de Revolutie was de maçonnerie vanuit Frankrijk naar België komen overwaaien en de banden tussen de Belgische en Franse vrijmetselarij waren nooit verbroken. Integendeel. Het GOB vervulde de rol van 'armée française d'occupation et administration républicaine'.[75] Tegen juli 1939 wendde de Belgische Staat zowat alle middelen aan om ten overstaan van zowel Duitsland als Frankrijk en Groot-Brittannië haar strikte neutraliteit duidelijk te maken. In deze context zou men haast geneigd zijn te geloven dat Frankrijk via de loges de Belgische neutraliteit anno 1939 in een gunstiger positie trachtte te manoeuvreren. De schrik voor een nieuwe oorlog zat er goed in. *Volk en Staat* ging zelfs zover te beweren dat de vrijmetselarij achter de eventuele Duitse invasieplannen zat.[76]

2.5. De maçonnieke reacties

Vanaf begin de jaren dertig begon het antimaçonniek discours dus zorgwekkend te worden. Op 26 februari 1933 richtte Grootmeester Carpentier een schrijven aan alle broeders die in het parlement zetelden of een officieel ambt uitoefenden. Daarin sprak Carpentier zijn ongerustheid over het toenemende antimaçonnisme uit, een ongerustheid die was toegenomen omdat priester Schrygens een jaar eerder in een artikel *Les forces secrètes de la Révolution* van Léon de Poncins de hemel had ingeprezen.[77] Bij de inhuldiging in 1934 van de nieuwe Grootmeester, Paul Erculisse, stelde Grootredenaar Mahy de vraag of de vrijmetselarij in gevaar verkeerde of niet. Hij kwam tot de conclusie dat het gevaar in andere landen reëel was, maar dat België in het algemeen voorlopig weinig te vrezen had.[78] Met 'reëel gevaar' verwees Mahy ongetwijfeld naar Frankrijk, waar de Stavisky-zaak het land op zijn kop had gezet.

La Libre Belgique heeft bij de Belgische vrijmetselarij wel diepe wonden geslagen, die tot op de dag van vandaag niet helemaal geheeld zijn. De Orde verweet de krant de wegbereider te zijn geweest voor het rexistisch antimaçonnisme tijdens de bezetting.[79] De schandaalsfeer die rond de vrijmetselarij werd gecreëerd, was allesbehalve bevorderlijk voor een serene werksfeer. Mede onder invloed van de antivrijmetselarij in de pers, engageerden de loges zich meer en meer in antifascisme, zonder evenwel tot concrete acties over te gaan.[80]

De Belgische vrijmetselarij was zwijgzaam, maar niet blind voor alles wat er om haar heen gebeurde. In goed twintig jaar tijd werd zowat overal op het Europese vasteland de maçonnieke arbeid lamgelegd, hetzij door onderbreking, verbod of zelfontbinding: in Rusland in 1917, in Hongarije in 1920, Italië in 1925, Finland in 1934, Portugal, Turkije en Duitsland in 1935, Oostenrijk, Roemenië, Tsjechoslovakije en Polen in 1938, en Spanje in 1939.[81] De fascistische en communistische regimes hadden duidelijk moeilijkheden met de maçonnieke idealen.

Aan de andere kant werd de oorlogsdreiging met de dag reëler, zeker nadat Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk Duitsland de oorlog hadden verklaard. Ook in vrijmetselaarskringen begon men zich voor te bereiden op een nieuwe bezettingsperiode. Dit gebeurde echter met een haast ergelijke traagheid. Er werden maar weinig inspanningen geleverd om de archieven veilig te stellen. Slechts een gedeelte van het archief van het GOB en de archieven van zes werkplaatsen, zijnde *Hiram, L'Invisible, Le Travail* en *Les Amis Philantropes N°1-3*, werden tijdig verhuisd naar de Woolbridge's Depositoires and Packing Warehouses in Londen.[82] Voor de rest werden er in de ateliers wel discussies over oorlog en vrede gehouden. Die discussies waren evenwel nooit echt diepgaand. Praten alleen leverde bovendien geen concrete resultaten op.

Ook in Frankrijk bleven doelgerichte handelingen uit. De discussies gingen in het Grand Orient de France (GODF) wel verder dan in het GOB. Vanaf 1937 begon men zich daar vragen te stellen over de manier waarop de Franse vrijmetselarij zich in geval van

oorlog tussen Frankrijk en Duitsland zou moeten positioneren. Zou zij neutraal blijven of zich juist verzetten? Kortom, zou het mogelijk zijn dat de vrijmetselarij tijdens een oorlog tegen een totalitaire staat een militie vormt, om gewapenderhand te strijden voor vrijheid en democratie? Het hanteren van wapens druisde echter radicaal tegen de voornaamste maçonnieke principes in. Indien ze niets deden, zouden ze worden vervolgd, zoals dat eerder al in heel wat andere landen was gebeurd. De meerderheid van de loges van het GODF bleef erop wijzen dat broederlijkheid en respect voor het leven het allerbelangrijkste zijn. Van geweld werd afgezien. De loges in Algerije toonden zich echter wel een groot voorstander van gewapend verzet in geval van oorlog met het Hitler-regime. Uiteindelijk belandde het GODF in 1939 terug bij zijn standpunt van pacifisme en verdraagzaamheid en geloofde dat het met de Duitsers wel niet zo een vaart zou lopen.[83]

Een zelfde houding vinden we terug in de correspondentie die het GOB met de Grande Loge de France (GLF) voerde aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. Met de ervaring van de Eerste Wereldoorlog in het achterhoofd, toen alle maçonnieke activiteiten in bezet België onmogelijk waren, vroeg het GOB zich af of bij een volgende bezetting de situatie identiek zou zijn of zelfs erger. Het nazisme mocht dan wel een aantal antimaçonnieke trekjes hebben, het kon in ieder geval niet erger dan het klerikale antimaçonnisme zijn:

> 'Si d'aventure un pouvoir de réaction arrivait à dominer le pays, il ne s'ensuit pas qu'il nous serait hosile. Ce qui ne veut pas dire qu'il nous serait favorable. Il lui serait presque impossible d'être clérical, c'est-à-dire d'appeler l'Eglise au partage des responsabilités. Or, toute la haine contre la franc-maçonnerie est alimentée par l'Eglise.'[84]

Gelijkaardige vrij optimistische opvattingen waren ook in de verschillende loges terug te vinden. In de Antwerpse werkplaats *Les Elèves de Thémis* verwees de redenaar bij de presentatie van het

jaarverslag 1939-1940 weliswaar naar het dreigende oorlogsgevaar; hij beklemtoonde tegelijkertijd dat de loge, als een 'oase', de maçons in angstwekkende tijden de nodige steun kan bezorgen.[85] Bijgevolg meende men dat de 'maçonnieke Arbeid' weinig of geen hinder van een mogelijke oorlogssituatie zou ondervinden.

Op de vraag hoe de vrijmetselarij zich nu globaal gezien moest gedragen ten overstaan van extreem-rechts en fascisme, antwoordde de GLF dat het aan alle vrijmetselaars verboden moest worden deel uit te maken van zogenaamde 'paramaçonnieke' verenigingen. Het gevaar was reëel dat andere leden van zulke verenigingen geen ingewijden waren. De leden die wel ingewijden waren, konden dat wel eens vergeten. Zo zouden zij wel eens hun mond kunnen voorbijpraten over intern maçonnieke onderwerpen. Het beste was dat alle vrijmetselaars zich zoveel mogelijk op de vlakte hielden om zo weinig mogelijk met negatieve ideologieën in contact te kunnen komen. Besluit: 'Le rôle primordial de la franc-maçonnerie, et précisément dans les graves circonstances actuelles, est *de travailler et de se taire*.'.[86] Georges Pêtre zou op 15 maart 1940 wel tijdens een interne redevoering hebben gezegd dat in tijden van oorlog de vrijmetselarij voor twee vaandels zou moeten strijden: 'Le drapeau de l'Ordre qui est celui de la liberté humaine, et le drapeau national.'[87] Diezelfde Pêtre zei tijdens een andere zitting dat

> 'les maçons belges ne pouvaient être l'objet d'aucun reproche de la part de l'occupant puisqu'ils étaient en règle avec les lois de leur pays: l'occupant se borneait à fermer les loges comme en Allemagne, mais on n'avait pas à craindre de vols ou de persécutions contre les maçons.'[88]

En zo gebeurde. De dreiging werd onderschat. Het GOB nam niet eens maatregelen om zijn kostbaarheden veilig te stellen. Een aantal archieven was weliswaar reeds in Londen, maar de hele inboedel van de tempels was nog ter plaatse. Er werden ook geen maatregelen genomen om de gebouwen op zich tegen het drei-

gende oorlogsgeweld te beschermen. Er werden voorzichtigheidshalve wel een aantal bankrekeningen geblokkeerd en contant geld werd in veiligheid gebracht. De top van de Belgische vrijmetselarij bleef hieronder echter vrij onbewogen.

Zittend Grootmeester Jules Hiernaux was op dat vlak wat realistischer, maar de maatregelen die door hem werden getroffen, kwamen te laat of waren niet ingrijpend genoeg. Zo richtte hij op 12 februari 1940 een brief aan alle Achtbare Meesters waarin hij hen vroeg na te gaan of er zich in hun werkplaatsen geen broeders bevonden die aangesloten waren bij een politieke partij of een vereniging die de vrijmetselarij negatief gezind was of die hun orders uit het buitenland ontvingen.[89] Hiernaux gaf aan de verschillende werkplaatsen het recht om iedere broeder die 'une action déshonorante' tegen de maçonnieke principes had ondernomen, de 'qualité maçonnique' was verloren en bijgevolg moest worden uitgesloten.[90]

We kunnen besluiten dat de antivrijmetselarij in België even oud is als de maçonnerie zelf. Slechts een paar jaar na de stichting van het GOB kwam in 1837 een eerste aanval van het klerikalisme: 'afvallige' katholieken die tot een loge waren toegetreden, zouden in de ban worden geslagen. Twee generaties later werd een eerste poging ondernomen om de antimaçonnieke gevoelens te kanaliseren in een gespecialiseerde organisatie. Deze Antimaçonnieke Liga was geen lang leven beschoren, maar werd niet veel later opnieuw opgestart. Ook deze tweede poging was echter gedoemd om te mislukken. We zullen in het volgende hoofdstuk zien dat er tijdens de Tweede Wereldoorlog een derde Antimaçonnieke Liga gesticht werd. Deze beweging werd niet langer door het katholicisme geïnspireerd, maar dankte haar bestaan uitsluitend aan het nationaal-socialisme. Na de Eerste Wereldoorlog begon de antivrijmetselarijlangzaam maar zeker uit de handen van de katholieken weg te glijden. De katholieke dagbladen bleven tijdens het Interbellum wel acties ondernemen en er waren ook priesters die hun antimaçonnieke theorieën publiceerden. Zij moesten echter

uiteindelijk plaatsmaken voor de antimaçonnieke opvattingen van extreem-rechtse en fascistoïde individuen en partijen. Bewegingen zoals Rex, het VNV en het Verdinaso speelden in op vooroordelen en sluimerende gevoelens van xenofobie bij de bevolking, om zo hun eigen ideologie te kunnen verkondigen en rechtvaardigen. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog was het extreem-rechts dat zich binnen het antimaçonnisme het bedrijvigst toonde. Zelfs de perscampagne van *La Libre Belgique* uit 1938-'39 was in grote mate het werk van extreem-rechtse figuren. Het waren ook deze personen die, respectievelijk in Frankrijk en België, schandalen zoals de Stavisky- en Imianitoff-affaire aanhaalden als 'bewijs' voor de verderfelijke invloed van de judeo-maçonnerie. Geen wonder dus dat het juist diezelfden waren die tijdens de Tweede Wereldoorlog onvoorwaardelijk de kant van de bezetter kozen en de grote drijfkracht waren achter de antimaçonnieke acties van de collaboratiebewegingen. De vrijmetselarij zelf bleef echter haar kalmte bewaren. Zelfs aan de vooravond van de Duitse invasie was de tendens tot relativering zeer groot. Ze stelde zich wel vragen over de aard van deze antimaçonnieke ingesteldheid. Tegelijkertijd leek zij van mening te zijn dat het antimaçonnisme van nazisme en fascisme toch niet erger kon zijn dan de katholieke antivrijmetselarij van de afgelopen honderd jaar. We zullen zien dat dit een zware vergissing was.

Noten

1 Dit wordt verder uitgewerkt in het eigen doctoraal proefschrift *Satanisten, intriganten of vijanden van de Staat? Antivrijmetselarij in België, 1863-1914*.

2 *Ibidem*.

3 MEERBERGEN, J., *De Kerk van Satan*. Leuven, Dekeyser, 1920, pp. 12-14, 124.

4 DURNEZ, Gaston, *De Standaard. Het levensverhaal van een Vlaamse Krant 1914-1948*. Tielt, Lannoo, 1994, pp. 308-310.

5 *Ibidem*, pp. 305 en 310.

6 HASQUIN, Hervé, 'Les attaques contre la Franc-Maçonnerie en Belgique dans l'entre-deux-guerres'. In: Hasquin, Hervé, (ed). Visages de la Franc-Maçonnerie belge du XVIIIe au XXe siècle. Brussel, ULB, 1983, pp. 288-289.

7 DE SCHAMPHELEIRE, Marcel, *Histoire de la franc-maçonnerie belge depuis 1830. Tome II.* Brussel, GOB, interne publicatie, 1986, pp. 58-59.

8 'L'Ordre maçonnique en général observe plusieurs rites reconnus et approvés, lesquels sont tous issus de la même source et tendent tous au même but; tous ont le même ennemi commun: le catholicisme.' In: *La Libre Belgique*, 13 april 1929, 'L'organisation de la franc-maçonnerie'.

9 De Rotary beoogde immers hetzelfde doel als de vrijmetselarij: het aanzetten tot verenigen. In: *Morgenpost*, 18 juni 1931, 'Vrijmetselarij en de Rotary in Nederland'.

10 *Morgenpost*, 24 februari 1930: 'The Rotary International'.

11 ARVELLE, Joël, *Histoire de la franc-maçonnerie belge.*Braine-l'Alleud, J.-M. Collet, 1995, p. 190.

12 Gaston Durnez heeft hier in zijn overzicht van de geschiedenis van *De Standaard* nauwelijks of geen aandacht voor.

13 Robert Vallery-Radot (1885-1970) was tussen 1912 en 1913 hoofdredacteur van het katholieke tijdschrift *Cahiers de l'Amitié de France*. Tijdens de Eerste Wereldoorlog kreeg hij enkele belangrijke decoraties. Vanaf 1932 toonde hij zich een openlijk voorstander van het fascisme. Tijdens de bezetting was hij samen met Marquès-Rivière hoofdredacteur van *Les Documents maçonniques*. Na de oorlog vluchtte hij naar Spanje, maar keerde in 1952 alsnog naar Frankrijk terug, waar hij voor de militaire rechtbank moest verschijnen en vrijgesproken werd. Een jaar later trad hij toe tot een kloosterorde. In: LIGOU, Daniel, (ed.), *Dictionnaire de la Franc-Maçonnerie.*Parijs, Presses Universitaires de France, 1998, p. 1247.

14 Bernard Faÿ (1893-1978) was geaggregeerde aan de Faculteit Letteren te Parijs. Na de Eerste Wereldoorlog studeerde hij aan verscheidene Amerikaanse universiteiten, onder andere aan Harvard, waar hij zijn Master of Arts haalde. In 1933 werd hij opgenomen in het Collège de France en specialiseerde zich in de geschiedenis van vrijmetselarij en Verlichting. Zijn negatieve houding ten opzichte van de vrijmetselarij bezorgde hem tijdens de bezetting de functie van directeur van het Comité anti-judéo-maçonique, wat combineerde met het ambt van administrator van de Bibliothèque Nationale. Tussen 1941 en 1944 was hij verantwoordelijk voor het tijdschrift *Les Documents maçonniques*. In 1944 werd hij gearresteerd en twee jaar later veroordeeld tot levenslange dwangarbeid. In 1951 wist hij te ontsnappen naar Zwitserland. Daar schreef hij nog talrijke geschiedkundige werken, waaronder *La naissance d'un monstre, l'opinion publique*. In: LIGOU, Daniel, (ed.), *Op.cit.*, p. 462.

15 HASQUIN, Hervé, 'Les attaques contre la Franc-Maçonnerie en Belgique dans l'entre-deux-guerres'. In HASQUIN, Hervé, (ed.), *Op.cit.*, p. 289. Of om het met de woorden van Marcel de Schampheleire te zeggen: 'Le comte Le Grelle donne une image totalement fausse de la franc-maçonnerie belge, qu'il n'a d'ailleurs même pas étudiée sérieusement; il part en somme des situations françaises et

les projette sur la nôtre. Le raisonnement est extrêmement simpliste.' In: DE SCHAMPHELEIRE, Marcel, *Histoire, tome II*, pp. 59-60.

16 LE GRELLE, M., *La Franc-Maçonnerie*. Leuven, Editions Rex, 1932, pp. 99-101.

17 We herinneren ons dat *La Libre Belgique* de vrijmetselarij 'une sorte de dictature occulte' noemde [*La Libre Belgique*, 8 januari 1938: 'Le péril maçonnique demeure entier.'] en dat haar leden in de eerste plaats sociale promotie wilden maken. Hierdoor kon de staat niet naar behoren functioneren. Ik wil zeker niet beweren dat de krant het fascisme huldigde, maar wel dat ze een aantal strategieën hanteerde, die er in de buurt van kwamen.

18 Onder het pseudoniem Eugène de Launnoy publiceerde Flament ondermeer de anti-judeo-maçonnieke brochures *A l'assaut de notre civilisation* en *L'action de la franc-maçonnerie, d'après un document secret* (allebei uit 1938).

19 DE BRUYN, Jimmy, *Reflecties inzake de symbiose tussen de vrijmetselarij en het Belgisch politiek en maatschappelijk bestel, hoofdzakelijk met betrekking tot de periode 1830 tot heden.*Brussel, VUB, ESP, Politieke Wetenschapppen (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1996, pp. 93-94.

20 GRIGNARD, Roger, 'De Belgische vrijmetselarij en de Tweede Wereldoorlog.' In: TRIGONUM CORONATUM vzw, Studiekring - Cercle d'étude, *Jaarboek Nr.6 - 1998*. Wilrijk, interne publicatie, 1998, pp. 144-145. 'Notre Ordre est trop puissant, son union est trop forte pour que la marche du temps et l'action des hommes puissent lui porter atteinte', zei Hiernaux.

21 ARVELLE, Joël, *Op.cit.*, p. 193.

22 OUWERX, Paul, *Les précurseurs du communisme. La franc-maçonnerie peinte par elle-même.* Tienen, bij de auteur, 1940, pp. 7, 39, 65, 80-81, 102.

23 Charles Maurras (1868-1952) kwam uit een katholieke familie. Onder impuls van de Dreyfus-affaire werd hij vanaf 1899 een overtuigd royalist. Kort daarop werd hij de medestichter van de Action française. Hierin werden extreem-conservatisme, katholicisme, nationalisme en xenofobie tot één ideologie versmolten. In België kende Maurras vooral navolging bij Joris van Severen en Léon Degrelle. De Action française werd in 1926 door de paus veroordeeld. Na de kerkelijke veroordeling werden verschillende van zijn boeken op de index geplaatst. Dit nam niet weg dat Maurras in hoog aanzien stond. In 1938 werd hij zelfs in de Académie Française opgenomen. Na 1940 werd hij een vurig bewonderaar van het Vichy-regime.

24 WILLEMSEN, A.W., *Het Vlaams-nationalisme. De geschiedenis van de jaren 1914-1940*. Utrecht, Ambo, 1969, pp. 371-374.

25 DE WEVER, Bruno, *Greep naar de macht*. Tielt, Lannoo, 1994, p. 187.

26 WILLEQUET, Jacques, *La Belgique sous la botte*. Parijs, Editions Universitaires, 1986, p. 309.

27 Zelfs tijdens de bezettingsperiode waren de Nieuwe-Ordepartijen eerder geneigd het oude xenofobe discours te hanteren, dan zomaar op het arische gedachtegoed en het Germaanse superioriteitsgevoel van de nazi's in te gaan.

In: *Revue du Nord.* N°2 spécial hors-serie 1988 - collection histoire (L'occupation en France et en Belgique 1940-1944, tome II; actes du colloque de Lille, 26-28 avril 1985), pp. 655, 659.

28 SCHRIJVERS, Peter, *De Toekomst. Het oorlogsweekblad van het* VNV. Hasselt, bij de auteur, 1987, pp. 69, 71.

29 We kunnen hiervoor verwijzen naar SAERENS Lieven, 'Rechts België en de joden (1933-circa 1941).' In: *Driemaandelijks Tijdschrift van de Stichting Auschwitz*, nr.9-10, juli-december 1985, pp. 113-127.

30 HASQUIN, Hervé, 'Les attaques contre la Franc-Maçonnerie en Belgique dans l'entre-deux-guerres'. In: HASQUIN, Hervé, (ed.), *Op.cit.*, p. 291.

31 GORISSEN, Agnès, *L'antimaçonnisme en France et en Belgique pendant la Deuxième Guerre mondiale.*Brussel, ULB, PL, Journalisme et communication (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1987, p. 49.

32 HASQUIN, Hervé, 'Les attaques contre la Franc-Maçonnerie en Belgique dans l'entre-deux-guerres'. In: HASQUIN, Hervé, (ed.), *Op.cit.*, pp. 290-291.

33 WILLEQUET, Jacques, *Op.cit.*,pp. 308-309.

34 DE BOCK, Walter, *De mooiste jaren van een generatie. De Nieuwe Orde in België vóór, tijdens en na WOII.* Berchem, EPO, 1982, pp. 197-198. Tijdens de bezetting maakte de Sipo-SD dankbaar gebruik van Volksverwering om haar anti-joods beleid tot het uiterste te kunnen doorvoeren.

35 CHEPPE, Nadine, *Les activités antimaçonniques en Belgique sous l'occupation 1940-1944.*Luik, ULg, PL, Histoire (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1988, pp. LXII-LXIII.

36 WILLEMSEN, A.W., *Op.cit.*, pp. 396-402.

37 *Ibidem*, pp. 404-405.

38 BEYEN, Marnix, 'Vlaamsch zijn in het bloed en niet alleen in de hersenen. Het Vlaamse volk tussen ras en cultuur (1919-1939).' In: BEYEN, Marnix & VANPAEMEL, Geert, (eds.), *Rasechte wetenschap? Het rasbegrip tussen wetenschap en politiek vóór de Tweede Wereldoorlog.* Leuven / Amersfoort, Acco, 1998, pp. 176-177.

39 'De Dietsche Volksstaat, gevestigd op rechtvaardigheid, den vrede, dienende, door zijn innerlijken bouw, zoals door zijn bondgenootschap ten dezen met eender-gefundeerde Staten, voornamelijk met diegenen welke ras-verwante volken omsluiten.' In: VAN SEVEREN, Joris, *Programma van het Verbond van Dietsche Nationaal-Solidaristen.* s.l., s.n., na 1940, pp. 11-16.

40 MEIR, Ephraim, 'The role of antisemitism in the pre-war Rexist movement.' In: *Driemaandelijks Tijdschrift van de Auschwitz-Stichting.* Nr.16, december 1987 - februari 1988, p. 26.

41 CHEPPE, Nadine, *Op.cit.*, p. LVIII.

42 DE BOCK, Walter, *Op.cit.*, p. 56.

43 WIPPERMANN, Wolfgang, *Europäischer Faschismus im Vergleich 1922-1982.* Frankfurt-am-Main, Suhrkamp, 1983, p. 149.

44 CHEPPE, Nadine, *Op.cit.*, p. LIX.

45 'Le seul moyen de lutter contre le bolchevisme, c'est le christianisme (...). Aux combattants rexistes, deux ennemis sont nommément désignés: le bolchevisme et l'hypercapitalisme. Ils sont d'ailleurs plus voisins de l'autre que chacun d'eux le pense, puisque leur développement n'aboutit qu'à concentrer en peu de mains, au pouvoir d'une oligarchie sans contrôle, toute une vie d'un pays.' In: BRASILLACH, Robert, *Léon Degrelle et l'avenir de Rex*. s.l., Le Jeune Européen, herdruk 1936, pp. 44-46.
46 MEIR, Ephraim, 'The role of antisemitism in the pre-war Rexist movement.' In: *Driemaandelijks Tijdschrift van de Auschwitz-Stichting*, pp. 21-22.
47 *Ibidem*, p. 27.
48 HASQUIN, Hervé, 'Les attaques contre la Franc-Maçonnerie en Belgique dans l'entre-deux-guerres.' In: HASQUIN, Hervé, (ed.), *Ibidem*, p. 294.
49 SCHREIBER, Jean-Philippe, 'Antisémitisme et antimaçonnisme: l'affaire Imianitoff.' In: DIERKENS, Alain, (ed.), *Les courants antimaçonniques hier et aujourd'hui*. Brussel, ULB, 1993, pp. 58, 62-64.
50 DE BRUYN, Jimmy, *Op.cit.*, p. 93.
51 MEIR, Ephraim, 'The role of antisemitism in the pre-war Rexist movement.' In: *Driemaandelijks Tijdschrift van de Auschwitz-Stichting*, p. 26.
52 HASQUIN, Hervé, 'Les attaques contre la Franc-Maçonnerie en Belgique dans l'entre-deux-guerres.' In: HASQUIN, Hervé, (ed.), *Op.cit.*, pp. 294-295.
53 CHEPPE, Nadine, *Op.cit.*, p. LXIII.
54 *La Libre Belgique*, zaterdag 8 januari 1938; 'Le péril maçonnique demeure entier. 4500 FF∴ intriguent dans tous les milieux, créant une sorte de dictature occulte.'
55 'De vrijmetselaars moeten in hun politiek leven de bevelen van de loge uitvoeren. Waarom mogen de menschen niet weten, wie lid is van de loge? Waarom die dubbelzinnigheid en die duisternis? Daar moet dan toch wel iets zeer bijzonders achter schuilen? Welaan dan, we zullen herbeginnen met het oude systeem: het geheim ontsluieren. Eerst hoeven we te weten wie logebroeder is. We kunnen hem dan rustig verder in het oog houden.' In: *Gazet van Antwerpen*, vrijdag 21 januari 1938: 'Er is weer spraak van de vrijmetselarij'.
56 Het Zwitserse en maçonnieke tijdschrift *Alpina* berichtte uitvoerig over de herdenkingsplechtigheden in het GOB, en bracht hulde aan Pierre-Théodore Verhaegen, 'un des plus illustres maçons qui ont honoré l'histoire de ce pays'. In: *Alpina. Organe des loges suisses*. N°18, 30 september 1935, pp. 260-261.
57 *La Libre Belgique*, 1 februari 1938: 'Le péril maçonnique. La maçonnerie à l'Université de Bruxelles. Une deuxième liste de FF∴.
58 *Le XXe Siècle*, 21 februari 1938: 'Les origines et le rôle de la franc-maçonnerie. Deux siècles ont montré à ses adeptes la fragilité de leur idole-Raison.'
59 *La Libre Belgique*, 13 mei 1938: 'La franc-maçonnerie mixte en Belgique.'
60 *La Libre Belgique*, 8 februari 1938: 'Le péril maçonnique. Une odieuse pression antireligieuse.'

61 *La Libre Belgique*, 14 februari 1938: 'Le franc-maçon et le testament philosophique'.
62 *Rex*, 23 oktober 1936: 'Aperçu sur l'histoire de la franc-maçonnerie.'
63 *Rex*, 6 november 1936: 'Esquisse de l'histoire de la franc-maçonnerie belge.'
64 *Le Pays Réel*, 15 juli 1938: 'L'offensive maçonnique contre la Belgique.'
65 *Le Pays Réel,* 26 juli 1938: 'Une offensive enrayée.'
66 D.M., *Papiers Charles Gilles de Sart-Tilman.* Introductie bij het archieffonds. SOMA, PG 15, inventaris, p. 15.
67 MEIR, Ephraim, 'The role of antisemitism in the pre-war Rexist movement.' In: *Driemaandelijks Tijdschrift van de Auschwitz-Stichting*, p. 26.
68 Dit was een soort van overkoepelend orgaan, dat een aantal Obediënties uit verschillende landen omvatte. De zetel was in Genève gevestigd. Interne tegenstellingen bemoeilijkten de werking van de AMI en maakte een voortzetting na de Tweede Wereldoorlog onmogelijk.
69 SOMA, Papiers Charles Gilles de Sart-Tilman, III. L'action antimaçonnique, map 57: Membres.
70 *Ibidem.*
71 SOMA, Papiers Charles Gilles de Sart-Tilman, III. L'action antimaçonnique, map 57: Membres & SOMA, Papiers Charles Gilles de Sart-Tilman, III, L'action antimaçonnique, map 55: Circulaires, uitnodiging van Les Amis Philantropes N°2, juni 1937, betreffende de feestzitting om de vijftigste verjaardag van Lartigue's inwijding te vieren.
72 SOMA, Papiers Charles Gilles de Sart-Tilman, III, L'action antimaçonnique, map 56: Conférences, kaartje met hoofding Zaal Metropole, Leuven.
73 SOMA, Papiers Charles Gilles de Sart-Tilman, III, L'action antimaçonnique, map 61: Coupures, getypt document, 12 oktober 1938.
74 SOMA, Papiers Charles Gilles de Sart-Tilman, III, L'action antimaçonnique, map 55: Circulaires, brief van Flament aan Sart-Tilman, 6 april 1938.
75 HASQUIN, Hervé, 'Les attaques contre la Franc-Maçonnerie en Belgique dans l'entre-deux-guerres.' In: HASQUIN, Hervé, (ed.), *Op.cit.*, p. 293.
76 GRIGNARD, Roger, 'De Belgische vrijmetselarij en de Tweede Wereldoorlog.' In: TRIGONUM CORONATUM vzw, Studiekring - Cercle d'étude, *Jaarboek Nr.6 - 1998*, p. 144.
77 DE SCHAMPHELEIRE, Marcel, *Histoire, tome II,* p. 60.
78 GRIGNARD, Roger, 'De Belgische vrijmetselarij en de Tweede Wereldoorlog.' In: TRIGONUM CORONATUM vzw, Stuidiekring – Cercle d'étude, *Jaarboek Nr.6-1998*, p. 143.
79 DU POUHON, E., *Franc-maçonnerie belge pendant la Guerre.* Spa, Hanrion, 1948 (?), p. 5.
80 HUYSSEUNE, Michel, *Vrijmetselarij. Mythe en realiteit.* Berchem, EPO, 1988, p. 62.
81 MORVAN, François, *Aspects du mythe conspirationniste antimaçonnique en Allemagne.* Parijs, Politica Hermetica, brochure, 1994, p. 11.

82 GRIGNARD, Roger, 'De Belgische vrijmetselarij en de Tweede Wereldoorlog.' In: TRIGONUM CORONATUM vzw, Studiekring – Cercle d'étude, *Jaarboek Nr.6 - 1998*, p. 145.
83 CHEVALLIER, Pierre, *Histoire de la franc-maçonnerie française. Tome III: 1877-1944*. Parijs, Fayard, 1976, pp. 228-229.
84 CEDOM, doos 10: Dossier Mercader, archives allemands, etc.; document 'Reponse de la Grande Loge de France (Rite Ecossais Ancien Accepté) au questionnaire du Grand Orient de Belgique.' Getypt, ongedateerd, eind jaren 1930, p. 12.
85 N.N., *Maçonnieke ontmoetingen, deel I.* O∴ van Brugge, interne publicatie, 1975, p. 78.
86 CEDOM, doos 10: Dossier Mercader, archives allemands, etc.; document 'Reponse de la Grande Loge de France (Rite Ecossais Ancien Accepté) au questionnaire du Grand Orient de Belgique.' Getypt, ongedateerd, eind jaren 1930, p. 13 (onderstreept in het origineel).
87 WILLEQUET, Jacques, *Op.cit.*, p. 288.
88 CEDOM, doos 6: Varia: 'Notes sur l'histoire de la Fr∴ Maçonn∴ en Belgique pendant l'occupation.' Getypt verslag, ongedateerd, p. 1.
89 DE SCHAMPHELEIRE, Marcel *Histoire, tome II*, p. 68.
90 CEDOM, GOB 40-45, doos 7, map: Circulaires GOB aux atel∴ 39-40, brief van Hiernaux met bijlage 'A tous les FFF∴ de l'Obéd∴', 12de dag van de 12de maand, 5939.

Hoofdstuk 3

De actoren van de antivrijmetselarij tijdens de bezetting van België en de weg naar een gecoördineerd antimaçonniek beleid

3.1. De bezetter als initiatiefnemer en als scheidsrechter

3.1.1. Structuur van het bezettingsregime

In het voorgaande werd duidelijk gemaakt dat het nationaal-socialisme een aversie had van 'volksvreemde elementen', waartoe ook de vrijmetselarij werd gerekend. De NSDAP en tal van aan haar ondergeschikte instellingen plaatsten de vrijmetselarij binnen het grotere geheel van de judeo-maçonnerie. Vanaf 1933 maakten de nazi's op alle mogelijke manieren komaf met deze ideologische vijanden. Hetzelfde gebeurde enige jaren later in de landen die door Duitsland werden geannexeerd, zoals Oostenrijk en Bohemen-Moravië. Het lag daarom in de lijn der verwachting dat de strijd tegen de ideologische vijanden van het nationaal-socialisme ook zou worden verder gezet in de gebieden die vanaf 1940 door het Duitse leger werden bezet. Concreet hield dit in dat het bezettingsregime in landen zoals Frankrijk, Nederland en België niet alleen de orde moest handhaven, maar ook de nationaal-socialistische principes in de praktijk moest omzetten.

In bezet België hebben drie Duitse instanties zich met de strijd tegen de judeo-maçonnerie beziggehouden: het bezettingsbestuur onder leiding van de *Militärbefehlshaber*, de *Propaganda-Abteilung Belgien* en de SS. Het bezettingsbestuur kreeg de bevoegdheid over België en de Franse departementen van Nord

en Pas-de-Calais. Generaal van de infanterie Alexander von Falkenhausen (1878-1966) werd door het *Oberkommando des Heeres* als *Militärbefehlshaber in Belgien und Nordfrankreich* aangesteld. Het bezettingsbestuur, gecoördineerd door het *Reichsministerium des Innern,*[1] had in 1940 drie doelen voor ogen: een militair apparaat vestigen en uitbouwen, de economische mogelijkheden van het bezette gebied gebruiken, en de oprichting van een aantal instellingen, die veiligheid en orde moesten garanderen.[2]

De Militärbefehlshaber stond aan het hoofd van twee grote afdelingen. Enerzijds was er de *Kommandostab*, waarvan von Falkenhausen eveneens de stafchef was. Hij hield zich daar uitsluitend met het militaire beleid bezig. Anderzijds was er de *Militärverwaltung* (MV), die de burgerlijke aangelegenheden regelde. Generaal Hans Eggert Reeder (1894-1959) was de *Chef der Militärverwaltung* (MVC). De MV had haar eigen politie- en inlichtingendiensten, zoals de *Geheime Feldpolizei* (GFP) en de *Abwehr*. De Abwehr beschikte over een heel netwerk van *Vetrauensleute*. Deze V-Leute infiltreerden in verzetsorganisaties en verdachte instellingen, wonnen daar inlichtingen, waarna de Geheime Feldpolizei tot arrestaties kon overgaan.[3]

De oorspronkelijke opzet was dat de MV een overkoepelde controlefunctie zou uitoefenen, vandaar ook de benaming *Aufsichtsverwaltung*. De interne politiek moest dan maar door de Belgische administratie worden gevoerd. Dit had voor de MV allerlei voordelen: er werden manschappen en ambtenaren gespaard en de samenwerking met de Belgische instellingen gaf de MV een zekere legitimatie. De 'samenwerking' met het Comité van Secretarissen-Generaal – het waarnemend orgaan voor de uitgeweken Belgische regering – moet in die context worden geïnterpreteerd.

In het kielzog van het Duitse leger deden een aantal nationaal-socialistische instellingen hun intrede in België. Twee daarvan waren de *Propaganda-Abteilung Belgien* en de SS. De Propaganda-Abteilung was rechtstreeks ondergeschikt aan het *Reichspropagandaministerium* of *Promi* van Joseph Goebbels. Dit had als belangrijkste taak het nationaal-socialisme en de oorlogsinspan-

ningen van Duitsland bij de Belgische bevolking in een zo positief mogelijk daglicht te plaatsen.

Van de vele afdelingen die de SS telde was het *Reichssicherheitshauptambt* (RSHA) één van de belangrijkste. Het RSHA omvatte de SS-politiediensten, waaronder de *Sicherheitsdienst* (SD) en de *Sicherheitspolizei* (Sipo), die op haar beurt bestond uit de *Kriminalpolizei* (Kripo) en de *Geheime Staatspolizei* (Gestapo), in België geleid door Constantin Canaris. Daarnaast waren er een aantal *Einsatz-* of *Sonderkommandos*. Het Einsatzkommando – de naam zegt het zelf – hield zich vooral bezig met de actie op het terrein en was in verschillende secties opgedeeld. De tweede sectie bemoeide zich onder meer met de ideologische vijanden van het regime:[4] afdeling IIA van deze sectie controleerde de kerkelijke activiteiten, IIB van SS-Obersturmbannführer Stein controleerde de vrijmetselarij en IIC de joden.[5]

3.1.2. De belangrijkste samenzweringstheorieën van de bezetter

Tegenover de buitenwereld toonde de bezetter zich een trouw aanhanger van de bekende judeo-maçonnieke samenzweringstheorieën. In de praktijk betekende dit dat de Duitsers er voordurend aan herinnerden dat zij niet verantwoordelijk waren voor de oorlog en dus ook niet voor de bezetting van België. Frankrijk en Groot-Brittannië hadden Duitsland op 3 september 1939 de oorlog verklaard en beide landen werden ogenschijnlijk door de judeo-maçonnerie bestuurd. Duitsland kon zijn handen bijgevolg in onschuld wassen en zijn offensieven waren enkel een logische reactie op de dreiging die van Frankrijk, Groot-Brittannië en de judeo-maçonnerie uitging. Het bezettingsregime in België schaarde niet unaniem achter deze theorie. De MV toonde zich op dat vlak eerder terughoudend en trad zelden of nooit met zulke samenzweringstheorieën op de voorgrond. De SS en de Propaganda-Abteilung Belgien van hun kant waren hierin meer bedreven. De Propaganda-Abteilung zag dit complotdenken op de eerste

plaats als een manier om het eigen regime te legitimeren. De SS – meer bepaald de Sicherheitspolizei – gebruikte het complotdenken voor andere doeleinden. De Sipo had als voornaamste taak de veiligheid van het eigen regime te garanderen. Daarom moesten alle mogelijke opponenten scherp in de gaten worden gehouden. Door haar aanvaarding van de bekende samenzweringstheorieën behoorde de vrijmetselarij tot het kamp van de vijand. Het GOB, de Opperraad, Le Droit Humain en andere 'logenähnliche' organisaties moesten buiten werking worden gesteld. Maar zelfs indien dat lukte, zou alle 'gevaar' nog niet geweken zijn. In een verslag over Le Droit Humain van de SD-Luik aan het Amt IIB in Brussel werd er bijvoorbeeld op gewezen dat deze Obediëntie in de clandestiniteit actief zou blijven 'um ihr staatsfeindliches Treiben fort zu setzen'.[6]

Na de overgave van Frankrijk stond Groot-Brittannië heel alleen in de oorlog tegen Duitsland. De Verenigde Staten waren neutraal en de Sovjetunie had in augustus 1939 met Von Ribbentrop een niet-aanvalspact ondertekend. Groot-Brittannië was in de nazi-propaganda het 'Rijk van het Kwade'. De nazi's hadden hun eigen opvattingen over de rol van de vrijmetselarij binnen de Engelse samenleving. Zo zou de Engelse vrijmetselarij in de achttiende eeuw onlosmakelijk met het joodse grootkapitaal verbonden zijn geraakt. Deze alliantie maakte het imperialisme mogelijk. De verschillende loges buiten Groot-Brittannië fungeerden als ankerpunten voor dit imperialisme. Het 'Empire' werd echter verstoord door de steeds groter wordende macht van Duitsland. Dat verklaarde waarom de Britse premier Neville Chamberlain, geruggensteund door de vrijmetselarij, zo een agressieve politiek tegen Duitsland voerde.[7] De Britten werden daarom constant met een aantal slagwoorden in verband gebracht: jodendom, vrijmetselarij, plutocratie, liberalisme, democratie en oorlogszucht. Meestal werden deze zes termen vrij gemakkelijk in één adem genoemd.

In de zomer van 1941 viel het Duitse leger de Sovjetunie binnen, wat door de Duitse propaganda omschreven werd als een onvermijdelijke actie om het bolsjewistische gevaar te kunnen

indammen. De 'judeo-bolsjewieken' zouden immers een aanval op Duitsland aan het voorbereiden zijn geweest. De vermeende samenzwering tussen joden, vrijmetselaars en bolsjewieken vormde dus vanuit propagandistisch oogpunt een legitimatie voor de Duitse invasie. Deze stelregel werd te lande door de collaboratie overgenomen.

Maar ook de propagandadiensten moesten erkennen dat de maçonnieke principes niet altijd even gemakkelijk met de communistische ideologie te verenigen waren. Men was eerder geneigd het bolsjewisme als een 'jodendoctrine' te beschouwen. Dat verklaarde ook het gebruik van slogans zoals 'Sowjet-Judäa',[8] 'judeo-bolsjewisme' of 'plutocratisch bolsjewisme'.[9] Ook de collaboratie had eerder de neiging, althans in de beginperiode, aan vrijmetselarij en jodendom binnen het marxisme een gelijkwaardig gewicht te geven. Er werd hiervoor maar al te graag naar de Spaanse Burgeroorlog verwezen.[10]

Na 1941 werden de judeo-maçonnieke samenzweringstheorieën dan ook in een zo breed mogelijke context geplaatst. Het 'internationale jodendom' vormde het bindmiddel tussen vrijmetselarij, marxisme, Angelsaksische imperialisme en grootkapitaal. Veel meer dan vroeger werden bepaalde personen door de anti-judeo-maçonnieke propaganda geviseerd. Vooral Amerikaans president Franklin Delano Roosevelt was een geliefkoosd doelwit. De vrijmetselaar Roosevelt werd hierbij meestal geportretteerd als beschermheer van de joodse belangen. Dit gebeurde reeds maanden voordat de Verenigde Staten in de oorlog betrokken geraakten. De *Völkischer Beobachter*, de officiële NSDAP-krant, noemde Roosevelt al in de zomer van 1941 een 'Hauptwerkzeug der jüdischen Freimaurerei' en beschuldigde hem ervan onder het Amerikaanse volk een 'hebräische Haß' tegen het *Reich* te verspreiden.[11] Vooral de ontdekking van een foto, waarop Roosevelt temidden van een aantal hooggeplaatste vrijmetselaars te zien was, deed veel stof opwaaien.[12]

De oorlogsverklaring van december 1941 leverde het ultieme 'bewijs' dat de judeo-maçonnerie Roosevelt tot een oorlog met

Duitsland dwong. Vooral de Duitse propaganda liet geen enkele gelegenheid onbenut om Roosevelt als hoofdverantwoordelijke voor de oorlog te brandmerken. Tot op het einde van de oorlog werd dit beleid verder gezet. Zo verspreidde het Promi nog eind 1944 onder de soldaten van de landmacht een brochure, met de veelzeggende titel *Wofür kämpfen wir?* De publicatie stelde de vrijmetselarij centraal, waarbij Roosevelt een plaats kreeg tussen 'beruchte' 'vrijmetselaars' uit het verleden zoals Marx, Lenin en Trotsky. Uit het toenmalige heden figureerden onder andere Churchill, de Britse koning George VI, de Italiaanse koning Vittorio-Emmanuele III, en alle staatshoofden van Zuid-Amerika, met uitzondering van Argentinië.[13] Zij zaten achter de grote samenzwering tegen Duitsland. Het gevolg was dat

> 'die Freimaurerei heute mehr denn je in allen Feindstaaten existiert. Sie ist eine dem Weltjudentum vollkommenen hörige internationale Organisation mit dem politischen Ziel, den Weltstaat zu errichten. Alle Logen der Welt unterstehen irgendwie der zentralen jüdischen Führung. Keine Loge kann hiervon ausgenommen werden.'

Bovendien 'sollte dieser Krieg die Weltrevolution und damit die Ausweitung des bolschewistischen Systems auf ganz Europa und die Welt herbeiführen'.[14] Deze brochure bracht misschien wel de meest anti-judeo-maçonnieke tekst ooit. Op een beperkt aantal pagina's waren alle vooroordelen en theorieën van de afgelopen honderdvijftig jaar geconcentreerd weergegeven. Hierbij was er speciale aandacht voor de rol die de B'nai B'rith binnen de judeo-maçonnerie vervulde 'aufs engste mit der obersten Geheimzentrale verbunden'. De B'nai B'rith was immers een van origine Amerikaanse Obediëntie die door joodse vrijmetselaars was gesticht. Bijna alle revoluties en oorlogen waren het werk van deze judeo-maçonnerie, alsook een hele reeks aanslagen, moorden en complotten.[15]

De nazi's namen zowat alle bestaande vooroordelen betreffende de vrijmetselarij kritiekloos over. Zij voegden geen echt nieu-

we elementen aan het antimaçonnisme toe. Deze anti-judeo-maçonnieke ingesteldheid moest op de eerste plaats het eigen handelen legitimeren. Op een gegeven moment weerklonk zelfs de waarschuwing dat ook het 'jodenvrije' Oost-Azië niet aan de machtsinvloed van de judeo-maçonnerie kon ontsnappen. Daarom vond het Promi het noodzakelijk een heuse antimaçonnieke tentoonstelling in Tokio te organiseren! De Duitse Zender Tokio noemde de tentoonstelling einde januari 1943 dan ook een absolute noodzaak:

> 'Wenn es auch in Japan selbst das Judenproblem nicht gibt, so erkennt man hier doch immer mehr die grobe Macht der Freimaurerei als Ursache des jetzigen Krieges. Zwei große Holztafeln zeigen deutlich, dab sich die Freimaurerei in den von Judenbesiedelten Gebieten ausbreitet (…). Japan hat im eigenen Land das Judenproblem noch nicht zu spüren bekommen, wohl aber in seiner Aussenpolitik, denn immer bei der Erringung seiner Großmachtstellung in Ostasien traten ihm Juden entgegen.'[16]

In bezet België werd dit soort theorieën niet door de Duitse propaganda verspreid. Dit nam echter niet weg dat er intern, en dan vooral binnen de SS, aan dit soort overwegingen geloof werd gehecht. Deze theorieën bleven niettemin binnenskamers. We kunnen daarvan een voorbeeld aanhalen. In maart 1943 berichtte het Berlijnse *Reichssicherheitshauptamt* aan de SD in België over het *New Age Magazine*, dat het officiële orgaan van de Amerikaanse Schotse Ritus zou zijn.[17] Het RSHA deelde mee dat zij in dit tijdschrift een bewijs had gevonden dat de Amerikaanse loges met andere nationale Obediënties samenzweerden. In juni 1941 schreef het tijdschrift dat er behoorlijk grote bedragen naar de vrijmetselarij in het buitenland overgeschreven waren. Hiervan zou er ruim 57.000 dollar aan de Engelse Moedergrootloge overhandigd zijn. De Amerikaanse Obediënties kochten vier ambulances aan (samen ter waarde van 5.400 dollar), die naar Groot-Brittannië

werden verscheept. China ontving 5.000 dollar cash en tien kleine vrachtwagens, die elk 1.000 dollar kostten. Deze band met China zou te verklaren zijn door het feit dat Wang Chung-wei, Minister van Buitenlandse Zaken, de 32ste graad bekleedde. De Amerikaanse ambassade in Helsinki droeg 1.450 dollar over aan de Finse overheid. De Schotse Grootloge ontving 1.500 dollar, Alpina 2.000 dollar, en de Grootloge van de Dominicaanse Republiek 2.500 dollar. Ruim 15.000 dollar ging naar Griekenland, nog vóór het land door de Wehrmacht onder de voet werd gelopen. Zelfs de GLF zou nog in mei 1940 maar liefst 41.000 dollar hebben ontvangen, die moesten dienen voor het uitbouwen van vluchtroutes.[18]

Dit zijn op zijn zachtst gezegd op zich interessante gegevens. We moeten ons echter afvragen of deze gegevens zinvol zijn. We mogen immers niet vergeten dat er slechts één rapport in de archieven van de Sipo-SD aanwezig is. Het rapport heeft het over het artikel uit het *New Age Magazine*, maar geeft de oorspronkelijke, Engelse tekst niet weer. De historicus blijft bijgevolg in het ongewisse over de betrouwbaarheid van deze 'feiten'. De mogelijkheid bestaat immers dat ook dit rapport een middel was om het eigen handelen te rechtvaardigen. Dit zou een verklaring geven voor het feit dat noch het RSHA, noch de SD-Belgien zich de moeite nam om het kritisch te becommentariëren, wat normaal gezien altijd gebeurde. Er zijn daarnaast nog andere storende elementen in dit rapport. Indien de Amerikaanse Obediënties in 1940-'41 zulke bedragen hebben uitgeschreven, waarom zou dan een Obediëntie uit de Dominicaanse Republiek tot de ontvangers behoren? Het selectiecriterium en de uiteenlopende bedragen die de Amerikaanse Obediënties hier hanteerden roepen vragen op. Francis Viaud, die in 1945 verkozen werd tot Grootmeester van het GOF, heeft het in zijn mémoires geen enkele keer over een Amerikaanse schenking van 41.000 dollar aan de GLF. Ook de gemeenschappelijke verklaring van het Franse Grootoosten en de Grootloge van 28 september 1944 spreekt niet over een dergelijke schenking.[19] Aangezien een bedrag van 41.000 dollar geen peulschil was, was het vrij onwaarschijnlijk dat hierover werd gezwe-

gen. Zou de informatie van het RSHA-rapport dan verzonnen zijn?[20] We kunnen in ieder geval onze eerdere conclusie herhalen: de Duitse instanties zochten voordurend naar een legitimatie en zo een 'geheim rapport' kwam daarvoor uitstekend te pas.

3.1.3. De Duitse politie komt in actie

De nazi's ondernamen niet alleen actie op propagandistisch vlak; ook op het terrein waren ze bedrijvig. Concreet hield dit in dat de werking van de vrijmetselarij praktisch onmogelijk werd gemaakt. Werkplaatsen werden gesloten en de inboedel werd aangeslagen. In een vorig hoofdstuk zagen we dat dit eerst in Duitsland zelf was gebeurd. Later werd dezelfde werkwijze in de door de Duitsers geannexeerde of bezette gebieden toegepast. In bezet België was dit niet anders. In het kielzog van de *Wehrmacht* trokken de Duitse politiediensten het land binnen, met als voornaamste taak alle verzets- én maçonnieke activiteiten te verhinderen.

De Duitse politie, meer bepaald de GFP en de Gestapo, bleken zeer vlug op de hoogte te zijn van de adressen van alle werkplaatsen. De discretie van de vrijmetselarij kon niet verhinderen dat deze adressen publiek werden. Waarschijnlijk had de SD reeds in de jaren dertig de nodige informatie verzameld. Niet alleen in allerhande – weliswaar interne – publicaties van de verschillende Obediënties was deze informatie terug te vinden, maar ook in *Les cagoulards démasqués* van de antimaçon Paul Ouwerx. Dit boekje werd ongetwijfeld door de SD geraadpleegd, hoewel de auteur zeer vaak onvolledig en oncorrect was. Hij noemde bijvoorbeeld het GOB, de Opperraad en de Le Droit Humain werkplaatsen, terwijl dit Obediënties waren. De loges, die na de Eerste Wereldoorlog werden gesticht, waren niet in zijn overzicht terug te vinden, en hij vermeldde zelfs twee onbestaande ateliers.[21] Waarschijnlijk hadden tipgevers de adressen aan de Duitse instanties doorgespeeld. Sommigen menen dat een aantal rexisten in de zomer van 1940 het pad naar de loges hadden geëffend.[22] Ook Paul Ouwerx zou per-

soonlijk, samen met zijn kompanen Léopold Flament en André de Harting, de Duitse politie op de hoogte hebben gebracht.[23]

De inlichtingendienst onderwierp tijdens de bezettingsperiode heel wat beleidsmensen aan een controle. In januari 1942 werden bijvoorbeeld de stadsbesturen van Brussel en randgemeenten doorlicht. Een aantal namen werd op een aparte lijst genoteerd. De burgemeesters Louis Schmidt (Etterbeek), Arthur Diderich (Sint-Gilles), Georges Pêtre (Sint-Joost-ten-Node), Arthur de Jase (Schaarbeek) en Albert Servais (Sint-Lambrechts-Woluwe) en de schepenen A. Pigeolet (Elsene), Jules Hanse en Gerard Van Caulaert (Sint-Gilles), François Fischer (Schaarbeek) en Raoul Cravau (Vorst) stonden als vrijmetselaar vermeld.[24] Pêtres gewicht in de Belgische vrijmetselarij was te groot om hem het ambt van burgemeester verder te laten uitoefenen. Onder Duitse druk moest Pêtre op 16 november 1941 zijn ambt weerleggen.[25] In december 1942 verspeelde Pêtre al zijn credibiliteit bij de bezettingsmogendheden, toen de Sipo het boek *Cinquante mois d'occupation allemande* in handen kreeg. Het bleek dat Pêtre tijdens de Eerste Wereldoorlog in het verzet actief was geweest.[26]

Het was vanzelfsprekend gemakkelijker precies in déze kringen naar vrijmetselaars op zoek te gaan. Het was bijvoorbeeld algemeen bekend dat Georges Pêtre een hoge functie binnen de vrijmetselarij bekleedde. De SD had echter meer problemen met het samenstellen van een algemene namenlijst. Deze lijst was nodig omdat de bezetter eerst en vooral alle vrijmetselaars uit de Belgische administratie en de leidinggevende functies wou verwijderen. De SD meende dat België ongeveer achtduizend vrijmetselaars telde, een cijfer dat in werkelijkheid veel te hoog lag.[27]

Het opstellen van deze lijst van 'verdachten' verliep moeizaam. De verschillende werkplaatsen en Obediënties hadden immers tijdig de meeste ledenlijsten en persoonlijke fiches kunnen vernietigen. Bijgevolg moest de SD alternatieve paden bewandelen om de nodige inlichtingen te verzamelen. Soms lukte het toch om beknopte ledenlijsten en ook rekeninguittreksels te bemachtigen, die hier en daar in de werkplaatsen waren achtergebleven. De

Duitse archieven maken alleen maar melding van verouderde informatie. Een andere keer werden er in de tempels kluizen gevonden, waarvan de SD vermoedde dat ze nog belangrijke informatie bevatten. Door de administratieve rompslomp duurde het nog enige tijd voor die kluizen konden worden opengebroken. De verwachte resultaten bleven echter meestal uit.

In het begin werden de lijsten van *La Libre Belgique* als ersatz gebruikt. Die volstonden echter niet en daarom werd einde juli 1940 contact opgenomen met een 'specialist' terzake: Paul Ouwerx.[28] Vaak werden er ook V-Leute ingezet.[29]

In oktober 1940 werd een aantal vooraanstaande maçons opgepakt, in de hoop van hen verdere informatie los te krijgen. De Gestapo slaagde er echter niet in om Marcel Hofmans, Grootsecretaris van het Grootoosten, en Ernest Goffin, vast secretaris van het GOB, aan het praten te krijgen. Hofmans kon alleen maar bevestigen wat de Gestapo al wist, namelijk dat alle namenlijsten voortijdig waren vernietigd.[30]

Een andere mogelijkheid was zich te richten tot de Griffie van de Rechtbanken van Eerste Aanleg. Aangezien de loges als verenigingen zonder winstoogmerk waren geregistreerd, beschikte de Belgische justitie over een aantal namen en adressen. Het rondschrijven van de Sipo-SD gebeurde echter pas in het voorjaar van 1942. De Griffies richtten zich in hun antwoord niet rechtstreeks tot de Sipo, maar wel tot de collaborateur Joris Desbonnet, die als tussenpersoon fungeerde.[31] De namenlijsten waarover de Griffie beschikte, dateerden bovendien vaak uit de jaren dertig, of zelfs uit de jaren twintig, soms met de vermelding dat deze lijsten tot 1940 door de vzw's niet waren veranderd.[32]

De Sipo-SD slaagde er dus niet in, volledig betrouwbare ledenlijsten samen te stellen. Doordat zij via verschillende kanalen aan haar inlichtingen kwam, was deze informatie niet altijd even betrouwbaar. Dit werkte erg in haar nadeel. De volgende voorbeelden uit de SD-archieven[33] maken dat duidelijk. De vrijmetselaar Emile Bousin stond gekend als 'Englandfreund' en *zou* zijn vermogen wel eens kunnen aanwenden om anti-Duitse propa-

ganda te voeren.[34] Secretaris-Generaal van Binnenlandse Zaken Romsée beloofde een Brusselse rexistenaanvoerder de magistraat Victor Buré te vervangen, omdat deze een vrijmetselaar *zou* zijn.[35] De senator Victor Carpentier was een vertegenwoordiger voor het GOB bij de Association Maçonnique Internationale, het internationaal overlegorgaan uit het Interbellum, en *zou* joods zijn.[36] Hendrik de Man *zou* volgens Ouwerx een vrijmetselaar zijn.[37] Het etablissement *Au Carillon* van E. Gallins, in een vorig leven zanger aan de Muntschouwburg, *zou* dé ontmoetingsplaats zijn voor alle belangrijke vrijmetselaars.[38] Een niet nader genoemde leraar uit een Luiks atheneum *zou* de aanvoerder kunnen zijn van een ondergrondse, maçonniek-geïnspireerde verzetsbeweging.[39]

De gewoonlijk onfeilbare en trefzekere Sipo-SD toonde zich in deze materie heel wat minder accuraat, want al deze informatie kwam van secundaire bronnen. De Sipo-SD liep onder haar eigen gewicht gebukt. Haar taken gingen de oorspronkelijke opzet van 'Sicherheit' ver te boven. Ze evolueerde van een inlichtingendienst tot een organisatie die de minste veranderingen in de stemming van het volk, in Duitsland en in de bezette gebieden, onmiddellijk wenste te rapporteren.[40] Een logisch gevolg hiervan was dat de Sipo-SD, die niet alles kon overzien, fouten begon te maken. De meeste van deze dossiers bleven zonder gevolg. We zien dat de SS-diensten vrijmetselaars oppakten en vaak naar concentratiekampen stuurden. Velen overleefden die kampen niet. Dit was het gevolg van hun verzetsactiviteiten. De Belgische verzetsbewegingen kenden onder hun martelaren dan ook veel vrijmetselaars.[41] Dit gebeurde echter nooit uitsluitend vanwege het feit dat ze vrijmetselaar waren. Hoe zouden we anders kunnen verklaren dat invloedrijke én bekende vrijmetselaars zoals een Marcel Hofmans, een Maurice Cock of een Paul Erculisse in het slechtste geval een aantal maanden in een Duitse cel moesten doorbrachten? We mogen dus hieruit de belangrijke conclusie trekken dat de Duitse instanties op het vlak van antivrijmetselarij niet over de nodige achtergrondkennis beschikten om hun beleid te kunnen voeren.

3.1.4. De verschillende werkplaatsen systematisch doorzocht

Ondanks deze problemen vormde de Belgische vrijmetselarij toch één van de eerste doelwitten van de Duitse politie. Reeds op 13 juni 1940 maakte de Geheime Feldpolizei melding van een huiszoeking in de verlaten gebouwen van het Grootoosten in de Brusselse Peterseliestraat. De rapporteurs concludeerden dat ze weinig nuttige informatie hadden kunnen verzamelen. Wel werd er melding gemaakt van resten verbrand papier. Kennelijk hadden de broeders nog heel wat documenten kunnen vernietigen.[42]

Na de eerste huiszoekingen door de GFP werden de gebouwen verzegeld. Het is opmerkelijk dat sommige werkplaatsen, zoals *La Constance* te Leuven of *Union et Charité* te La Louvière, pas in augustus 1940 officieel werden vergrendeld.[43] De Duitse politie was niet altijd even consequent in haar werkwijze. Bovendien nam de Sipo-SD in de zomer van 1940 het volledige onderzoek van de GFP over. Dit had tot gevolg dat de Sipo-SD het werk van de diensten van de MV vaak nog eens helemaal overdeed. Werkplaatsen die eerst door de GFP doorzocht en verzegeld waren, werden nog eens door de Sipo-SD doorgelicht en geïnventariseerd.

Bij deze inventarisering moest de Sipo-SD de onvolledigheid van het maçonnieke materiaal vaststellen. Slechts een deel van de correspondentie was bewaard, ledenlijsten ontbraken en het laatste verslag van het GOB dateerde al van 1938. De negenduizend boeken van de Obediëntie en de Opperraad bevonden zich in een wanordelijke toestand.[44] In de lokalen van deze laatste in de Lakensestraat 79, werden weliswaar in kisten in de kelder voorwerpen uit het vrijmetselaarsmuseum teruggevonden. Daar bevond zich tevens een gedeelte van het archief. Op 25 juli werd dit archiefmateriaal uit het gebouw verwijderd.[45]

De SD toonde zich bijzonder geïnteresseerd, aangezien de vrijmetselarij in het officiële standpunt van de NSDAP een instrument was in handen van het internationale jodendom. De studie van de vrijmetselarij was dus meer dan interessant. Er speelde nog een andere factor mee: de SD verwachtte immers dat er heel wat kost-

baarheden in de tempels te vinden zouden zijn. Men hoopte bovendien de hand te kunnen leggen op de bankrekeningen van de verschillende werkplaatsen. In de SD-dossiers werd dit echter nooit expliciet vermeld.

De SD was in ieder geval zeer actief. SS-Obersturmbannführer Stein moest zich zelfs in juli 1940 tegenover Berlijn verontschuldigen voor het feit dat de uitvoering van de anti-joodse maatregelen vertraging hadden opgelopen, en wel omdat alle aandacht naar de vrijmetselarij was uitgegaan.[46] 'Die Freimaurerei bildet in Belgien eine Einheit', schreef een rapporteur. De verschillen tussen Grootoosten enerzijds en Le Droit Humain anderzijds werden geminimaliseerd. Bovendien bestond er schijnbaar geen twijfel over de goede contacten met de buitenlandse Obediënties. Ook hier waren ideologische verschillen kennelijk verwaarloosbaar.[47] De strijd tegen de vrijmetselarij voltrok zich aan de ene kant door het sluiten en ontmantelen van de verschillende werkplaatsen, aan de andere kant door het elimineren van individuele vrijmetselaars. Hiermee werd bedoeld dat echte of vermeende maçons moesten worden opgepakt of op zijn minst uit het maatschappelijk leven verwijderd.

Bij de huiszoekingen werden vaak waardevolle voorwerpen meegenomen of 'sichergestellt'. Dit gebeurde bijvoorbeeld met de tempel van *La Parfaite Union* in Mons, die begin juli door de Sipo werd bezocht. In de rijkgevulde bibliotheek werden kostbare drukken van Voltaire en andere verlichte filosofen teruggevonden. Schootsvellen, degens en andere maçonnieke voorwerpen werden in beslag genomen en naar Berlijn gezonden, om daar te kunnen figureren in het 'Logenmuseum'. De Duitse regering was immers van plan in eigen land een permanent antimaçonniek museum in te richten.[48]

Niet alleen de SS-diensten gingen over tot inbeslagnames, maar ook de zogenoemde *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* of ERR. Deze geüniformeerde eenheid van academici en specialisten ging overal in de bezette gebieden op zoek naar waardevolle kunstwerken, bibliotheekcollecties en archieven. De ERR had oorspronkelijk als

doel de voormalige Duitse bezittingen te recupereren, die door het Verdrag van Versailles aan Duitsland waren ontnomen. In de praktijk ontaardde dit beleid al snel in regelrechte plundertochten. De 'verzamelwoede' van de ERR had ook zijn weerslag op de joodse en maçonnieke bezittingen. Vaak effende de Sipo-SD het pad voor de ERR. Concreet hield dit in dat de Sipo-SD bijvoorbeeld midden augustus de gebouwen van *La Parfaite Intelligence et L'Etoile Réunis* te Luik[49], *La Charité* te Charleroi en *Les Frères Réunis* te Doornik[50] liet vergrendelen in afwachting van de inspectie door de ERR.

Vaak waren het hoge functionarissen van het regime die de belangrijkste logegebouwen inspecteerden. SS-Untersturmbannführer Helmut Hirt, die de contactpersoon was tussen de collaborerende antimaçons en de Sipo-SD, leidde regelmatig persoonlijk de huiszoekingen. Zelfs Alfred Rosenberg kwam in eigen persoon naar Brussel. Rosenberg stond bekend als partij-ideoloog, werd later Rijksminister van de Bezette Gebieden in het Oosten, en gaf zijn naam aan de eerder vermelde ERR. Onder invloed van de berichten over de kunstschatten van de Belgische vrijmetselarij deed Rosenberg op 25 juli 1940 zijn intrede in de tempels van de Peterseliestraat en de Lakensestraat. Tijdens dit bezoek kreeg hij tekst en uitleg van Ouwerx, Flament en De Harting.[51]

Tegen eind augustus 1940 waren zowat alle werkplaatsen in België verzegeld. Hoewel maçonnieke activiteiten door de bezetter waren verboden, werd het GOB niet officieel ontbonden. In de zomer van 1940 had de MV aan Jules Hiernaux, Grootmeester van 1937 tot 1939, het uitdrukkelijke verzoek gericht het GOB buiten werking te stellen. In tegenstelling tot diens ambtgenoot, Arthur Groussier van het GODF, weigerde Hiernaux het GOB te ontbinden.[52] De MV zat met deze weigering verveeld, want dit betekende dat de bezetter tegen de loges weinig juridische acties kon ondernemen. De gebouwen waren immers meestal niet het eigendom van de loge zelf, maar van een VZW of van andere rechtspersonen. Bijgevolg was de verordening van de MV, die op 20 augustus 1940 de loges verbeurd verklaarde, niet verenigbaar met de Belgische wetgeving.

De verkoop van de gebouwen was dus juridisch niet mogelijk. Daarom werden ze onder sekwester geplaatst,[53] waarbij de werkplaatsen een nieuwe bestemming kregen. *La Parfaite Union* te Mons werd een 'Soldatenheim'; hetzelfde gebeurde met *Marnix van Sint-Aldegonde* te Antwerpen. Het gebouw van *La Parfaite Intelligence et L'Etoile Réunis* te Luik verleende onderdak aan de Orstgruppe Lüttich van de NSDAP; de kelders van *Les Philadelphes* te Verviers dienden als opslagplaats voor de Wehrmacht, terwijl de Hitlerjugend op de bovenste verdieping onderdak vond; in Gent kreeg de Mittelstelle Belgien der Deutschen Akademie van München onderdak bij *La Liberté*, met de bedoeling van daaruit Duitse taalcursussen te organiseren; het stadsbestuur van Charleroi vroeg de overdracht van het gebouw van *La Charité*, omdat zij het wou afbreken om er een nieuwe boulevard te kunnen aanleggen; het collaborerend persagentschap Déchenne, gevestigd aan de Peterseliestraat 10, kreeg gedeelten van het aanpalende gebouw van het GOB toegewezen, de rest kwam ter beschikking van de SD en de Orstgruppe Brüssel van de NSDAP; de Feldkommandantur van Namen kreeg een verzoek van Rex om het verzegelde gebouw van *La Bonne Amitié* te gebruiken, dat echter door de MV al aan Les Amis du Grand Reich Allemand toegewezen. De rexisten kregen wel de toestemming om bij *Les Philadelphes* een vergaderruimte in te richten. Vanaf 1 maart 1943 installeerde de DeVlag haar gewestelijk secretariaat in de lokalen van *La Flandre* te Brugge, 'in een wijdsche Egyptische tempel, een weelderig paleis dat de vrijmetselarij daar liet bouwen opdat de DeVlag daar eenmaal definitief zou kunnen tronen', zoals een pro-Duits Brugs weekblad schreef. DeVlag zou daar blijven tot en met 10 september 1944, twee dagen voordat de Canadezen de stad bevrijdden.[54]

De nieuwe 'uitbaters' toonden maar weinig respect voor het serene karakter dat van de tempelgebouwen uitging. Zowel bezetter als collaboratie maakten zich schuldig aan vernielingen. Paradoxaal genoeg beval de Sipo-SD op bepaalde momenten expliciet de vernietiging van het maçonnieke eigendom. In de Peterseliestraat kreeg het agentschap Déchenne van de Sipo het uitdrukke-

lijke verzoek om alle maçonnieke elementen in en aan het gebouw te verwijderen of te vernietigen.[55] Met betrekking tot *Les Philadelphes* kreeg de Orstkommandantur van Verviers te horen 'das Restliche in den Logen verbliebenen freimaurisches Schriften- und Ritualmaterial zur Vermeidung von Mibbrauch zweckmäbig vernichten zu lassen'.[56] Bij *Le Travail* werden de resterende archieven en boeken door Wehrmachtsoldaten verbrand.[57] Bovendien werd de oorspronkelijke inboedel vaak uit de gebouwen verwijderd. Boeken en restanten werden naar het Berlijnse RSHA gezonden of voor het Duitse Logenmuseum of de toekomstige Hohe Schule opzijgelegd. Rosenberg was immers van plan om na de oorlog aan de Chiemsee een grote 'nazi-universiteit' op te richten. Vanaf 15 augustus 1940 begon de ERR aan de inbeslagname van kunstvoorwerpen en boeken die zich in de Brusselse tempels bevonden. Op 22 augustus volgde Antwerpen en een dag later Luik. Tegelijkertijd deed hetzelfde tafereel zich voor in de gebouwen van de Federatie van Zionisten te Antwerpen en de Alliance Israélite Internationale te Brussel. In november 1940 zond ERR-België maar liefst 179 kisten met maçonniek materiaal en 32 kisten met joods materiaal naar Berlijn.[58] Een maand later vertrokken nog eens 36 kisten van de Opperraad, 46 van het GOB, 29 uit de Antwerpse en 30 uit de Luikse en Vervierse werkplaatsen.[59]

Het mag duidelijk zijn dat de Duitse instanties vooral omwille van eigen roem en glorie de Belgische vrijmetselarij viseerden. De tempels werden van hun kostbaarheden ontdaan en namenlijsten van ingewijden werden opgesteld. Dit had tot doel mogelijke invloedrijke vrijmetselaars uit het openbare leven te verwijderen zoals dat ook met de joden gebeurde. Nu de eerste fase door de Sipo-SD was afgerond, werd de bal doorgespeeld aan de collaboratie. Partijen zoals Rex, het VNV, en de toen nog op te richten Antimaçonnieke Liga, kregen vanaf het najaar van 1940 de opdracht om deze rechtvaardiging van het eigen handelen en dat van de bezetter onder de bevolking op alle mogelijke manieren te verspreiden.

3.2. De Belgische Antimaçonnieke Liga 'L'Epuration - De Bezem'

3.2.1. Hoofdrolspelers

Een aantal antimaçons verzamelden zich in het najaar van 1940 in de Belgische Antimaçonnieke Liga L'Epuration - De Bezem. L'Epuration was niet de eerste Belgische organisatie die de naam 'antimaçonnieke liga' droeg. In het vorige hoofdstuk zagen we reeds dat eerder twee zulke 'liga's' onder impuls van de katholieke zuil ontstonden. Deze derde Antimaçonnieke Liga kwam er op verzoek van de Sipo-SD. Ze werd gesticht door de voormalige rexisten Paul Ouwerx, Léopold Flament en Charles Gilles de Sart-Tilman.[60] Over het aandeel van Sart-Tilman binnen de Antimaçonnieke Liga is zo goed als niets bekend. Zijn naam ontbreekt volledig in alle literatuur over de geschiedenis van de Liga. Het was wel een feit dat Sart-Tilman na 1940 volledig met Rex brak en zelfs in het verzet terechtkwam.[61]

Paul Ouwerx (1896-1946) en Léopold Flament (1884-1946) waren de voornaamste actoren binnen de Antimaçonnieke Liga. In de zomer van 1940 zagen zij een kans om hun plannen te verwezenlijken. Zij koesterden immers sinds 1938 het idee om de antivrijmetselarij te organiseren.[62] Flament nam contact op met André de Harting en legde hem zijn plannen voor. Vervolgens werden Ouwerx en twee van diens kompanen, Nelis en Ponet, op de hoogte gebracht en ontmoetten de vijf elkaar om over de toekomstige Liga te spreken. Ouwerx wenste dat Joris Desbonnet, bekend van de vooroorlogse extreem-rechtse Belgische Solidaristenbond, hen zou vervoegen in de functie van secretaris van de Vlaamse vleugel, maar daar was Flament om persoonlijke redenen niet voor te vinden.

Léopold Flament was veruit de belangrijkste figuur binnen de Liga. Hij werd op 4 mei 1884 te Brussel geboren. Flament volgde een opleiding journalistiek en was tijdens zijn studies secretaris van Brussels advocaat en socialistisch volksvertegenwoordiger

Emile Royer, die in 1915 stierf. Flament kwam later te weten dat Royer een vrijmetselaar was geweest. In 1914 werd Flament privé-secretaris van de joodse Herbert Speyer. De jurist Speyer was tevens liberaal senator en hoogleraar aan de ULB. Al na drie maanden diende Flament zijn ontslag in, 'par suite des exigences extraordinaires de ce juif'. Nadat het Duitse leger in augustus 1914 België was binnengevallen, vluchtte hij naar Groot-Brittannië, waar hij diensthoofd werd aan het Belgisch Bureau van Documentatie en Propaganda, onder het voorzittersschap van Emile Vandervelde. Secretaris-generaal was Gaston Vandermeeren, Soeverein Grootinspecteur van Le Droit Humain. Flament meende in dit Bureau een dekmantel te herkennen voor allerlei dubieuze maçonnieke praktijken, zoals bijvoorbeeld de voorbereiding van de Conferentie van Stockholm door de vrijmetselaars Vandervelde en Huysmans.

Gedreven door de afkeer die het gevolg was van zijn vroegere ervaringen, specialiseerde hij zich tijdens het interbellum in de strijd tegen de judeo-maçonnerie. In de jaren dertig trad hij toe tot Rex alsook tot het Nationaal Legioen en schreef hiervoor talrijke pamfletten en artikelen onder verschillende pseudoniemen, zoals Regulus, Le Débourreur, A. Baplan, commandant Eugène de Launoy en Trajan. Uit de correspondentie die hij voerde met uitgeverij Sobeli, blijkt dat Flament de werkelijke auteur was van de brochure *Les précurseurs du communisme*, die zogezegd onder auteursschap met Ouwerx was verschenen.[63] Flament verleende regelmatig zijn medewerking aan het antisemitische tijdschrift *Quid Novi* van de Brusselaar Vandergeeren, maar ook aan de *Revue Internationale des Sociétés Secrètes, La Gazette, Le Pays Réel, Cassandre* en *La Libre Belgique*. In zijn strijd tegen joden, vrijmetselaars, communisten en de Société Théosophique haalde hij zich heel wat vijanden op de hals en werd hij verscheidene keren wegens smaad en laster aangeklaagd. In 1940 werd hij samen met acht andere rexisten door de Belgische politie opgepakt en naar Frankrijk gedeporteerd.[64]

Na zijn terugkeer uit Frankrijk meldde hij zich op 12 september 1940 samen met Paul Ouwerx aan bij de SD-Brüssel. Vanwege

hun antimaçonnieke acties waren beiden geen onbekenden voor de Duitse inlichtingendienst. Flament overhandigde een lijst van 38 namen en organisaties die rechtstreeks of onrechtstreeks met de vrijmetselarij te maken hadden. Op de lijst figureerden er namen zoals Albert Devèze en instellingen zoals de drukkerij van het *Bulletin du Grand Orient de Belgique* en het Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, waar volgens Flament 'bewijzen' te vinden zouden zijn die de samenhang tussen vrijmetselarij en Franse Revolutie konden aantonen.[65] De bezetter was kennelijk onder de indruk van deze spontane medewerking van Flament en er werd hem gevraagd bij *Le Nouveau Journal* een oogje in het zeil te houden. Het eerste nummer was verschenen op 1 oktober 1940. Mede dankzij haar staf van gedreven journalisten groeide het dagblad spoedig uit tot één van de meest gelezen kranten van België.[66] Hoofdredacteur was de rexist Paul Colin.[67] Niettemin vertrouwde de SD het zaakje niet helemaal. Vooral de medewerking van Pierre Dayé bij de afdeling 'buitenlands nieuws', gaf aanleiding tot verdachtmakerij. Dayé werd beschouwd als een marxist. Bovendien had hij een tijdlang gewerkt voor de vooroorlogse 'judeo-maçonnieke' krant *Le Soir*.[68] Hieruit leidde de SD af, dat *Le Nouveau Journal* wel eens een verkapte socialistische krant kon zijn, en mogelijk een instrument ter ondersteuning van Hendrik De Man.[69] Het was de taak van Flament deze zaak in het oog te houden. Hij combineerde deze activiteit met zijn functies binnen de Liga.

Vergeleken met Flament en Ouwerx konden hun medewerkers niet terugvallen op een vergelijkbaar 'palmares'. Louis Nelis was advocaat aan het Hof van Beroep te Brussel; Georges Tailleur een ontslagen beroepsmilitair en leider van de Franstalige vleugel van de Liga. André de Harting, bekend als avonturier, stond in dienst van de Abwehr en was sinds 1938 informant voor de Duitse ambassade in Brussel.[70] Tussen 1925 en 1940 was hij directeur van het Casino van Blankenberge. Henri Ponet was een jeneverstoker uit Hasselt en schoonbroer van Ouwerx. Na de reorganisatie van de Liga in 1941 kwamen daar nog Gustaaf Van Nuffel,

ingenieur Joris Desbonnet en Marcel de Calon, redacteur bij *Le Journal de Charleroi*, bij.[71] Ook Paul Hoornaert van het Nationaal Legioen richtte in oktober 1940 een verzoek aan Flament om in de Liga te worden opgenomen. Onder druk van de Sipo-SD werd dit geweigerd.[72] Hoornaert werd in Duitse kringen immers de aanvoerder van een Belgicistische organisatie genoemd. In een latere fase kreeg Henri Derouane, een minder bekend figuur, een zitje in de raad van bestuur. Hij zou op aanbeveling van de Naamse bisschop in de raad zijn opgenomen. We zijn er echter niet zeker van dat die daadwerkelijk een aanbeveling heeft geschreven. Alleen het gedenkboek van de vijftigjarige loge *De Zwijger* maakt hiervan melding. In de correspondentie tussen de leden van de Liga onderling enerzijds, en die tussen de Liga en de Duitse instanties anderzijds, is er echter geen sprake van enige kerkelijke 'inmenging'.

De Liga zou als organisatie volledig los staan van zowel het VNV als Rex. Nochtans waren zowel Flament als Ouwerx rexisten geweest.[73] De Kerk hield zich nu, in tegenstelling tot vroeger, aan een strikte neutraliteit. Dat kon ook moeilijk anders. De Antimaçonnieke Liga was overduidelijke een pro-Duitse en nazigezinde instelling. Pius XI had in 1937 in de encycliek *Mit brennender Sorge* het nazisme veroordeeld. Dit betekende eveneens dat het weinig waarschijnlijk was dat de clerus bij de Antimaçonnieke Liga betrokken was. In zowat alle naoorlogse geschriften waarin vrijmetselaars terugkeken op de periode van 1940 tot '44, werd de rol van de Kerk tijdens de oorlog terecht minimaal genoemd, terwijl haar rol ervóór extra in de verf moest worden gezet. Terwijl de vrijmetselarij in de jaren dertig vanuit extreemrechtse en fascistische hoek de ene aanval na de andere te verwerken kreeg, bleef het ware gevaar toch blijkbaar in de kerkelijke hoek schuilen: 'Les attaques méchantes de ces deux adversaires, (étaient) souvent confondus dans les mêmes personnes', herinnerde een broeder zich.[74] Die zal hierbij wellicht aan Rex hebben gedacht. De Antimaçonnieke Liga L'Epuration kon echter bezwaarlijk nog een door katholieken geleide vereniging worden

genoemd. Tijdens de bezetting had de Liga geen enkele keer van een 'christelijke missie' blijk gegeven, zoals *La Libre Belgique* dat bijvoorbeeld wel had gedaan.

3.2.2. De doelstellingen van de Liga

Op 20 september 1940 werden de statuten van de nieuwe organisatie opgesteld. Ouwerx werd voorzitter, Flament secretaris-generaal, Nelis commissaris en Ponet Vlaams secretaris. Zij vormden de kern van de beweging. Het tweede artikel uit de statuten verduidelijkte de doelstellingen:

> 'Elle a pour objet ce qui concerne directement ou indirectement l'amélioration de nos institutions nationales, publiques ou privées, et notamment la défense contre les forces occultes qui visent à la destruction de ces institutions.'[75]

Een dag later lanceerden de leden van L'Epuration een oproep tot de bevolking:

> 'La Belgique va connaître un Ordre nouveau. Le régime 'démocratique' n'était autre chose que la dictature camouflée de la judéo-maçonnerie, que des scandales retentissants ont disqualifié. Ce régime a disparu. Mais 'il y a des morts qu'il faut tuer'.'

Met andere woorden, het was niet omdat de loges gesloten waren, dat de maçons in hun 'verderfelijke' praktijken gehinderd zouden zijn. Ze bleven immers streven naar de wereldheerschappij, zoals dat door de joodse Talmud werd voorgeschreven. Om daartegen in te gaan, moesten om te beginnen alle vrijmetselaars uit de Belgische ambtenarij worden verwijderd. Tegelijkertijd moest het brede publiek, en zeker diegenen die streefden naar een 'humanité nouvelle', op de hoogte worden gebracht van de activiteiten

van deze 'sekte'. Er werd verwezen naar het Imianitoff-schandaal, dat nog vers in het geheugen lag.[76]

Tien dagen nadat de pers de geboorte van de Liga aangekondigd had, werd deze op 30 september 1940 officieel boven de doopvont gehouden. De bezetter was hier erg enthousiast over, want in tegenstelling tot Rex, het VNV of Verdinaso was de Liga meteen bereid zich achter de rassenstrijd van het Reich te scharen en bovendien had de organisatie niet de ambitie een politieke partij te worden.[77] Op 14 december 1940 verschenen de statuten van de vzw L'Epuration / De Bezem in het (door de MV gecontroleerde) *Belgisch Staatsblad*.[78] Vanaf februari 1941 verscheen een eigen tijdschrift: *Le Rempart,* met Louis Nelis als hoofdredacteur, en met *De Burcht* als Nederlandstalig pendant, onder hoofdredactie van Joris Desbonnet. Het tijdschrift kostte 2,5 frank per nummer, wat behoorlijk duur was. We kunnen ons de vraag stellen hoeveel leden de Liga precies telde. We weten wel wie er in de raad van bestuur en in de redactie van het tijdschrift zetelden, maar op geen enkel moment laten zij aan de buitenwereld weten op hoeveel leden en sympathisanten zij kunnen rekenen. Ook in hun correspondentie zijn hierover geen concrete cijfers terug te vinden. Zelfs de bezetter werd hiervan kennelijk niet via een officieel document door de Liga op de hoogte gebracht.

De Liga was echter niet de enige organisatie die de anti-judeomaçonnerie voorstond. De Antwerpse groepering Volksverwering / Défense du Peuple van René Lambrichts voerde op de eerste plaats strijd tegen de joden, maar vereenzelvigde regelmatig 'de' Jood met 'de' Vrijmetselaar. Zeker na 1940 was dat steeds meer het geval. Tegelijkertijd ageerde Lambrichts tegen het politieke katholicisme.[79] Doordat Volksverwering op veel punten overeenkomsten vertoonde met Ouwerxs Liga, kon er van een duidelijke 'specialisatieverdeling' geen sprake zijn. De Liga en Volksverwering probeerden elkaar voortdurend te verdringen.[80] Regelmatig moest René Lambrichts er zich bij de SD over beklagen dat zijn organisatie voortdurend door de Antimaçonnieke Liga werd tegengewerkt. Toch werd Volksverwering door de Sipo-SD als de

meest betrouwbare collaboratiebeweging gezien.[81] De tweestrijd tussen de Liga en Volksverwering deed op meer dan één moment denken aan de concurrentie tussen de SS-diensten en de Militärverwaltung.

De Liga werd door de andere Nieuwe Orde-bewegingen zeker niet op applaus onthaald. Er waren spanningen tussen de Liga en Volksverwering enerzijds, maar ook tussen de Liga en Rex anderzijds. De Liga zou vrij snel aan haar eerste grote opdracht beginnen: de organisatie van een grote, rondreizende, antimaçonnieke tentoonstelling. Deze tentoonstelling zou tevens een illustratie vormen van de bestaande spanningen binnen de Liga, zoals uit het volgende hoofdstuk mag blijken.

3.2.3. De visies van de Sipo-sd op de Liga

Die spanningen escaleerden al vlug tot echte ruzies. Vooral Léopold Flament speelde hierin, om persoonlijke redenen, de rol van splijtzwam. Er heerste een opvallende verdeeldheid tussen de bestuursleden van de Liga, maar ook tussen de Liga en de andere collaboratiegroeperingen. Deze ruzies binnen de antivrijmetselarij hadden als resultaat dat de bezetter de Liga niet langer serieus kon nemen. Er werd zelfs een moment aan gedacht om de organisatie van de rondreizende tentoonstelling vanaf Namen in handen te geven van het meer betrouwbare DeVlag, wat uiteindelijk toch niet gebeurde.[82] De problemen waarmee de Liga te kampen had, werden geprojecteerd in de organisatie van het tijdschrift *Le Rempart*, waarvan tussen februari 1941 en december 1942 negentien nummers verschenen.[83] Het Vlaamse pendant, *De Burcht*, veranderde in augustus 1941 zijn naam in *De Volkswacht*. In hun beginperiode kenden de tijdschriften een zeker succes, wat mede te danken was aan de belangstelling voor de Brusselse antimaçonnieke tentoonstelling. Nadien verwaterde deze interesse zeer snel, zodat tegen 1942 het blad nog maar weinig voorstelde. Globaal gezien was de impact van deze tijdschriften op de publieke

opinie van verwaarloosbaar belang. De Duitse instanties deden ook niet zelden hun beklag over de oppervlakkigheid van de publicaties.

Volgens Flament waren de organisatorische moeilijkheden waar de tijdschriften mee af te rekenen hadden, geen toeval. Die zouden het gevolg zijn van een doelgerichte anti-Duitse strategie. Flament heeft over verschillende nummers zijn kritiek neergeschreven en die bij de Duitse instellingen kenbaar gemaakt. Ponet had een artikel vol fouten gepubliceerd, al dan niet doelbewust. Hij beweerde dat er in België ruim achtduizend vrijmetselaars waren, een cijfer dat zelfs volgens Flament te hoog lag, hoewel de SD, zoals we al zagen, eveneens aan achtduizend dacht. Het viel trouwens op dat de Vlaamse versie minder omvangrijk was dan de originele Waalse. Bovendien verscheen de Vlaamse editie meestal met een aantal weken vertraging. De tijdschriften staken vol vergissingen, die de antivrijmetselarij haar geloofwaardigheid zouden kunnen kosten. Flament was van mening dat de tijdschriften maar beter konden worden opgedoekt. Gebeurde dit niet op vrijwillige basis, dan moest de bezetter maar ingrijpen.[84]

Voor Flament was het duidelijk: de Liga maakte misbruik van het vertrouwen dat ze van de bezetter genoot; de tijdschriften waren een farce en bepaalde individuen binnen de raad van bestuur, zoals De Harting, pleegden na Flaments vertrek op grote schaal fraude met het entreegeld en gebruikten de tentoonstellingen zelfs om 'pro-joodse propaganda' te voeren.[85] Overigens was André de Harting volgens Flament een agent van de vrijmetselarij, en handelde hij in opdracht van voormalig Minister van Defensie Albert Devèze.[86] Al deze beschuldigingen werden enkel maar door Flament geuit. Op geen enkel moment konden ze door andere personen worden bevestigd, terwijl Flament ook geen bewijzen aanbracht om ze hard te maken. In het vijfde hoofdstuk zullen we dieper op deze thematiek ingaan.

De zaak-Flament was niet het enige probleem waarmee de Liga, en meer bepaald Ouwerx, te kampen had. De raad van bestuur werd in de loop van 1941 een drietal keer herschikt: eerst

stuurde men Flament de laan uit, toen Desbonnet en Van Nuffel, en op 18 september 1941 werden Nelis en Ponet uit al hun functies ontslagen en uit de Liga gestoten.[87] Al deze ruzies hadden tot resultaat dat de bezetter de Liga liever kwijt dan rijk was. Het verenigen van alle antimaçonnieke krachten in één lichaam, bleek in de praktijk niet haalbaar. De verschillende collaboratiepartijen van hun kant hadden zo hun eigen opvattingen over de strijd tegen de judeo-maçonnerie.

3.3. De rol van de collaboratiebewegingen in het antimaçonniek beleid

3.3.1. De collaboratiepartijen en hun visies op de vrijmetselarij

Hoewel er in de late jaren dertig verschillende groepen en politieke partijen waren die hun lof voor het fascisme of het extreemrechtse gedachtegoed niet onder stoelen of banken staken, traden alleen het VNV en Rex na 10 mei 1940 nog op de voorgrond. Er doken nog wel een aantal nieuwe bewegingen op, zoals de Nationaal-Socialistische Vlaamse Arbeiderspartij of Les Amis du Grand Reich allemand (AGRA). Andere, zoals het Nationaal Legioen of Verdinaso, hadden om verschillende redenen geen rol van belang meer te spelen. Vanuit de SS werd een tweetal organisaties gestimuleerd: de Algemene SS-Vlaanderen, opgericht in augustus 1940, en DeVlag.[88]

De Deutsch-Flämische Arbeitsgemeinschaft werd in 1935 of 1936 opgericht door een aantal Leuvense en Keulse universiteitsprofessoren en -studenten. Het oorspronkelijke opzet was een culturele vereniging te stichten die tot doel had de Vlaamse en Duitse cultuur beter te leren kennen. Dit gebeurde onder meer door het organiseren van Vlaams-Duitse Cultuurdagen. De vereniging beperkte zich tot 1940 dan ook uitsluitend tot het culturele aspect. Deze houding sloeg radicaal om eens België door Duitsland was bezet. Na 1940 begon het antisemitisch en anti-

maçonniek discours meer vorm te krijgen, wat het nationaal-socialistische ideeëngoed perfect in de kaart speelde.[89] Vooral de aanstelling, in september 1941, van SS-Gruppenführer Gottlob Berger tot superieur van Landsleider Jef van de Wiele maakte duidelijk welke koers DeVlag zou varen,[90] en dit ten nadele van het VNV. De persorganen van DeVlag traden overigens veel radicaler tegen joden en vrijmetselaars op dan die van het VNV.

In Wallonië zag Léon Degrelle na zijn terugkeer uit Frankrijk de kans schoon om toch nog een politieke rol van betekenis te spelen in België. Dit was zeer tegen de zin van Reeder, die geen al te hoge dunk van Degrelle had, en orders had gekregen om Wallonië in geen geval te bevoordelen. Bovendien hadden de Rex-organen de MV weinig te bieden. Vooral het feit dat de aanhang van Degrelle 'höchst zweifelhaft' was, deed Reeder hiervoor terugschrikken.[91] Degrelle van zijn kant overlaadde de MV met kritiek. Op 20 oktober 1940 overhandigde hij zelfs een heus 'klachtenpakket' aan de Duitse ambassadeur in Parijs. Het Reich moest volgens hem een veel actiever politiek gaan voeren om de 'Nieuwe Orde' in de bezette gebieden een kans te geven. In deze voormalige democratieën hadden de 'verderfelijke oligarchieën van parlementarisme, plutocratie en vrijmetselarij en de joodse klieken' lelijk huisgehouden. Zelfs de monarchie had zich niet weten te vrijwaren: getuige kabinetschef Frédéricq, die vrijmetselaar was. Via pers, radio en massabijeenkomsten moest het volk van dit alles op de hoogte worden gesteld. Om de breuk met het oude regime duidelijk te maken, pleitte Degrelle voor de definitieve afschaffing van de partijstelsels en de bestrijding van het grootkapitaal en de politieke macht van de Kerk, die 'impitoyablement écrasé' moesten worden.[92]

Gelijkaardige standpunten waren terug te vinden in *La cohue de 1940*, een boek dat Degrelle na de oorlog schreef. De chaos van 1940 was volgens hem te wijten geweest aan het wanbeleid van een aantal Belgische ministers: Hubert Pierlot, Paul-Henri Spaak en vooral Paul-Emile Janson, lid van de 'machtige maçonnieke bourgeoisie' en de 'liberale maffia'.[93] Als Minister van Justitie was

Janson, samen met auditeur-generaal bij het Krijgshof Walter Ganshof van der Meersch en administrateur van de Staatsveiligheid Robert De Foy, verantwoordelijk geweest voor de massale arrestaties van verdachten en dit zodra de eerste Duitse troepen de Belgisch grens waren overgestoken.[94] Joris van Severen was één van de arrestanten. Deze arrestaties werden volgens de Rex-leider door de vrijmetselaars, het marxisme of het internationale bankierswezen aan de Belgische Staat opgelegd. François Bovesse, Gouverneur van Namen, en generaal Denis, waren allebei vrijmetselaar. Zij hadden Janson gevonden in deze samenzwering.[95] Degrelle zweeg in alle talen over het feit dat Janson in 1944 in het KZ van Buchenwald om het leven kwam, en Bovesse datzelfde jaar door rexisten werd vermoord.

Degrelle meende in de zomer van 1940 in zowat alles bewijzen te zien voor een maçonniek complot. De vrijmetselarij mocht dan wel niet de Duitse militaire acties hebben gedirigeerd, wel had zij dankbaar gebruik gemaakt van het machtsvacuüm in Frankrijk en België om haar wil aan de bevolking op te leggen, zonder dat het volk daar evenwel van op de hoogte was. Het stond vast dat Duitsland wel een oorlog was moeten beginnen, omdat de maçonnieke dreiging van buitenaf het voortbestaan van de nationaal-socialistische orde in gevaar bracht:

> ‘Rex, adversaire de toutes les internationales qui minaient secrètement le pays, s’était dressé souvent et violemment contre ces mafias souterraines qui avaient, autant que les marxistes et les juifs, poussé à la guerre européenne en 1939. Les loges avaient été tout particulièrement responsable de mon arrestation du 10 mai, de celles de milliers de mes camarades, de la mort horrible des vingt et un martyrs d’Abbeville.’[96]

Degrelle deed zulke uitspraken niet zonder bijbedoelingen. Hij probeerde immers zo veel mogelijk in de gunst van de bezetter te komen. Hij was er zich van bewust dat de Duitse overheid tegen

de vrijmetselarij zou optreden en droomde dan ook van het leiderschap over de georganiseerde Belgische antivrijmetselarij.

3.3.2. De rol van de collaboratiepers in dit antimaçonniek beleid

In een eerste fase speelde de pers een hoofdrol in het verkondigen en verspreiden van allerhande anti-judeo-maçonnieke 'informatie'. In 1940 was er immers nog geen collaborerende propaganda-instelling voorhanden die zich in deze materie had gespecialiseerd. Door censuur en de opheffing van een aantal dagbladen drong de nationaal-socialistische visie op de judeo-maçonnerie door in de Belgische pers. De kranten en tijdschriften van de collaboratie toonden zich daarbij al sneller bereid om ongegeneerd allerlei samenzweringstheorieën over te nemen en uit te werken.

De collaboratiepers was in de eerste fase vooral pro-Duits en antisemitisch en probeerde zichzelf bij de bezetter in een zo positief mogelijk daglicht te plaatsen. Pas dan kon er aansluiting worden gezocht bij de bestrijding van de andere ideologische vijanden van het nationaal-socialisme. Het antimaçonnieke en anti-judeo-maçonnieke element was in de beginfase eerder van bijkomstig belang. Daarbij komt nog dat de Duitsers in de eerste maanden van de bezetting niet echt een stimulans waren voor het antimaçonnisme in België. We zagen al dat de MV, in tegenstelling tot de Sipo-SD en de Propaganda-Abteilung Belgien, zich niet meteen geroepen voelde om onmiddellijk werk te maken van de jacht op de vrijmetselarij. Het militaire bestuur had als hoofdbekommernis het economisch inzetten van het bezette land ten voordele van het Reich en het bewaren van rust en orde. Door het organiseren van een heksenjacht was het gevaar reëel dat de goede werking van de Belgische administratie en economie in het gedrang zou komen. Dat risico wou de MV niet nemen.[97] Het antimaçonniek beleid zoals dat gebeurde via perscampagnes in *La Libre Belgique* kreeg de voorkeur. Hierbij noemde de bezetter de democratie als instelling en de vrijmetselarij steevast in één adem. In de strijd

van het nazisme tegen de democratie zou uiteindelijk ook de vrijmetselarij eraan moeten geloven. Deze opvatting liep als een rode draad door de publicaties van de collaboratiepers.

Na een kort verschijningsverbod verscheen *Le Pays Réel* opnieuw als rexistisch dagblad vanaf 25 augustus 1940. Meer dan vroeger werd er een beschuldigende vinger uitgestoken naar de vrijmetselarij. Vóór de oorlog werd de vrijmetselarij gezien als niet meer dan de uiting van enkele ridicule rituelen; nu werd het voor *Le Pays Réel* duidelijk dat er een gevaar in de maçonnerie schuilde. Deze tendens, die door het intussen verboden *Libre Belgique* in 1938-'39 was ingezet, werd nu door de Rexkrant geradicaliseerd. *Le Pays Réel* haalde zijn inspiratie vooral bij het Franse, fascistische *Au Pilori*, waarvan ze het complotdenken overnamen.[98] Samen met de joden had de vrijmetselarij tegen de Belgische Staat gecomplotteerd, met de bekende gevolgen. Hierbij hadden zij de gewillige hulp gekregen van allerlei nevenorganisaties.

> 'La franc-maçonnerie n'est pas seulement une loge, des loges, mais une cabale, des cabales, un complot permanent. Les Rotary Clubs et autres clubs de ce genre, aux buts apparemment si innocents, si philanthropiques, et si idéalistes, ne sont pas autre chose que des institutions maçonniques.'[99]

Het rexistische weekblad *Cassandre* bleek nog een graad erger dan *Le Pays Réel*. De vrijmetselarij zelf noemde *Cassandre* de meest gechargeerde van alle antimaçonniek-getinte lopende publicaties, op de voet gevolgd door onder meer *L'Ami du Peuple* en *Volksverweering*.[100] *Cassandre* was al sinds 1933 in omloop. Vóór de oorlog was het het establishment, vertegenwoordigd door mensen zoals Paul van Zeeland of Hendrik de Man, dat het moest ontgelden. Vanaf 1940 werd de toon merkbaar scherper. In december 1940 publiceerde het tijdschrift een artikel van Paul Colin, de rexistische directeur van het dagblad *Le Nouveau Journal* en hoofdredacteur van *Cassandre*, waarin deze vrijmetselaars

zoals François Bovesse, Julius Hoste, Maurice Lippens, Albert Devèze en anderen deserteurs en verklikkers noemde, die louter de bevelen van 'de Loge' opvolgden. Door hun toedoen zou het land op moreel vlak helemaal zijn gedestabiliseerd.[101]

In Vlaanderen was het VNV de enige politieke partij die door de bezetter werd geduld. *Volk en Staat* verscheen opnieuw vanaf 13 juni 1940. In het begin voelde *Volk en Staat* zich nog niet geroepen om de 'occulte' krachten in zijn kolommen te bestrijden. Daar kwam echter vrij snel verandering in. Reeds midden juni 1940 schreef *Volk en Staat* dat het kapitalisme, de partijpolitiek en de vrijmetselarij verantwoordelijk waren voor de decadentie van de 'Oude Orde'. *Volk en Staat* verweet de vrijmetselarij dat ze door haar filantropische opstelling ieder nationaal gevoel vergiftigd had.[102] In VNV-termen moest dat als het Vlaams-nationaal gevoel worden vertaald. De VNV-krant liet er al vrij snel geen twijfel over bestaan dat een Duitse eindzege voor Vlaanderen geen slechte zaak zou zijn: 'De Duitsche zege is ook de Vlaamsche zege', was op 14 juni te lezen.[103] Naarmate het jaar vorderde liet *Volk en Staat* alle vermeende medeplichtigen aan de teloorgang van recht en orde de revue passeren: het Belgische Rode Kruis besmette de Vlamingen met onvolkse en 'onnationale' gedachten;[104] de plutocratie, georchestreerd door de Société Générale, had van België bij wijze van spreken een 'naamloze vennootschap' gemaakt;[105] democratie en liberalisme hadden, samen met marxisme en het ACW, roofbouw gepleegd op de arbeid;[106] de illusies van recht en vrijheid hadden Groot-Brittannië in een oorlog met het Reich gedreven;[107] enzovoort. In haar speurtocht naar zondebokken kon *Volk en Staat* het niet laten de joden mee te viseren, zonder evenwel de joden expliciet in haar antimaçonnieke houding te betrekken.

Vanaf 1941 geneerde de Nieuwe Orde zich niet om op eigen houtje tegen de judeo-maçonnerie ten strijde te trekken. Het grote verschil met de campagnes van bijvoorbeeld *La Libre Belgique* was dat deze strijd nu niet langer gericht was op 'ontmaskeren' om te 'neutraliseren', maar op 'actie' met de bedoeling te 'elimine-

ren'. Deze handelswijze was wel door het nationaal-socialisme geïnspireerd, maar werd niet door de MV gedirigeerd. De eerste acties van de Belgische Antimaçonnieke Liga, in het voorjaar van 1941, pasten in deze context. De haatcampagnes bereikten het toppunt van hun intensiteit in de jaren 1941-'42, om dan weer gevoelig af te nemen. In het geval van *Volk en Staat* was de anti-maçonnieke houding na februari 1941 zo goed als verdwenen.[108]

3.3.3. De collaboratiepers probeert de publieke opinie te beïnvloeden

De collaborerende media probeerden via ophefmakende 'onthullingen' verder de publieke opinie te bespelen. Het sensatiegehalte moest echter getemperd worden om geloofwaardig te blijven. Hierbij volgden zij de richtlijnen van de Duitse propaganda. Noemde die propaganda Stalin en Roosevelt volgelingen van de judeo-maçonnerie, dan verkondigde de collaboratiepers deze mening. Kranten zoals *Het Vlaamsche Land* refereerden bijvoorbeeld voordurend aan het 'dubbelspel' van de Grote Drie. Ook tijdens publieke bijeenkomsten werden de vermeende samenzweringen aangeklaagd. Naar aanleiding van de oprichting van het vrijwilligerslegioen *Flandern* had VNV-Leider Staf Declercq het expliciet over

> 'de samenzwering van de oude wereld van jodendom, van plutokratie en bolsjewisme (die) thans duidelijk is. Ook Sowjet-Rusland heeft het masker afgeworpen en bedreigt de Europese beschaving. Het gaat hier om de redding van Europa en de redding van het Christendom (…). Ook ons bestaan als volk staat op het spel.'[109]

Niet alleen door middel van 'onthullingen' werd geprobeerd de aandacht van de lezer te trekken. Vaak werd deze ook expliciet aangesproken, waarbij er op het gevaar van de judeo-maçonnerie en haar 'dochterorganisaties' werd gewezen. Onder 'dochterorga-

nisaties' verstond men niet alleen de Université Libre de Bruxelles of verenigingen zoals de Rotary en de Ligue de l'Enseignement, maar ook de scouts! In november 1941 noemde *L'Ami du Peuple* deze jeugdorganisatie een instrument van het internationale jodendom. Volgend citaat behoeft geen verdere uitleg:

> 'Quel est le but de l'éducation des scouts? En faire des éclaireurs. Quelle espèce d'éclaireurs? Des éclaireurs de tout genre. A quelle personne le scout doit-il adresser le rapport de ses investigations, enfantines au début, plus conséquentes plus tard? A la personne de son chef, en suivenant la hiérarchie, au chef suprême de cette organisation. Cette personne, c'est sir Robert Baden Powell, maçon de haut degré, et, comme il a déclaré lui-même, en membre de MI-6. Qui l'a puissament aidé? C'est la YMCA, une organisation ouvertement judéo-maçonnique. Alors, à quoi sert un enfant devenu scout? D'abord à la maçonnerie, ensuite à l'Intelligence Service (…). En résumé, le scoutisme est une organisation de préparation, faisant partie de l'armée des maçons et ainsi par extension une espèce d'avant-garde de l'armée d'Israel ayant pour mission de conquérir pour eux la terre entière.'[110]

Met een beetje fantasie zag men in de scoutssymboliek 'verdacht veel' overeenkomsten met de maçonnieke symbolen. Het is ook opmerkelijk dat de YMCA judeo-maçonniek werd genoemd. De Young Men's Christian Association baatte een reeks jeugdherbergen uit, wat op zich weinig met judeo-maçonnerie kan te maken hebben. Toch werd regelmatig met een beschuldigende vinger naar hen gewezen.[111] Ook het beruchte Vichy-tijdschrift *Les Documents maçonniques* catalogeerde de jeugdorganisatie als 'dochteronderneming' van de judeo-maçonnerie.[112]

DeVlag en Algemene SS-Vlaanderen hoedden zich voor zulke uitspraken. Dit was vrij logisch, aangezien zij expliciet de Duitse richtlijnen moesten volgen. *De SS-Man*, het wekelijks verschij-

nende tijdschrift voor de Vlaamse SS'ers, hield zich strikt aan welbepaalde antimaçonnieke thema's: oorlog, revolutie, judeo-maçon-bolsjewisme, Roosevelt, enzovoort.[113] Het grote verschil met de andere collaboratiebewegingen bestond er echter in, dat deze groeperingen haast evenveel gekant waren tegen Kerk en klerikalisme als tegen de judeo-maçonnerie. Niet zelden werd het klerikalisme zelfs op het niveau van de judeo-maçonnerie geplaatst. Beiden zouden het 'rasbewustzijn' onderdrukken: het klerikalisme deed dat door te dreigen met duivel en zonde; de judeo-maçonnerie stelde zich tot doel de gemeenschap uit elkaar te doen vallen. Zo lukte het hen de bevolking te domineren. De SS'er Fritz Erdmann bijvoorbeeld noemde de vrijmetselarij in een brief aan de collaborateur Georges Tailleur 'untrennbar von Liberalismus, Marxismus und Bolschewismus. Die Freimaurerei ist heute sogar verbündet mit dem politischen Klerikalismus.'[114] De SS stak haar minachting voor het christelijke geloof, dat trouwens van joodse origine was, niet onder stoelen of banken:

> 'Klerikalen, vrijmetselaren en andere troetelkinderen van Jehova kunnen ons hierbij gerust helsch of heidensch of wat nog al vinden. Voor ons is het eerste en heiligste gebod van onzen God, den noorschen, uit wien wij geboren zijn, en die in ons woont, dat wij rein en ongeschonden als helden in de wereld staan.'[115]

Hetzelfde gold voor *Balming*, het tijdschrift dat in de laatste twee bezettingsjaren door DeVlag werd uitgegeven. Vooral in haar eerste jaargang liet *Balming* geen enkele gelegenheid om de joden aan te klagen onbenut en profileerde zich als extreem antisemitisch. Het jodendom zat achter de Verenigde Staten, de plutocratie, het Engels imperialisme, de Spaanse Burgeroorlog en de Sovjetunie.[116] *Het Vlaamsche Land*, dat toch een zo groot mogelijk lezerspubliek wou bereiken, gewaagde eveneens expliciet van een internationale samenzwering van joden tegen het nationaal-socialistische Duitsland.[117] Het grote verschil tussen *Balming* en *De SS-Man* was echter

dat, ondanks de ongemeen scherpe kritiek aan het adres van de joden, *Balming* het jodendom nooit aan de vrijmetselarij heeft gekoppeld. Men kreeg de indruk dat de vrijmetselarij door *Balming* zelfs te onbelangrijk geacht werd, om er regelmatig artikelen aan te wijden. In 1943 werd er een keer over de vrijmetselarij bericht. Toen de propagandafilm *Forces occultes* in Frankrijk in roulatie kwam, plaatste de redactie van *Balming* een positieve recensie. De film 'maakte duidelijk' dat de vrijmetselaars de oorlog hadden ontketend.[118] Het tijdschrift had er echter vaak genoeg op gewezen dat joden de oorlog hadden veroorzaakt. Toch werd de link tussen vrijmetselaars en joden niet gelegd. Vanaf januari 1944 werd het antisemitisme zelfs van bijkomstig belang. Net zoals *De SS-Man* begon *Balming* meer oog begon te krijgen voor de harde werkelijkheid: de uitzichtloze oorlogssituatie, de tweefrontenoorlog, en de geallieerde bombardementen van Duitsland en van Vlaamse steden. De verleiding bleef natuurlijk wel groot om in deze bombardementen de hand van het jodendom te zien.[119]

De Gazet, een Antwerpse krant die in het najaar van 1943 in nauwe samenwerking met de Propaganda-Abteilung werd gesticht,[120] richtte haar pijlen niet rechtstreeks op de joden als de ideologische vijanden. Het commentaar dat zij bracht bij een foto van (vooral zwarte) Amerikaanse militairen, was exemplarisch: 'Dat zijn dus de kerels die onze steden verwoesten en onze bevolking uitmoorden.'[121] Dit paste echter allemaal in de strategie van het 'internationale jodendom': het Duitse volk zou door de bolsjewieken 'volkomen uitgeroeid worden' en de Verenigde Staten verleenden hieraan morele en militaire steun.[122] De harde werkelijkheid zorgde er echter voor dat geen enkel dagblad of tijdschrift nog langer in staat was zijn aandacht uitsluitend op de samenzweringstheorieën te richten. De berichtgeving over de bombardementen en de nijpende situatie aan het West- en Oostfront werd gekleurd door verwijten aan het adres van de geallieerden. De joden werden hier slechts mee in verband gebracht. De perscampagnes tegen de reële vijand werden belangrijker dan die tegen de ideologische.

Kranten zoals *La Légia* of *Le Journal de Charleroi* hadden vanaf 1942 eveneens weinig nieuws te melden. Volgens *La Légia* was de hele Belgische pers gedurende jaren in handen geweest van joodse marxisten en heel wat journalisten zouden vrijmetselaar zijn geweest.[123] Dit soort toestanden kon enkel plaatsvinden in een regime dat niet meer levensvatbaar was. De oorlog had hieraan een einde gesteld. Toch was telkens opnieuw de waarschuwing te horen dat, ondanks alle tegenmaatregelen, de maçonnieke invloed in België nog steeds erg groot was. Er moest hiertegen gehandeld worden. 'Notre but n'est rien autre que de servir le bien commun en éclairant l'opinion publique sur les causes de nos malheurs', schreef Ouwerx in *Le Journal de Charleroi*.[124]

De rexisten voegden wel nieuwe elementen aan de samenzweringsgedachte toe, maar gingen daar vaak niet echt diep op in. Hun dagblad leek eerder geneigd de meer traditionele theorieën te volgen. Thema's zoals Volkenbond, Spaanse Burgeroorlog, kapitalisme en bolsjewisme bleven tot aan het einde van de bezetting regelmatig terugkeren.[125] De artikelen waarin deze thema's aan bod kwamen, werden wel schaarser en beperkter van omvang. Daarnaast kwam *Le Pays Réel* nu en dan met een zoveelste herziene namenlijst naar buiten. Net zoals *La Libre Belgique* enige jaren eerder, wees *Le Pays Réel* erop dat deze lijsten enkel tot doel hadden de geheimzinnigheid rond de vrijmetselarij te doorbreken. In tegenstelling tot *La Libre Belgique* had de Rexkrant het wel onverhuld over de 'judeo-maçonnieke sekte'.[126]

De ontdekking van de eerder vermelde foto van president Roosevelt trok niet alleen de aandacht van de Sipo-SD. De foto betekende voor de collaboratie een belangrijke stimulans voor het uitwerken van allerhande theorieën. Hij werd door verschillende Belgische kranten gepubliceerd, voorzien van het nodige opzwepende commentaar.

> 'Nous sommes heureux', schreef *Le Soir*, 'de publier le document en question, dénonçant la confraternité criminelle de l'actuel président des Etats-Unis avec les pires ennemis des

> peuples sains: les juifs et les francs-maçons (…). Nous laissons maintenant au public le soin de comprendre le "pourquoi" de la politique d'immixtion américaine.'[127]

In een Parijse werkplaats van het GODF zouden ook een maçonniek portret van Roosevelt en een levensgroot borstbeeld zijn ontdekt. Dit portret was te bezichtigen op de antimaçonnieke tentoonstelling, die op dat moment in Bordeaux liep. Volgens *Le Soir* zou het portret bij het publiek de nodige consternatie hebben veroorzaakt.[128] *Het Vlaamsche Land* constateerde dat Roosevelt en Woodrow Wilson helemaal onder de invloed stonden van jodendom en vrijmetselarij. Een veldonderzoek in de Amerikaanse instellingen maakte immers duidelijk dat de vrijmetselarij een joodse organisatie was. Het voorbeeld van de B'nai B'rith moest toereikend zijn.[129] *Le Rempart* had hierbij Roosevelt omgedoopt tot Rosenfeld, die op die manier de incarnatie werd van de joodse plutocratie.[130] De *Brüsseler Zeitung*, maar ook anderen zoals *Het Vlaamsche Land*, maakten al snel de vergelijking tussen Roosevelt en Wilson.

Eén belangrijke vraag moet echter nog beantwoord worden: welk effect hadden deze campagnes op de bevolking? We kunnen hier kort op antwoorden: het was verwaarloosbaar. De collaboratiepers slaagde er niet in bij haar lezers een mentaliteitsverandering teweeg te brengen. Periodieken zoals *Le Pays Réel* of *De SS-Man* hadden trouwens een beperkt publiek. Dit publiek behoorde reeds tot de Nieuwe Orde en moest bijgevolg niet meer worden overtuigd. Gevestigde kranten zoals *Le Soir* waren 'gestolen', wat inhield dat de redacties werden bezet door Duitsgezinde journalisten. Dit had vanzelfsprekend zijn weerslag op de berichtgeving. Velen beseften trouwens dat deze kranten onder Duitse controle en censuur stonden. De weinig genuanceerde standpunten maakten meteen duidelijk dat de redacties de Duitse acties in een zo positief mogelijk daglicht probeerden te plaatsen. Geen enkel dagblad kon het zich overigens veroorloven al te absurde complottheorieën te verspreiden, aangezien het dan zijn geloofwaardig-

heid totaal zou kwijtspelen. De Sipo-SD en de Propaganda-Abteilung waren zeer begaan met het behoud van die geloofwaardigheid. Onder invloed van de Duitse nederlagen vanaf 1943 werd bovendien de propagandavoering tegen de fysieke vijand beklemtoond, waardoor de verslaggeving over de ideologische vijand, zoals de judeo-maçonnerie, naar de achtergrond verdween.

3.3.4. Het complotdenken bij een aantal individuele collaborateurs

Het geloof in een wereldwijd vertakte samenzwering van joden, vrijmetselaars en communisten vertegenwoordigde het officiële standpunt van bezetter en collaboratie. Daarnaast waren er een aantal individuen, die niet onmiddellijk met een collaboratiegroepering verbonden waren, en die hun eigen versie van de gangbare samenzweringstheorieën verkondigden. Deze personen lieten zich vaak meeslepen door hun ongebreidelde fantasie, waardoor hun theorieën geregeld in aanvaring kwamen met het eerder vermelde ‘officiële standpunt’. De bezetter wist zich vaak geen raad met deze individuele collaborateurs, die hun theorieën schenen te hanteren om bij de Duitsers op een goed blaadje te komen. Velen onder hen werden bijgevolg meer als een lastpak dan een hulp beschouwd. In de volgende paragrafen laten we een aantal van de meest opmerkelijke figuren de revue passeren. Dezen hadden allemaal één punt gemeenschappelijk: ze konden niet altijd op even veel ‘begrip’ van de bezetter rekenen.

Léopold Flament, die reeds in de jaren dertig als een overtuigd antimaçon naar buiten was gekomen, hield de Sipo-SD en andere Duitse instanties constant op de hoogte van allerhande ‘samenzweringen’ die hij had ‘ontdekt’. Flament geloofde onder meer dat de Amerikaanse joodse lobby de Russische Revolutie gefinancierd had. Heel wat van de leiders van deze Revolutie waren joden of vrijmetselaars of beide. Flament was zeker niet de enige die daarvan overtuigd was. De Europese Obediënties stonden volgens hem niet ongevoelig tegenover deze bolsjewistische judeo-

maçons. Dat gold dus ook voor het GOB, dat de drijvende kracht achter een toekomstige communistische revolutie in België zou zijn. Het Plan De Man was een eerste stap in de richting van deze revolutie. Camille Huysmans was de man die de internationale contacten zou leggen en *Le Soir* moest de publieke opinie voorbereiden op de naderende wijziging van regime.[131]

Onder het pseudoniem Regulus verzorgde Flament trouwens in 1943 een heruitgave van de *Protocollen van de Wijzen van Zion*.[132] In de inleiding herhaalde hij nogmaals zijn theorie van het judeo-maçon-bolsjewisme. Die zou het uitgangspunt vormen van een grote antibolsjewistische tentoonstelling, die hij binnen afzienbare tijd zou organiseren.[133] Tussen 1 maart en 14 juni 1942 had er immers zo een tentoonstelling in Frankrijk plaatsgevonden, onder de titel *Le bolchevisme contre l'Europe*. Deze expositie werd georganiseerd door het Centre d'action antibolchevique en gefinancierd door de Propaganda-Abteilung Frankreich.[134]

Hij hoopte de tentoonstelling naar België te kunnen laten overbrengen. Maar tegen 1943 was Flaments geloofwaardigheid bij de bezetter tot onder nul gedaald. Op de figuur van Léopold Flament zal in de volgende hoofdstukken dieper worden ingegaan.

Fernand Warland, een andere collaborateur, was uit hetzelfde hout als Flament gesneden. Ook hij onderhield de Gestapo regelmatig over allerlei beschuldigingen aan het adres van vermeende vrijmetselaars en maçonnieke organisaties. Niet alleen noemde hij de Volkenbond een louter maçonniek instrument, maar ook de uitbating van het Suezkanaal werd volgens hem gedirigeerd door de Loge! Zelfs de katholieke politicus Henry Carton de Wiart, voormalig Minister van Koloniën en van Binnenlandse Zaken, moest het ontgelden: Warland noemde hem dé grote beschermheer van alles wat joods en maçonniek was in België.[135] De publicatie van zijn boek *Six mois chez les fous*, het eerste volume in een reeks getiteld *Sous le signe d'Israel*, werd bovendien door de SD'er Fritz Erdmann verboden omdat het zelfs hem te gortig was.

Henri Derouane, bestuurslid van de Antimaçonnieke Liga, bezorgde Erdmann in mei 1942 een analyse van dit werk, waarin

hij zowel van boek als auteur geen spaander heel liet. Warland leidde volgens Derouane aan grootheidswaanzin, aangezien hij voor dit boek een eigen uitgeverij had opgericht. Zijn opsluiting in een psychiatrische instelling had daaraan kennelijk niet veel kunnen veranderen. De gegevens in zijn boek waren onjuist of onvolledig, hij gebruikte te pas en te onpas het woord 'arisch' en had het voortdurend over het 'grote joodse geheim', dat hij om een of andere reden pas in het tweede volume zou onthullen. Zijn schrijfstijl was bovendien erg vervelend. Derouane haalde de waanzinnige veronderstelling aan, als zouden op zijn minst vier van de acht miljoen Belgen vrijmetselaar zijn, wat het hoofdargument werd om de publicatie te verbieden en de auteur niet meer uit het oog te verliezen. 'Es ist übrigens ein närrischer Unsinn', schreef Derouane aan Erdmann, 'er sieht überall die Freimaurer (…). Wenn er meinen Bericht sieht, wird er mich auch als Freimaurer ansehen.[136]

Rudolf Werner hoorde in dezelfde categorie thuis als Warland. Zijn boek *Le secret de la pyramide de Khéops*, dat in 1943 gepubliceerd werd, was uitgesproken anti-judeo-maçonniek. Het probleem met Werner was dat hij een aanhanger was van een occult groepje genaamd 'Wotan'. Deze pseudo-religieuze organisatie werd in 1923 opgericht door generaal Ludendorff, die de wereld opdeelde in Licht en Duisternis. 'Wotan' behoorde vanzelfsprekend tot het Licht, en stelde alles in het werk om de krachten van de Duisternis, namelijk de 'unheilvolle Einfluß der Irrlehre Israels', te bestrijden.[137] Onder andere daarom legde de Propaganda-Abteilung hem in december 1943 spreekverbod op: hij kreeg geen toestemming om lezingen over zijn boek te houden.[138] Volgens de Propaganda-Abteilung leed Werner aan waanvoorstellingen en daar was maar weinig aan te verhelpen.[139] De SD ten slotte stelde vast dat Werner geen benul had van de werking van de hedendaagse vrijmetselarij en de link tussen de loges en allerlei oude joodse sektes in Azië tot in het absurde doortrok. Werner zou maar best ermee ophouden, concludeerde de SS-Hauptsturmführer die het verslag opstelde.[140]

Aan de andere kant probeerden sommige V-Leute zich als echte 'professionals' op te stellen. De V-Leute genoten als infiltrant reeds

het vertrouwen van de bezetter en konden dit als uitvalsbasis voor hun eigen theorieën gebruiken. Het geval-Mercader is hiervoor exemplarisch. Luis de Mercader werd in 1898 in Barcelona geboren en was vertegenwoordiger van de 'Phalange Espagnole' in Brussel. Tussen 1940 en 1942 hadden hij en zijn team in dienst van de Sipo een eigen dossier aangelegd over een aantal Belgische vrijmetselaars.[141] Mercader werd waarschijnlijk niet berecht, aangezien zijn naam na de oorlog niet door het Militair Gerecht wordt genoemd. Ook binnen het GOB leeft de overtuiging dat hij waarschijnlijk overleden is alvorens voor de rechtbank te kunnen verschijnen. Na zijn dood, kort na de oorlog, werd in zijn huis een hele stapel documenten gevonden, waarvan een groot gedeelte betrekking had op de Antimaçonnieke Liga.[142] Mercader stelde lijsten op met verdachten, meestal met de vermelding of de geciteerde personen anti-Duits, jood, vrijmetselaar of een combinatie hiervan waren. Een aantal van hen werd verder doorgelicht. We vinden er stukken terug over Eric Sasse, voorzitter van de Handelsrechtbank van Antwerpen en verbonden aan het Consulaat van Finland. Mercader noemde de vrijmetselaar Sasse een antihitleriaan en een plutocraat.[143] Albert Devèze zou het Belgische leger hebben 'gesaboteerd', wat de nederlaag kon verklaren.[144] De Belgische communisten zouden samen met de vrijmetselarij sabotageacties tegen de Duitse infrastructuur ondernemen.[145] Mercader spoorde zelfs Imianitoff op. Hij kwam te weten dat deze zich in de gevangenis van Saint-Giron bij Armège in Frankrijk bevond. De Duitsers lieten deze informatie echter voor wat ze was.[146]

Tot hier toe was de informatie van Mercader aannemelijk en redelijk bruikbaar voor de Sipo-SD. Maar deze dienstbaarheid werd tenietgedaan door een overdreven drang naar 'perfectie'. Dit had tot gevolg dat de meest wilde theorieën het daglicht zagen. De drukkerij van de intussen verdwenen krant *La Libre Belgique* zou in handen van de loges zijn geweest.[147] Jean Marquès-Rivière, één van de meest invloedrijke antimaçons in Frankrijk, zou in werkelijkheid een dubbelspion zijn. Het Vichy-regime liet Marquès-Rivière zijn gang gaan, omdat het tegen zijn zin met Duits-

land collaboreerde. Dit was te verklaren door de gedachte dat de Franse premier Pierre Laval wel eens een vrijmetselaar zou kunnen zijn.[148] Ten slotte had Mercader er bewijzen voor gevonden dat de hele Belgische Antimaçonnieke Liga een marionet van het GOB en de Opperraad was! Tailleur en Desbonnet waagden het immers publiekelijk te spreken over de psychoanalyse van de jood Freud. Beiden zouden vóór de oorlog een niet nader genoemd tijdschrift hebben geleid, waarin zij op een gegeven moment hadden opgeroepen tot het oprichten van een grote militaire alliantie tegen de Duitse dreiging. Tailleurs organisatie, La Jeunesse Belge, waarbij zelfs de SD zijn twijfels had, was niets anders dan een dekmantel van het GOB.[149]

Zelfs het Belgische Rode Kruis werd door deze personen een judeo-maçonnieke organisatie genoemd. Alles wat met geneeskunde te maken had, werd sowieso al snel met de vrijmetselarij in verband gebracht: bijvoorbeeld de zaak-Imianitoff of de affaire-René Sand. Volgens de collaborateur Reni de Hanovre was het Rode Kruis in werkelijkheid een politieke organisatie. Dronsart, directeur-generaal van het Belgische Rode Kruis werd door de Hanovre een vrijmetselaar genoemd. 'Puisque la Croix rouge est neutre, toutes les opinions y sont admises. La tolérance la plus large y est pratiquée vis-à-vis de toutes les tendances', zou Dronsart ooit hebben gezegd. De Hanovre interpreteerde dit als een maçonniek statement. En indien het Belgische Rode Kruis een maçonnieke organisatie was, dan was ook het hele Internationale Rode Kruis uit hetzelfde hout gesneden.[150] Eenzelfde opvatting was in *Volk en Staat* terug te vinden: 'Vrijmetselaren, fanatieke klerikalen en de roodste marxisten hebben dit groot werk, bestemd om duizenden ongelukkigen bij te staan, tot een propagandamachine gemaakt.'[151] Volgens *De SS-Man* stond het Rode Kruis volledig aan de kant van de anglo-bolsjewieken.[152]

Gelijkaardige verwijten werden ook naar de Belgische Touring Club geslingerd. De Service des renseignements rexistes bezorgde de Sipo een verslag, waarin een aantal bestuursleden van de Touring Club aan de schandpaal werden genageld. De voormalige

voorzitter Paul Duchaine was vrijmetselaar, pro-Engels, en zou de opdracht hebben gehad het maçonniek idealisme in de katholieke kringen te verspreiden. Penningmeester Edmond Kamp organiseerde bijeenkomsten met vrijmetselaars en communisten. De bestuursleden zouden specifieke taken binnen de judeo-maçonnerie vervullen. Charles Duvivier was de verbindingspersoon tussen de Belgische en de buitenlandse loges en Louis Bruyneel verspreidde antireligieuze propaganda in het vrij onderwijs.[153]

We kunnen besluiten dat deze individuen vaak om persoonlijke redenen of uit frustratie met zulke theorieën op het voorplan traden. Deze uiteenzettingen werden echter meestal in de archieven van de Sipo-SD verticaal geklasseerd. De Duitse instanties konden het zich gewoon niet veroorloven deze totaal ongeloofwaardige samenzweringstheorieën bekend te maken.

Samengevat kunnen we stellen dat zowel de MV als de Sipo-SD vaak 'geërgerd' waren over de theorieën die een aantal collaborateurs probeerden te verspreiden. De bezetter was enerzijds een voorstander van een 'verdeling van specialiteiten' onder de verschillende collaboratiegroepen. De Antimaçonnieke Liga zou zich bezig houden met antimaçonnisme, Volksverwering met antisemitisme, enzovoort. Op die manier werd voorkomen dat een bepaalde collaboratiebeweging te veel bevoegdheden – en dus macht – zou verkrijgen. Anderzijds toonde de bezetter zich niet echt gelukkig met de enorme rivaliteit die op die manier tussen de verschillende groepen ontstond. Deze rivaliteit belette een efficiënte samenwerking tussen bezetter en collaboratie. Bovendien werd de samenwerking met de afzonderlijke collaboratiebewegingen bemoeilijkt door meningsverschillen binnen deze groepen. De zaak-Flament vormde hiervan het schoolvoorbeeld.

De ruziemakende collaboratie richtte zich haast altijd tot de bezetter, in wie zij een soort van scheidsrechter zagen. Dit bleek een constante. Ofwel de MV, ofwel de SS, ofwel beide, werden aangesproken om een standpunt over bepaalde interne kwesties in te nemen. Maar ook de MV en de SS leken over veel thema's er een

verschillende mening op na te houden. Dit had alles tot gevolg dat een voorname taak van de collaboratie, namelijk het beïnvloeden van de publieke opinie, niet kon worden waargemaakt. Het werd hoe langer hoe duidelijker dat de 'judeo-maçonnieke samenzweringstheorieën' voor de collaborateurs slechts als dekmantel dienden voor hun eigen ambities, namelijk zoveel mogelijk in de gunst van de bezetter te komen om op die manier zoveel mogelijk macht over de verschillende lagen van de Belgische samenleving naar zich toe te kunnen trekken.

De bezetter toonde zich in zijn interne correspondentie behoorlijk verveeld met deze situatie. Uit de archieven blijkt zowel impliciet als expliciet dat de bezetter weinig vertrouwen stelde in bewegingen zoals de Antimaçonnieke Liga of Rex. De bezetter leek daarbij zelf uit het oog verloren te hebben dat ook hij, aan het begin van de bezettingsperiode, de strijd tegen de judeo-maçonnerie als argument hanteerde om de loges leeg te roven. Het was echter de opdracht van de collaboratie de bezetter een soort legitimatie voor dit handelen te bezorgen, vandaar het belang van een efficiënte propaganda, die liefst zoveel mogelijk door Belgische collaborerende verenigingen moest worden verzorgd. De volgende hoofdstukken zullen verduidelijken dat deze bewegingen in hun strijd tegen de judeo-maçonnerie geen enkele gelegenheid onbenut lieten om de Sipo-SD en de MV eraan te herinneren dat zij enkel maar in naam van het nationaal-socialisme handelden.

Noten

1 NEUMANN, Franz, *Behemoth. Struktur und Praxis des Nationalsozialismus*. Keulen/Frankfurt-am-Main, Europäische Verlagsanstalt, 1977, p. 590.

2 WEBER, Wolfram, *Die innere Sicherheit im besetzten Belgien und Nordfrankreich 1940-1944*. Düsseldorf, Droste Verlag, 1978, pp. 19-22.

3 VERHOEYEN, Etienne, *België bezet, 1940-1944*. Brussel, BRTN, 1993, pp. 396-398.

4 HUYGHEBAERT, Jacques, *Anti-Masonry in Belgium during World War II*. Brussel, RGLB (interne uitgave - brochure), 1994, p. 1.

5 Het Einsatzkommando in Belgien und Nordfrankreich, Dienststelle Brüssel, stond onder leiding van SS-Obersturmbannführer Haselbacher en diens adjudant SS-Oberscharführer Dinkheller. De afdelingen waren: Abteilung I met IA, Organisation - IB, Personal - IC, Wirtschaft - ID, Nachrichtentechnik; Abteilung II; Abteilung III met IIIA, Kultur, Film und Presse - IIIB, Volkstum - IIIC, Verwaltung und Recht - IIID, Wirtschaft; Abteilung IV met aan het hoofd Kriminaldirektor Straub met IVA, Kommunismus - IVB, Marxismus - IVC, Emigranten und Ausländer - IVD, Widerstandsbewegung - IVE, Abwehr; Abteilung V was de Kripo en Abteilung VI verzorgde de berichtgeving, met een dienst binnenland en een dienst buitenland. In: SOMA, AA 558, M.S. 20, map: Personalbedarf.

6 CEDOM, GOB 40-45, doos 10, map: Archive allemand, Vermerk SD-Lüttich aan IIB Brüssel, 29 april 1941.

7 DREYER, Siegfried, *England und die Freimaurerei.* Berlijn, Junker und Dünnhaupt Verlag (brochure), 1940, pp. 9, 57.

8 Uitspraak van Alfred Rosenberg in 1924. In: *Het Vlaamsche Land*, 19 november 1941, ‘Dr. Alfred Rosenberg, Rijksminister voor de Bezette Oostgebieden’.

9 *De SS-Man*, jg. 1, nr. 29, 28 juni 1941, p. 1, ‘Eindelijk den rooden aartsvijand te lijf!’ en jg. 1, nr. 30, 5 juli 1941, p. 1, ‘Het ploetocratisch-bolsjewistisch complot en de ware arbeidersbelangen!’.

10 *Het Vlaamsche Land*, 13 en 14 april 1941, ‘De anti-vrijmetselaarstentoonstelling in Antwerpen geopend’.

11 NEUBERGER, Helmut, *Ibidem*, *II. Teil*, p. 200.

12 *Het Vlaamsche Land*, 23 juli 1941, ‘Roosevelt als vrijmetselaar’; 24 juli 1941, ‘Roosevelt als vrijmetselaar; ook Roosevelts zonen zijn logebroeders’ en 25 juli 1941, publicatie van de foto.

13 Vreemd genoeg werd Stalin nooit – noch in de propagandapamfletten, noch in de pers – een jood of een vrijmetselaar genoemd. Men insinueerde zelfs niet eens een mogelijke joodse afkomst. Kennelijk volstond het om te wijzen op de judeo-maçonnieke ‘kliek’ die hij om zich heen had verzameld.

14 N.N., *Wofür kämpfen wir?* Berlijn, Personal-Amt des Heeres (brochure), 1944, pp. 17, 26.

15 *Ibidem*, pp. 15-16.

16 SOMA, JB 63 - 530, document ‘Information zur Freimaurerfrage’, pp. 3-4.

17 Overgetypt in Duitse vertaling in SOMA, JB 63 - 530, document ‘Informationsberichte zur Freimaurerfrage’, p. 6.

18 *Ibidem*, pp. 7, 10-11.

19 VIAUD, Francis, *Mon itinéraire maçonnique.* Parijs, Presses Univesitaires de France, 1983, pp. 52, 155-156.

20 Het zou beslist niet de eerste keer zijn, dat geruchten de ronde deden over dubieuze financiële transacties tussen de verschillende Obediënties. Eugen Lennhoff had hier meer dan een decennium eerder al op gewezen: ‘Sommigen

vertellen dat de Amerikaanse vrijmetselarij jaarlijks fabelachtige sommen naar hun broeders in Europa zenden, om de financiële basis voor hun politieke kruiperijen te verzekeren.' Lennhoff verwees zulke beweringen, net als het idee van een satanische vrijmetselarij, naar het rijk der fabelen. In: LENNHOFF, Eugen, *De vrijmetselaren*. Amsterdam, W.N. Schors, 1978 (fotomechanische herdruk van 1931), p. 415.

21 OUWERX, Paul. *Les cagoulards démasqués*. Leuven, eigen beheer, 1939, p. 23.

22 N.W., 'Het Grootoosten van België'. In: BORMANS, Peter, (ed.), *Vrijmetselarij*. Brussel, VUB - Studiekring Vrij Onderzoek, 1974, p. 40. Het taalgebruik en de anonimiteit van de auteur doen sterk vermoeden dat de geciteerde auteur zelf vrijmetselaar is.

23 GERARD, Jo, *La Franc-maçonnerie en Belgique*. Brussel, Ed. J.M. Collet, 1988, p. 206. Deze vaststelling wordt enkel door deze auteur gemaakt. Aangezien Gerards werk niet echt een historisch onderzoek te noemen is moeten wel enige terughoudendheid hierbij hebben.

24 SOMA, JB 63 - 528, map: Stadtführung Brüssel, p. 3, 10 januari 1942. Eén iemand werd vergeten: Marius Renard. Een verslag van de Dienststelle Brüssel van 28 augustus 1941 berichtte over een huiszoeking bij de socialistische senator, in de hoop er anti-Duitse propaganda te vinden. De vrijmetselaar Renard was tot juni 1941 burgemeester van Anderlecht. In: SOMA, JB 63 - 535, map 'R', nr. 11, 28 augustus 1941.

25 *Le Soir*, 17 november 1941: 'M. Pêtre est demissionnaire.'

26 SOMA, JB 63 - 535, map 'P', nr. 4, 17 december 1942.

27 SOMA JB 63 - 527, map: Les Amis de Commerce et la Persévérance Réunis, Antwerpen, p. 26 'Vermerk SS-Ostuf. Stein, 21 juli 1940' en SOMA, JB 63 - 531, map: Rexisten, p. 4 'Vermerk SD, 25 maart 1941'.

28 SOMA, JB 63 - 523, map: Grand Orient, p. I,82 'Vermerk SD, 10 juli 1940' en N.N. *La Franc-Maçonnerie belge sous l'occupation allemande, 1940 - 1944*. Brussel, Suprême Conseil (interne publicatie), 1948, p. 7.

29 SOMA JB 63 - 526, map: Les Amis de la Parfait Intelligence, Huy, p. IV,3 'Vermerk Aussendienststelle Lüttich, 21 augustus 1940'. Zo konden hele lijsten met namen worden samengesteld. Een rapport van de Gestapo zei hierover het volgende: 'Anliegende Liste wurde vom V-Mann B16 am 14. August 1940 überreicht. Sie enthällt die Mitglieder der Loge (Les Frères Réunis, Doornik) soweit sie dem V-Mann bekannt wurden. Die mit '+' bezeichneten sollen auf führenden Posten gesessen haben.' In: SOMA JB 63 - 526, map: Les Frères Réunis, Tournai, p. 55 (de nummering - 'IV' - is hier weggevallen), 'Aktenvermerk 15 augustus 1940'.

30 Hofmans zelf werd na een korte periode in hechtenis terug door de SS in vrijheid gesteld. In: 'L'occupation allemande de 1940-1945.' Extrait du revue suisse *Alpina*, 73e année, n°2, février 1947, par F∴ Marcel Ardin. In: CEDOM, GOB 40-44, doos 1, map: Réactions de FF∴ sur l'article des F.I.

31 Desbonnet was in die periode 'Geschäftsführer des Liquidators', een functie waarin hij werd belast met de liquidatie van het vrijmetselaarsvermogen. Dat was eigenlijk de hoofdreden waarom hij de banken aanschreef.
32 SOMA, JB 63 - 524, map: La Constance, Löwen, pp. II, 32-33 'brief van de Griffie der Rechtbank van Eerste Aanleg te Leuven, 17 april 1942' en map: Le Septentrion, Gent, pp. IV, 22 en 25 'brieven van de Griffie der Rechtbank van Eerste Aanleg te Gent'.
33 Meestal bevatten de dossiers niet veel meer dan dergelijke verdachtmakingen, zonder melding te maken van de mogelijke acties die ertegen zouden kunnen worden ondernomen.
34 SOMA, JB 63 - 532, map 'B', nr. 3, ongedateerd.
35 SOMA, JB 63 - 532, map 'B', nr. 6, 17 december 1941.
36 SOMA, JB 63 - 532, map 'C', nr. 21, ongedateerd.
37 SOMA, JB 63 - 532, map 'D', nr. 35. De naam van De Man figureerde eerder al in *Les cagoulards démasqués*.
38 SOMA, JB 63 - 532, map 'G', nr. 63, ongedateerd.
39 SOMA, JB 63 - 535, map 'S', nr. 23, ongedateerd.
40 NEUMANN, Franz, *Op.cit.*, pp. 577-578.
41 LIGOU, Daniel, (ed.), *Dictionnaire de la Franc-Maçonnerie*. Parijs, Presses Universitaires de France, 1997, p. 130.
42 SOMA, JB 63 - 523, map: Grand Orient, pp. I, 12 'Meldung GFP aan de Abwehrstelle Belgien, 13 juni 1940'.
43 SOMA JB 63 - 524, map: La Constance, Löwen, p. II, 38 'Vermerk IIB, 21 augustus 1940'.
44 SOMA, JB 63 - 523, map: Grand Orient, pp. I, 1 en I,3 'Sicherstellung von Material (ongedateerd)' en p. I, 7 'Aktenvermerk SD-Brüssel, 28 juli 1940'.
45 SOMA, JB 63 - 523, map: Grand Orient, p. I, 3 'Sicherstellung von Material'.
46 HUYGHEBAERT, Jacques, *Op.cit.*, p. 1.
47 SOMA, JB 63 - 523, map: Grand Orient, p. I, 82 'Vermerk SD, 10 juli 1940'.
48 SOMA, JB 63 - 524, map: La Parfaite Union, Mons, p. II, 3 'Vermerk 6 juli 1940'.
49 SOMA, JB 63 - 524, map: La Parfaite Intelligence et L'Etoile Réunis, Lüttich, p. II, 20 'Vermerk SD-Lüttich, 19 augustus 1940'.
50 SOMA JB 63 - 524, map: La Parfaite Union, Mons, p. II, 6 'brief van SS-Hauptstuf. Wuth aan de Oberfeldkommandantur van Chareloi, 22 augustus 1940.
51 N.N., *Histoire d'une loge. Les Amis Philanthropes de 1876 à 1998*. Brussel, Les Amis Philanthropes (interne publicatie), 1999, p. 367.
52 Le Droit Humain ontbond zichzelf einde juli 1940. In: SOMA, JB 63 - 538, map: Maßnahmen gegen die Freimaurer in Belgien, p. 6 'Vermerk IIB, 18 november 1940'.
53 GRIGNARD, Roger, 'De Belgische vrijmetselarij en de de Tweede Wereldoorlog.' In: TRIGONUM CORONATUM vzw, Studiekring - Cercle d'étude. *Jaarboek Nr.6 - 1998*. Wilrijk, interne publicatie, 1998, p. 149.

54 SOMA JB 63 - 524, map: La Parfaite Union, Mons, p. II, 4 'brief Kripo Charleroi aan Gestapo Brussel, 13 december 1940.' en p. II, 7 'Vermerk IIB für Charleroi, 22 augustus 1940'; SOMA JB 63 - 526, map: Marnix van Sint Aldegonde, Antwerpen, p. IV, 64 'Vermerk Aussendienststelle Antwerpen aan Brussel, 16 januari 1941'; SOMA JB 63 - 524, map: La Parfaite Intelligence et L'Etoile Réunis, Lüttich, p. II, 15 'Aktenvermerk IIB, 18 februari 1942'; SOMA JB 63 - 526, map: Les Philadelphes, Verviers, p. IV, 6 'Aktenvermerk IIB, 19 februari 1942'; SOMA JB 63 - 526, map: La Liberté, Gent, p. IV, 29 'Aussendienststelle Gent aan Brussel, 4 november 1940'; SOMA JB 63 - 526, map: La Charité, Charleroi, p. IV, 53 'Aussendienststelle Charleroi aan Brussel, 19 oktober 1940'; SOMA, JB, 63 - 523, map: Grand Orient, p. I, 15 'Aktenvermerk IIB, 2 oktober 1940'; SOMA, JB, 63 - 524, map: La Bonne Amitié, Namur, p. II, 9 'brief van de MV aan de Feldkommandantur van Namen, 15 september 1941'; SOMA JB 63 - 526, map: Les Philadelphes, Verviers, p. IV, 6 'Aktenvermerk IIB, 19 februari 1942' en N.N. *Maçonnieke ontmoetingen. I. Beknopte geschiedenis van de vrijmetselaarsloges in Vlaanderen.* O ∴ Brugge, interne publicatie, 1975, p. 89.

55 SOMA, JB, 63 - 523, map: Grand Orient, p. I, 4 'brief IIB-Brüssel aan Agence Déchenne, 11 oktober 1940'.

56 SOMA, JB, 63 - 526, map: Les Philadelphes, Verviers, p. IV, 9 'Sipo-Brüssel an Ortskommandantur Verviers, 25 september 1940'.

57 SOMA, JB, 63 - 526, map: losse stukken, p. IV, 34 'Aktenvermerk IIB, 19 februari 1942'.

58 LUST, Jacques, e.a., *Een zoektocht naar archieven.* Gent, Amsab, 1997, pp. 58-59.

59 GRIGNARD, Roger, 'De Belgische vrijmetselarij in de Tweede Wereldoorlog.' In: TRIGONUM CORONATUM vzw, Studiekring – Cercle d'étude, *Jaarboek nr.6 - 1998*, p. 147.

60 SOMA, AA 169, C14, map: L'Epuration, laatste farde, getypt document 'Notes biographiques…', p. 2.

61 D.M., *Papiers Charles Gilles de Sart-Tilman.* Introductie bij het archieffonds. SOMA, PG 15, inventaris, p. 1.

62 SOMA, AA 169, farde 'L'Epuration', pamflet in map zonder titel.

63 SOMA, JB 63 - 525: Dossier Flament, stuk 2, p. III, 274 'brief van Sobeli aan Flament, 22 maart 1940'.

64 SOMA, AA 169, C14, map: L'Epuration, laatste farde, getypt document 'Notes biographiques sur Léopold Flament', twee pagina's, ongedateerd (waarschijnlijk eind 1940).

65 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 198 'Aktenvermerk IIB, 20 september 1940'.

66 DE BENS, Els, *De Belgische dagbladpers onder Duitse censuur (1940-1944).* Antwerpen / Utrecht, De Nederlandsche Boekhandel, 1979, p. 147.

67 Colin werd in 1943 door het verzet omgebracht.

68 Over het aandeel van de judeo-maçonnerie in de vooroorlogse *Le Soir* had Flament enkele bedenkingen neergeschreven. De administrateur van de krant

was Willy Schraenen. Deze man was vrijmetselaar en een van de rapporteurs van het Plan De Man. Bovendien was hij aangesloten bij de Liga voor Preventieve Geneeskunde, waardoor hij een naaste medewerker werd van de 'judeo-maçon' Imianitoff. Op die manier zouden joodse en maçonnieke ideeën in *Le Soir* zijn binnengedrongen. In: SOMA, JB 63 - 525: Dossier Flament, stuk 31, p. III, 310 'verslag van Flament, ongedateerd'.

69 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 203 'Aktenvermerk IIB, 1 oktober 1940'.

70 GERARD, Jo, *Op.cit.*, p. 206. In het gedenkboek van Les Amis Philanthropes wordt De Harting onverbloemd een spion genoemd. In: N.N. *Histoire d'une loge*, p. 368.

71 N.N., *Bijdrage tot de geschiedenis van De Zwijger. Zestig jaar De Zwijger, 1935-1995.* GOB/GLB. Gent, De Zwijger (interne publicatie), 1995, pp. II, 15-16.

72 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 208 'IIB aan IIIB2, 8 november 1940'.

73 BALACE, Francis, 'Rex 40-41: l'engrenage de la trahison.' In: BALACE, Francis, (ed.), *Jours de guerre. Tome 8: Jours noirs.* Brussel, Gemeentekrediet, 1992, p. 92.

74 CEDOM, GOB 40-44, doos 6, map: Historique 1939-1946. Notes sur la situation de la franc-maçonnerie en Belgique à la veille de l'invasion et pendant l'occupation et aperçu de la situation des loges à la liberation. Getypt verslag, p. 1.

75 SOMA, AA 169, document 'Constitution', 16 januari 1942 in map zonder titel.

76 SOMA, AA 169, farde 'L'Epuration', pamflet in map zonder titel.

77 Suprême Conseil, 1948, pp. 9-16.

78 *Belgisch Staatsblad / Moniteur Belge.* Bijlage bij de uitgave van 14 december 1940: 'Vzw's', nr. 1329.

79 CHEPPE, Nadine, *Les activités antimaçonniques en Belgique sous l'occupation 1940-1944.*Luik, ULg, PL, Histoire (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1988, p. 17.

80 *Ibidem*, p. 18.

81 SOMA, JB 63 - 531, map VNV, nr. 21, 'Vermerk SD-Lüttich aan Brussel, 21 mei 1941'. Het Duitse vertrouwen in Volksverwering was in belangrijke mate toe te schrijven aan de apolitieke opstelling van de organisatie. Iedere andere collaboratiebeweging wenste zich immers op het politieke voorplan te bewegen. Lambrichts heeft dit slechts één keer geprobeerd, maar een snelle tussenkomst van de Propaganda-Abteilung maakte dat van die plannen niets in huis kwam. In: SOMA, JB 63 - 537, map: Presseverfügungen, p. 6, 'Aktennotiz IIC, 6 oktober 1941'.

82 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 167 'verslag van Flament, 18 augustus 1941'.

83 Februari, maart-april, mei, juni, juli, augustus, 25 september, 30 oktober, 30 november, december 1941; januari, 10 februari, 20 maart, april-mei, juni-juli, augustus, september, oktober-november-december 1942 en 'nummer 19', ongedateerd. In: CEDOM, GOB 40-45, doos 6, 'Notes sur l'histoire de la Fr∴ Maçonn∴ en Belgique pendant l'occupation', p. 4.

84 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 387 'Flament aan IIB, Duitse vertaling, 26 augustus 1941'.
85 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 120 'Examen critique du périodique de L'Epuration *Le Rempart*, numéro de mai 1941, get. Flament (ongedateerd)' en p. III, 167 'verslag van Flament, 18 augustus 1941'.
86 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 266 'Résumé au sujet de la trahison du docteur Ouwerx, get. Flament (ongedateerd)'.
87 SOMA, AA 169, document 'L'Epuration - constitution', 16 januari 1942, in map zonder titel.
88 VERHOEYEN, Etienne, *Op.cit.*, p. 216.
89 SEBERECHTS, F., *Geschiedenis van DeVlag. Van cultuurbeweging tot politieke partij, 1935-1945.* Gent, Perspectief Uitgaven, 1991, pp. 13-15, 23, 52-53.
90 KINNAER, Cléo, *De gecensureerde dagbladpers in België tijdens de Tweede Wereldoorlog.* Brussel, VUB, LW, Communicatiewetenschappen (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1998, p. 18.
91 WAGNER, Wilfried, *Belgien in der deutschen Politik während des Zweiten Weltkrieges.* Boppart am Rhein, Harald Boldt Verlag, 1974, p. 200.
92 *Ibidem*, p. 202-204.
93 DEGRELLE, Léon, *La cohue de 1940.* Lausanne, Robert Crausaz, 1949, p. 49.
94 DE WILDE, Maurice, i.s.m. VERHOEYEN, Etienne, *België in de Tweede Wereldoorlog. Deel 5: De kollaboratie, deel 1.* Kapellen, De Nederlandsche Boekhandel, 1985, p. 11.
95 'La guerre était non seulement la guerre des juifs et des marxistes, c'était aussi la guerre des loges.' In: DEGRELLE, Léon, *Op.cit.*, pp. 54-55.
96 *Ibidem*, p. 155.
97 Woorden van Hugo de Schampheleire. In: CEDOM, GOB 40-44, doos 6, map: Tekst BRT-TV, p. 12.
98 ODDONE, Patrick, *La longue nuit des francs-maçons du Nord, 1940-1944.* Duinkerken, Editions des Beffrois, 1988, p. 58.
99 *Le Pays Réel*, 24 november 1940: 'La maçonnerie: complot permanent'.
100 CEDOM, GOB 40-44, doos 6, 'Notes sur l'histoire de la Fr ∴ Maçonn ∴ en Belgique pendant l'occupation', p. 4.
101 *Cassandre*, jg. 7, nr. 31, 22 december 1940: 'Quelques aspects actuels de l'activité maçonnique'.
102 *Volk en Staat*, 19 juli 1940: 'Het volk der nieuwe grootheid. De Oude Orde is machteloos'.
103 *Volk en Staat*, 14 juli 1940: 'Vlaanderen groeit en rijpt. Leven is strijd'.
104 *Volk en Staat*, 27 juli 1940: 'Het Roode Kruis en de Vlamingen'.
105 *Volk en Staat*, 28 juli 1940: 'Ook in België heeft de plutocratie afgedaan. Nationale en socialistische orde in de economie.'
106 Woorden van Reimond Tollenaere. In: *Volk en Staat*, 8 augustus 1940: 'Triomfale VNV vergadering te Kortrijk. De Stadsschouwburg te klein.'

107 *Volk en Staat,* 8 en 9 september 1940: 'Een jaar oorlog: de balans'.
108 KINNAER, Cléo, *Op.cit.*, pp. 198-199.
109 VINCX, Jan, *Vlaanderen in uniform, 1940-1945*. Deel 7. Antwerpen, Etnika vzw, 1984, p. 23.
110 *L'Ami du Peuple*, 8 november 1941: 'Qu'est-ce que le scoutisme?'
111 Meer informatie over de YMCA en de Tweede Wereldoorlog in: BOUDIN, H.R., *Histoire des unions chrétiennes de jeunes gens* (YMCA) *en Belgique*. Flavion-Florennes, Ed. Le Phare, 1983, pp. 222-241 en VIELFONT, Pieter, *'Ook zij kwamen uit het Oosten!' Studie omtrent de komst en de opvang van de 'Displaced Persons' en vluchtelingen in België (1944-1951). Case studies: Vucht en St.-Joost-ten-Noode.*Brussel, VUB, LW, Geschiedenis (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1996, pp. 149 e.v.. Beiden hebben het hoegenaamd niet over een joodse, laat staan maçonnieke invulling van deze jeugdorganisatie.
112 N.N., 'Comment 50.000 francs-maçons imposaient leurs volontés à des millions de français.' In: *Les Documents maçonniques 1940-1944*. Parijs, La Librairie française, 1986 (fascimile-uitgave in één boekdeel), pp. 218-219.
113 De joden waren oppermachtig en hadden Wilhelm II ten val gebracht en later Groot-Brittannië en de Verenigde Staten in een nieuwe oorlog met Duitsland gestort (*De SS-Man*, jg. 3, nr. 51, 27 november 1943, p. 9: 'Germanje's bloedvijand.'). Het jodendom uitte zich in marxisme, democratie en liberalisme en streefde naar de wereldheerschappij (jg. 4, nr. 1, 11 december 1943, p. 1-2: 'Joodsch, en dat zegt alles.'). De vrijmetselaar Roosevelt had het bestuur van de Verenigde Staten aan de joden overgelaten (jg. 4, nr. 7, 22 januari 1944, p. 6: 'De grootmeesters van de Amerikaanse democratie'). Enzovoort.
114 CEDOM, GOB 40-45, doos 8, map: Correspondance entre SD et organisations anti-maçonniques '42-'43, brief van Erdmann aan Tailleur, 26 maart 1943, p. 2. Gelijkaardige opvattingen waren eerder al in *L'Ami du Peuple* en *Volksche aanval*, persorganen van Volksverwering, te lezen. In de strijd tegen de vrijmetselarij zouden ook de jezuïeten aangevallen worden, waardoor hun streven naar een 'superklerikalisme' zou worden gefnuikt (*Volksche aanval*, 20 juni 1942, 'Vrijmetselaars, wees welkom!'). In sommige antimaçonnieke kringen werden de jezuïeten met de judeo-maçonnerie in verband gebracht.
115 *De SS-Man*, jg. 3, nr. 49, 13 november 1943, p. 1-2: 'Trouw aan het bloed.'
116 *Balming*, jg. 1, nr. 1, 18 april 1943, p. 1: 'Achter het masker.'; jg. 1, nr. 5, 16 mei 1943, p. 1: 'In de boeien van de valsche profeten.'; jg. 1, nr. 9, 13 juni 1943, p. 1: 'De kracht van het geloof.'; jg. 1, nr. 16, 1 augustus 1943, p. 4: 'Achter de schermen van de Secret Service.'; jg. 1, nr. 13, 11 juli 1943, p. 1: 'Cynische joodsche moordmethodes.'; jg. 1, nr. 17, 8 augustus 1943, p. 4: 'De Sovjet-Unie zooals zij is.'
117 *Het Vlaamsche Land*, 18 november 1941: 'De joden hebben den oorlog gewild.' Hun raseigenschappen en afstamming zouden de joden tot deze samenzwering hebben gedreven. Zie ook: *Het Vlaamsche Land*, 1 en 2 januari 1942:

'Nieuwjaarsboodschap van den Führer. Niet Duitschland heeft den oorlog gewild.'; 31 januari 1942: 'Negende verjaardag van de machtsovername door de NSDAP. De Führer spreekt te Berlijn.'; 11 maart 1942: 'Bolsjewisme, Engeland en de Vereenigde Staten.'; 13 juni 1942: 'Joodsche lofstemmen over Sovjet-Rusland.' *Het Vlaamsche Land* maakte zich zorgen over het toenemende zionisme. Volgens het dagblad zouden vooraanstaande zionisten zoals Chaim Weizman een 'joods wereldleger' aan het uitbouwen zijn, dat aan de zijde van de geallieerden ten strijde zou trekken. In: *Het Vlaamsche Land*, 12 maart 1943: 'Mobilisatie der joden. Engeland moet de joden in 't gevlij komen.'

118 *Balming*, jg. 1, nr. 16, 1 augustus 1943, p. 7: 'Vrijmetselarij en propagandafilmen.' Wat de beruchte Franse propagandafilm *Forces occultes* betreft, die in volle oorlogsperiode onder meer door Marquès-Riviére werd gerealiseerd, verwijs ik graag naar Le Sauls analyse die recent bij de uitgeverij van het GODF verscheen: LE SAUL, Jean-Claude, *Forces occultes ou le reality-show comme discours*. Parijs, Edimaf, 2002, 104 p. Van de film zelf – waarin een beangstigend inwijdingsritueel wordt weergegeven – zijn in België slechts een beperkt aantal exemplaren overgebleven.

119 *De SS-Man*, jg. 3, nr. 41, 18 september 1943, p. 8: 'Juda en de luchtterreur.'

120 DE BENS, Els, *Op.cit.*, p. 146.

121 *De Gazet*, 28 en 29 mei 1944, commentaar bij foto op p. 1.

122 *De Gazet*, 1 februari 1944: 'De traditioneele reden van den Führer. Slechts één overwinnaar mogelijk: Duitschland of de Sowjet-Unie' en 'Zal Europa van twee miljoen joden verlost blijven?'

123 *La Légia*, 6 februari 1941: 'Le rôle de la franc-maçonnerie'.

124 *Le Journal de Charleroi*, 22 september 1941: 'La franc-maçonnerie. Son idéologie, ses principes, ses méthodes.'

125 *Le Pays Réel*, 23 maart 1944: 'La Ligue des Droits de l'homme, filiale des loges et de la juiverie.' en 28 maart 1944: 'Eux et nous. Capitalisme et socialisme.'

126 *Le Pays Réel*, 19 april 1941: 'Les F ∴ M ∴ de Mons sur la Sellette.'

127 *Le Soir*, 24 juli 1941: 'Le T ∴ C ∴ F ∴ Roosevelt'.

128 *Le Soir*, 25 juli 1941: 'Roosevelt à la loge du Grand Orient de France'.

129 *Het Vlaamsche Land*, 5 augustus 1941: 'Rond de onthullingen betreffende Roosevelt. Is de vrijmetselarij een joodsche organisatie?'

130 WILLEQUET, Jacques, *La Belgique sous la botte*. Parijs, Editions Universitaires, 1986, p. 348.

131 SOMA, JB 63 - 525, pp. III, 401-408, ongedateerd verslag van Léopold Flament voor de Sipo-SD.

132 De *Protocollen* kenden een aantal herdrukken vanaf november 1941. In: WILLEQUET, Jacques, *Op.cit.*, p. 348.

133 REGULUS, *Les Protocoles des Sages de Sion*. Brussel, Steenlandt, 1943, p. 33.

134 TAGUIEFF, Pierre-André, (ed.), *L'antisémitisme de plume, 1940-1944*. Parijs, Berg, International Editeurs, 1999, p. 509.

135 SOMA, JB 63 - 535, map 'W', nr. 50, 7 december 1940.
136 SOMA, JB 63 - 535, map 'W', nr. 60, pp. 1-5, 17 mei 1942, Duitse vertaling van het Frans; origineel niet voorhanden.
137 SOMA, JB 63 - 535, map 'W', nr. 67, ongedateerd (waarschijnlijk najaar 1943).
138 SOMA, JB 63 - 535, map 'W', nr. 62, 23 december 1943.
139 SOMA, JB 63 - 535, map 'W', nr. 66, 25 januari 1944.
140 SOMA, JB 63 - 535, map 'W', nr. 68, 31 januari 1944.
141 CEDOM, GOB 40-45, doos 7, map: Zitting 10 mei 1986, vrijmetselaars in het verzet, brief van de Grootmeester aan de Krijgsauditeur-Generaal, 12 augustus 1985; antwoord van deze laatste op 6 oktober 1985.
142 BALACE, Francis, (ed.), *Op.cit.*, tome 8, p. 92.
143 CEDOM, GOB 40-45, doos 10, map: Pièces extractes du dossier 'Mercader', nr. 180, ongedateerd.
144 CEDOM, GOB 40-45, doos 10, map: Mercader, nrs..330 en 418, ongedateerd.
145 CEDOM, GOB 40-45, doos 10, map: Mercader, nr. 301, 22 september 1941.
146 CEDOM, GOB 40-45, doos 10, map: Mercader, nr. 197, 22 september 1940.
147 CEDOM, GOB 40-45, doos 10, map: Mercader, nr. 325, ongedateerd.
148 CEDOM, GOB 40-45, doos 10, map: Mercader, nr. 297, 13 augustus 1941.
149 CEDOM, GOB 40-45, doos 10, map: Mercader, nr. 361, augustus 1942.
150 SOMA, JB 63 - 528, map: Rotes Kreuz, p. 52/1-5. Verslag van Reni de Hanovre aan de Sipo-SD (?), ongedateerd. In bijlage een lijst met namen van vrijmetselaars binnen het Belgische Rode Kruis.
151 *Volk en Staat*, 21 januari 1942: 'Het Roode Kruis in kleuren en geuren afgeschilderd'.
152 *De SS-Man*, jg. 4, nr. 22, 6 mei 1944, p. 12: 'Roode kruis en politiek'.
153 SOMA, JB 63 - 531, map: Rexisten, p. 15, ongedateerd.

Hoofdstuk 4

De loges gesloten en aan het publiek tentoongesteld

Vanaf mei 1940 zagen de Belgische Obediënties zich met enorme moeilijkheden geconfronteerd. Georges Pêtre, Soeverein Grootcommandeur van de Opperrraad of Suprême Conseil had kort voordien de oorlogsdreiging nog schromelijk onderschat. Het GOB had van haar kant wel een aantal preventieve maatregelen genomen, maar die waren ontoereikend. Toen Duitsland op 10 mei 1940 België binnenviel, moest er snel gehandeld worden. Op 11 mei zond Georges Voronoff van het GODF een telegram naar het GOB, waarin hij de volledige solidariteit van de Franse met de Belgische vrijmetselarij verzekerde.[1] Er bestonden goede contacten tussen de beide Obediënties. De Brusselse loge *Les Vrais Amis de l'Union et du Progrès Réunis* kon nog tijdig dertien grote kisten vol boeken en materiaal naar Parijs sturen, terwijl de Gentse loges hun archieven naar Niort konden zenden.[2] Andere werkplaatsen waren gedwongen drastischer maatregelen te nemen om hun archieven veilig te stellen: veel documenten werden verbrand, weggegooid of verborgen in kelders of op zolders. Contant geld en deposito's moesten worden verstopt. Vaak ontbraken mankracht en tijd om de inboedel op een ander adres onder te brengen. Een werkplaats zoals *Les Amis de la Parfaite Intelligence* in Hoei, slaagde daar nochtans wel in: men kon het gebouw nog bijna volledig ontruimen voor de Duitse ordediensten binnenvielen.[3] *Les Philadelphes* uit Verviers lieten alles wat waardevol was in kisten verpakken, die vervolgens in de wijnkelder werden

ingemetseld. Dit was waarschijnlijk al in januari 1940 gebeurd.[4] In de andere Obediëntie, Le Droit Humain, waren er in de maanden die aan de oorlog voorafgingen nauwelijks of geen preventieve maatregelen genomen.[5] In mei 1940 konden twee zusters tijdig alle ledenlijsten en een gedeelte van de archieven verbranden. Men had nog gehoopt deze archieven op tijd veilig te kunnen stellen, maar op het moment zelf bleek vernietiging de enig mogelijke oplossing.[6] De Brugse loge *Aurore* zag zelfs geen andere uitweg dan alle waardevolle maçonnieke voorwerpen in het Kanaal Oostende-Brugge te werpen.[7]

Het is opmerkelijk dat sommige loges in de meidagen van 1940 nog de tijd en de moed vonden om zich met totaal andere dingen bezig te houden: in Namen werd in de tempel van *La Bonne Amitié* een noodhospitaal gebouwd. Toen het Duitse leger de stad bereikte, werden deze humanitaire activiteiten meteen stilgelegd. Het gebouw was kort daarvoor nog zwaar beschadigd toen de nabijgelegen spoorwegbrug werd opgeblazen.[8]

Deze voorbeelden illustreren dat de verschillende werkplaatsen vaak niet wisten hoe ze op de oorlogssituatie moesten reageren. Bovendien toonde dit aan dat de vrijmetselarij met het verbranden van hun archieven zeker niet ten onrechte deze maatregelen troffen. De bezetter, en later ook de collaboratie, zouden alle beschikbare documenten tegen de vrijmetselarij gebruiken. De loges werden doorzocht en verzegeld en waardevolle voorwerpen werden in beslag genomen. De collaboratiebewegingen, in eerste instantie de Antimaçonnieke Liga, kregen de opdracht de publieke opinie in de richting van het anti-judeomaçonnieke gedachtegoed te sturen. Het hele land moest van de werking van de vrijmetselarij op de hoogte worden gesteld. Via een grote antimaçonnieke tentoonstelling hoopte men deze opdracht te kunnen vervullen.

4.2. De antimaçonnieke tentoonstellingen

4.2.1. Het Franse voorbeeld

De organisatie van een antimaçonnieke tentoonstelling was geen origineel idee van de Belgische Liga. Haar Franse tegenpool had op dat vlak een voortrekkersrol gespeeld. In tegenstelling tot België kon de Franse antivrijmetselarij terugvallen op een ervaring van ruim honderdvijftig jaar. De institutionalisering van een georganiseerd antimaçonnisme tijdens het Vichy-regime verliep dan ook vrij vlot. De antivrijmetselarij had er ook een bijkomend voordeel: anders dan in België kwamen grote hoeveelheden maçonniek archief onbeschadigd in Duitse handen.[9]

De Franse antivrijmetselarij kon eveneens rekenen op de steun van het regime, dat in maarschalk Henri Philippe Pétain werd gepersonifieerd. Hierin schuilde het grootste verschil met de Belgische situatie: Pétain stak zijn antisemitische en antimaçonnieke gevoelens immers niet onder stoelen of banken. Kort na de institutionalisering van het Vichy-regime ontbond het GODF zichzelf. Enige tijd later, op 13 augustus 1940, vaardigde Pétain een wet uit die de geheime genootschappen verbood. De decreten die in navolging van deze wet werden uitgevaardigd, troffen tussen augustus 1940 en maart 1941 de Franse Obediënties: GODF, GLF, Le Droit Humain, de Grand-Loge Nationale Indépendante et Régulière,[10] maar ook de Société Théosophique.[11]

In de zomer van 1940 werd de strijd tegen de vrijmetselarij eerst en vooral door de collaborerende media en gespecialiseerde verenigingen gevoerd. Zo was de oprichting van de Service des Sociétés Secrètes een rechtstreeks gevolg van de wet van 13 augustus 1940. Aan het hoofd van de Service stond Bernard Faÿ. Faÿ was een conservatief katholiek en monarchist. Hij was docent aan het Collège de France en was sinds de jaren dertig bekend als historicus gespecialiseerd in de vrijmetselarij. Faÿ werd tegelijkertijd 'adminstrateur général de la Bibliothèque Nationale'. Zo had hij de controle over de in beslag genomen maçonnieke archieven die

daar werden ondergebracht.[12] Vanaf 1941 was Faÿ eveneens directeur van *Les Documents maçonniques*, het nieuwe en spoedig toonaangevende tijdschrift van de Franse georganiseerde anti-vrijmetselarij .[13]

Kort na de oprichting van de Service vroeg de bezetter aan Faÿ een grote antimaçonnieke tentoonstelling te organiseren. In de jaren dertig hadden de nazi's in eigen land een aantal *Freimaurer-logenmuseen* geopend, maar het ontbrak hen aan tijd en materiaal om gelijkaardige musea met permanente collecties in de bezette gebieden op te richten. Een reeks tijdelijke tentoonstellingen leek een geschikt alternatief. Meer bepaald de diensten van Alfred Rosenberg hadden een zekere ervaring met betrekking tot het maken van 'anti-'tentoonstellingen. Een bekend voorbeeld is de tentoonstelling *'Der ewige Jude'*, die het Amt für Juden- und Freimaurerfragen in 1937 in München organiseerde. Bij deze gelegenheid werd de judeo-maçonnerie extra in de verf gezet. Met deze tentoonstelling als model, hadden Rosenbergs medewerkers plannen om gelijkaardige exposities in België, Nederland, Noorwegen, Denemarken en Joegoslavië op het getouw te zetten.[14]

Frankrijk was eerst aan de beurt. Faÿ aanvaardde de opdracht, maar liet de concrete invulling over aan Jacques, baron de Lesdain, *directeur politique* van het tijdschrift *L'Illustration*.[15] Lesdain kreeg de assistentie van Jean Marquès-Rivière, die als uitgetreden vrijmetselaar en antimaçonniek auteur in de jaren dertig 'zijn sporen had verdiend.' Marquès-Rivière zou de catalogus samenstellen. Hij hoopte de tentoonstelling in het onbezette deel van Frankrijk te kunnen houden, maar dat was tegen de zin van de Duitsers, die in de expositie eerst en vooral een dankbaar propagandamiddel zagen. Daarom werd het Petit Palais in Parijs voor deze gelegenheid uitgekozen. Vanaf oktober 1940 werden daar talrijke in beslag genomen voorwerpen en documenten aan het grote publiek getoond. Dit publiek moest zich ervan bewust worden dat Frankrijk de oorlog verloren had omdat de judeo-maçonnerie decennialang het Franse politieke en democratische sys-

teem geïnfiltreerd en had verziekt. Later trok de tentoonstelling het land rond. Medewerkers van Faÿ gaven daarbij een reeks inleidende voordrachten.[16]

De tentoonstellingen trokken heel wat bezoekers, maar toch was de belangstelling niet zo groot als de organisatoren hadden gehoopt. Een aantal kranten zoals *L'Emancipation nationale*, orgaan van de extreem-rechtse Parti Populaire Française, *Gringroire, L'Oeuvre* en anderen, publiceerden terzelfder tijd indianenverhalen om het sensatieaspect dat rond de vrijmetselarij hing, nog wat aan te dikken. Zelfs *Le Figaro* had het in augustus 1941 over een maçonniek complot tegen de Franse Staat.[17]

4.2.2. Degrelles plannen voor een Brusselse tentoonstelling

De Parijse tentoonstelling werd door Léon Degrelle bezocht. Onder de indruk van wat hij daar te zien kreeg, was hij van mening dat er in België een gelijkaardig evenement moest worden georganiseerd. Hij nam meteen contact op met de Sipo-SD. Degrelle hoopte dat de Brusselse afdeling van de Sipo een akkoord met de Parijse afdeling zou kunnen sluiten om zo de tentoonstelling in 1941 integraal naar Brussel over te brengen. Het Paleis voor Schone Kunsten zou als expositieruimte dienen. SS-Sturmbannführer Constantin Canaris overlegde meteen met SS-Oberführer Thomas van de SD-Parijs. Op die manier passeerden de SS-diensten opzettelijk de MV, die eigenlijk voor dit soort aangelegenheden bevoegd was.

Het verzoek van Degrelle kwam binnen net op het moment dat de Sipo-SD en de Propaganda-Abteilung met Ouwerx en Flament eigen onderhandelingen voerden over een Brusselse antimaçonnieke tentoonstelling, die later eventueel naar Gent, Antwerpen en Luik kon gaan.[18] Canaris had zo zijn twijfels over de goede bedoelingen van Léon Degrelle. Hij vreesde dat Degrelle de Brusselse tentoonstelling in eerste instantie zou gebruiken als propagandamiddel voor zijn eigen partij. Mocht de tentoonstelling een

succes worden, dan zou de SD niet weten of het publiek omwille van de rexistische of omwille van de antimaçonnieke boodschap gekomen was. Kortom, 'die Durchführung der Ausstellung in Brüssel darf unter keinen Umständen Degrelle überlassen werden.'[19]

Niet iedereen deelde de mening van de Gestapochef. Otto Abetz, Duits gezant in Frankrijk met de graad van ambassadeur en vertrouweling van Rijksminister van Buitenlandse Zaken Joachim von Ribbentrop, verklaarde zich akkoord met Degrelle, en zou ervoor zorgen dat het materiaal van de Parijse tentoonstelling naar Brussel kon worden vervoerd.[20] Nadat Eggert Reeder van Degrelles plannen op de hoogte was gesteld, liet hij SS-Hauptsturmführer Werner, de verbindingsofficier van de Sipo-SD met de MV, weten dat Degrelle ook zijn zegen had. Reeder stond er echter op, dat de tentoonstelling zonder enige Duitse hulp zou worden georganiseerd, maar wel volgens de richtlijnen van de bezetter. De MV, bij monde van Oberkriegsverwaltungsrat Thedieck, gaf Rex enkele suggesties. Degrelle kreeg de toestemming voor het organiseren van een antimaçonnieke tentoonstelling, maar dan wel in overleg met Paul Ouwerx.[21] Léopold Flament, André de Harting en diens vrouw waren met dat doel voor ogen de Parijse tentoonstelling ook al gaan bezichtigen.[22] Ook voor hen was deze expositie een bron van inspiratie. Daarop nam Rex contact op met de Antimaçonnieke Liga omtrent de praktische kant van de gemeenschappelijke organisatie.[23]

De tentoonstelling zou aan een breed publiek de nauwe banden tussen vrijmetselarij en politiek moeten duidelijk maken. Aangezien de propaganda van Ouwerx en Degrelle 'auf ausgesprochen katholischen Tendenzen beruhen wird', moest ervoor worden opgepast, het katholicisme in België niet nog meer in de kaart te spelen.[24] Zo luiden althans de documenten in de SD-archieven.

Er was echter een praktisch probleem. Degrelle kon niet over het materiaal van de Parijse tentoonstelling beschikken, aangezien er beslist was de collectie ook in een aantal andere Franse

steden te tonen.[25] Daar de samenwerking met Parijs onmogelijk bleek, moest het materiaal voor de tentoonstelling uit de Belgische werkplaatsen worden betrokken. De voorbereidingen verduidelijkten dat de antivrijmetselarij in België geen goed geoliede machine was. Zowel Rex als de Liga probeerden via een antimaçonniek beleid zoveel mogelijk in de gunst van de Duitsers te komen en beschouwden elkaar op dat vlak als concurrenten. Het was ook de vraag of de publieke opinie akkoord zou gaan met de antimaçonnieke boodschap. Door middel van reclame en perscampagnes moest dit publiek zijn weg naar de tentoonstellingen vinden.

4.2.3. De Liga zorgt voor de concrete uitwerking

In overleg met de Propaganda-Abteilung werd besloten dat de Liga de voornaamste bijdrage aan de georganiseerde antivrijmetselarij zou leveren, omdat zij de materie veel beter kende dan Rex. Het was dus evident dat de Liga ook bij de organisatie van de tentoonstelling de belangrijkste rol zou spelen. Dit was zeer tegen de zin van Degrelle. De tentoonstelling zou overigens in de gebouwen van de Opperraad moeten plaatsvinden en niet in het Paleis voor Schone Kunsten. Dit lag voor de hand, aangezien de Gestapo al enige tijd in de Lakensestraat gehuisvest was, waardoor bezetter en collaboratie in het gebouw vrij spel hadden.[26] Helmut Hirt, contactpersoon tussen de Sipo-SD en de Liga, zou via een persconferentie in december 1940 deze plannen aan de Belgische media bekendmaken. Een nadeel was wel dat iedereen meteen zou weten dat de Sipo-SD de grote promotor van deze tentoonstelling was. Door in burger op deze persconferentie te verschijnen hoopte Hirt de aandacht daarvan wat af te leiden.[27]

De toenemende onenigheid tussen Rex en de Liga had tot gevolg dat Léon Degrelle met slaande deuren vertrok, waarbij hij – tegen zijn zin – de organisatie van de tentoonstelling in haar geheel aan de Liga overliet. De Sipo-SD was hierover tevreden,

want nu was het gevaar van politieke rexistische propaganda geweken. Ouwerx en Flament konden nu omtrent de praktische uitwerking onderhandelen met de Propaganda-Abteilung, die de tentoonstelling financierde. Zij bepaalde immers waar en wanneer de exposities zouden plaatsvinden. Als openingsdatum werd 1 februari 1941 vooropgesteld.

De antimaçonnieke expositie zou acht thema's behandelen: organisatie van de loges in België, de beschermfunctie van de vrijmetselarij, de onmogelijkheid van de Orde om specifieke (maatschappelijke) vragen op te lossen, de ridiculisering van de religieuze beleving van niet-maçons, het gebrek aan goede smaak binnen de loges, jodendom en vrijmetselarij, antinationalisme en kosmopolitisme, en antivolkse houding van de maçonnerie.[28] Aan Léopold Flament werd gevraagd een catalogus te ontwerpen. Daarin bouwde Flament voort op zijn geloof in de judeo-maçonnieke samenzweringen:

> '(Cette exposition) a pour but non seulement montrer au public le côté ridicule, mais surtout les ramifications de la secte à travers le monde, qu'elle s'efforce d'asservir économiquement et politiquement au profit des juifs, les véritables inspirateurs des loges (…). Les esprits libres reconnaîtront facilement l'internationalisme fortement inspiré de judaïsme et de la franc-maçonnerie (…). Les juifs espéraient, grâce à leur collusion avec les francs-maçons, réaliser leur aspiration suprême de dominer le monde.'[29]

Wat meteen opviel in deze catalogus was een foto van drie doodshoofden, getooid met respectievelijk een koningskroon, een pauselijke tiara en een laurierkrans. Het begeleidend commentaar van Flament luidde dat dit beeld één van de einddoelen van de vrijmetselarij symboliseerde: het omverwerpen van monarchie, pausdom en militarisme.[30] Bijzonder interessant was de *Généalogie de la franc-maçonnerie templière*, een schematische voorstelling die men eveneens in de catalogus kon terugvinden. Op een indruk-

wekkende manier slaagde men erin de origines van de Blauwe Rite en van de Suprême Conseil, via rosenkruisers, kabbalisten en tempeliers, te traceren tot bij de joodse, Griekse, Egyptische en Perzische stamvaders.[31] Dit bewees nog maar eens dat vanuit antimaçonnieke hoek de judeo-maçonnerie werd gezien als een 'historische constante', het resultaat van het samengaan van allerhande haast mythische orden uit het verleden. Flament wou met deze 'stamboom' aantonen dat het 'internationale jodendom' de loop van de geschiedenis voor een groot deel had bepaald, en zo de vrije ontwikkeling van het individu belemmerde.

4.2.4. Reacties in de pers

De vernissage van de Brusselse tentoonstelling werd gehouden op 30 januari 1941, in aanwezigheid van tal van dignitarissen en van de voltallige collaboratiepers. De tentoonstelling gaf aan de media de gelegenheid om op het thema van de vrijmetselarij in te gaan. We kunnen stellen dat dit een onderdeel was van de georchestreerde antimaçonnieke perscampagne die door de Propaganda-Abteilung werd gedirigeerd. In die context werd Louis Ponet begin februari zelfs naar de studio's van het NIR gehaald om er een praatje te houden over de maçonnerie.[32] Zelfs een krant als *Vooruit* besteedde er aandacht aan. De redactie van dit 'gestolen' dagblad werd namelijk door de collaboratie bestuurd. Dit verklaarde waarom *Vooruit* stelling nam in het antimaçonniek discours. Volgens *Vooruit* werden het onderwijs, de magistratuur en het leger en een aantal belangrijke kranten zoals *Le Soir, La Dernière Heure, Het Laatste Nieuws* en *Le Peuple* volledig door de vrijmetselarij bestuurd. Het was een schande dat de Orde ook de Belgische Werkliedenpartij in haar greep had gekregen. Maar volgens *Vooruit* had de vrijmetselarij haar grootste misdaad begaan in 1914, toen zij samen met het internationale jodendom een wereldoorlog had ontketend, waarna beiden de overwonnenen het Verdrag van Versailles oplegden. In België

had de bevolking decennialang geleefd onder de dictatuur van de loges. Volgens *Vooruit* telde België nog geen tienduizend vrijmetselaars.[33] De krant had eerder al bericht over de oprichting van L'Epuration, maar ging daarna niet verder op de antimaçonnieke thema's in.[34]

Andere kranten deden dat wel: *Het Algemeen Nieuws*, de nieuwe naam voor *De Standaard*, publiceerde een reeks namen van vroegere politici en hoge ambtenaren, die vaak een hoge graad in de vrijmetselarij bekleedden. *Het Algemeen Nieuws* volgde hiermee de *Verordnung* van de *Militärbefehlshaber*, die de invloed van de vrijmetselarij op het openbare leven in de kijker wou plaatsen.[35] Eenzelfde tendens was ook bij de gecontroleerde krant *Het Laatste Nieuws* merkbaar, die vóór de oorlog de spreekbuis van het liberalisme was geweest. De gewijzigde redactie was de maçonnerie niet echt vijandig gezind, maar stelde zich tegenover haar toch duidelijk onsympathiek op. Vanwege haar esoterisme moest de Orde als maatschappelijk schadelijk worden beschouwd.[36] In de weken die volgden probeerde *Het Laatste Nieuws*, onder meer via foto's en korte berichten, haar lezers warm te maken voor een bezoek aan de tentoonstelling.[37]

Een andere gecontroleerde krant, *Le Journal de Charleroi*, noemde de tentoonstelling een middel om de bevolking de ogen te openen voor deze geheime sekte, deze Staat in de Staat, die tot 10 mei 1940 op politiek vlak de lakens had uitgedeeld. Het viel *Le Journal de Charleroi* ook op dat het uitgerekend joden waren die de loges ondersteunden en hun beleid uitstippelden. Voor *Le Journal de Charleroi* werd het individu constant bedreigd door de machtsinstrumenten van de vrijmetselarij, maar ook door die van de Kerk.[38]

De meer expliciete collaboratiepers had geen nood aan opgelegde reglementering. Het weekblad *De SS-Man*, oftewel *Kampblad voor de Algemeene Schutscharen-Vlaanderen*, waarvan het eerste nummer in december 1940 verscheen, haalde de tentoonstelling aan om haar lezerspubliek erop te wijzen dat deze 'geheime, satanische macht' de vrede onmogelijk had gemaakt.

De judeo-maçonnerie zou de Europese beschaving aan de rand van de afgrond hebben gebracht, mocht Duitsland haar niet tijdig een halt hebben toegeroepen. Daarnaast was de vrijmetselarij de onvermijdelijke schakel tussen het jodendom en de Engelse aristocratie. Het was volgens *De SS-Man* dus vrij logisch dat Groot-Brittannië hardnekkig de oorlog met het Reich bleef voortzetten.[39] In een ander nummer beweerde het tijdschrift dat uit de tentoonstelling bleek hoe de judeo-maçonnerie vanuit de moederloges in Engeland werden bestuurd. Tegelijkertijd hadden deze moederloges ook banden met andere supranationale instellingen, zoals het politieke klerikalisme en het marxisme.[40]

De DeVlag-krant *Het Vlaamsche Land*, die op 1 januari 1941 haar eerste nummer liet verschijnen, besteedde aan de anti-maçonnieke tentoonstelling bijzonder veel aandacht. In een eerste artikel noemde ze die een ‘kruistocht tegen de ontbindende kracht van de vrijmetselarij, die tot voor kort (…) het vrije woord heeft gehad in dit land’. *Het Vlaamsche Land* had het vooral moeilijk met de antireligieuze gevoelens van de vrijmetselarij. Dit was opmerkelijk, aangezien DeVlag bezwaarlijk een religieus geïnspireerde, laat staan een katholiek getinte organisatie kon worden genoemd. Net als in zowat alle andere collaboratiekranten, werd in *Het Vlaamsche Land* gewezen op de judeo-maçonnieke samenzwering, waarvan de bewijzen nu achter de vitrines in de Lakensestraat te bezichtigen waren. Iedereen kon nu met eigen ogen aanschouwen ‘waarvoor de *Protocollen van de Wijzen van Zion* al decennia eerder hadden gewaarschuwd.’[41]

4.2.5. Balans van de tentoonstellingen

De Brusselse tentoonstelling zou volgens Flament ruim 38.000 bezoekers hebben aangetrokken[42] en 198.762 frank hebben opgebracht, zodat men van een succes mocht spreken. Het was

alleen de vraag of de ogen van de toeschouwers er daadwerkelijk ‘geopend’ werden. Meestal had het publiek geen al te hoge dunk van de organisatoren, wat het soms ook liet merken. De tentoonstelling was namelijk niet vrij van incidenten. De geleide bezoeken gaven de toeschouwers vaak de kans ‘lastige’ vragen te stellen en op een dag deelde een jongeman zelfs promaçonnieke pamfletten aan de ingang uit.[43] Al snel deed het gerucht de ronde dat een aantal studenten van de ULB van plan was de tentoonstellingsruimte in brand te steken. De Liga nam dit gerucht ernstig en trof een aantal maatregelen. Zo wilden de organisatoren de grote poort laten pantseren, maar bij gebrek aan staal en financiële steun van het stadsbestuur moesten zij dit plan laten varen. Uiteindelijk konden buitendeuren en ramen alleen maar met wat plaatijzer worden afgeschermd.[44] Acties van ULB-studenten bleven echter niet uit. Het gebouw werd wel niet in brand gestoken, toch slaagde een student erin een zilveren hamer, ter gelegenheid van het van het vijftigjarig bestaan van de ULB geschonken aan het GOB, uit de tentoonstelling te laten verdwijnen.[45]

De Brusselse expositie werd op 19 maart 1941 gesloten. Het aanvankelijke succes deed Ouwerx dromen van de oprichting van een permanent Centre de Documentation antimaçonnique. Hij hoopte daarvoor bij de Propaganda-Abteilung een jaarlijks budget van meer dan 400.000 frank los te krijgen.[46] Na Brussel deed de tentoonstelling achtereenvolgens Antwerpen, Luik, Gent, Namen, Charleroi, Mons, Doornik, Kortrijk, Ieper, Oostende, Brugge, Leuven en Hasselt aan. Ter gelegenheid van de Gentse vernissage stelde Ouwerx Joris Desbonnet voor, die zich net bij de rangen van de Liga had vervoegd. Bij die gelegenheid noemde Desbonnet de moord op Joris van Severen in Abbéville het werk van de judeo-maçonnerie.[47]

In totaal zouden de tentoonstellingen ongeveer 115000 belangstellenden hebben gelokt en 332.384 frank hebben opgebracht.[48] Schematisch zag dit er als volgt uit:[49]

Stad	Locatie	Data	Aantal bezoekers
Brussel	Lakensestraat 79	30.1. - 19.3.1941	ca. 38000
Antwerpen	Amis du Commerce (?)	12.4. - 21.5.1941	28686
Luik	Parf.Int. et les Et.Réunis	29.6 - 3.8.1941	12606
Gent	Septentrion	juni-juli 1941	ca. 12000
Namen	La Bonne Amitié	17.8. - 7.9.1941	1759
Charleroi	La Charité	14.9. - 1.10.1941	6808
Mons	La Parfaite Union	5.10. - 19.10.1941	1749
Doornik	Les Frères Réunis	26.10. - 9.11.1941	616
Kortrijk	L'Amitié	16.11. - 30.11.1941	ca. 1800
Ieper	Zaal Concordia	7.12. - 21.12.1941	551
Oostende	Trois Niveaux	11.1. - 25.1.1942	568
Brugge	La Flandre	7.2. - 22.2.1942	6667
Leuven	La Constance	1.3. - 22.3.1942	2202
Hasselt	?	17.5. - 31.5.1942	1085

Zoals de tabel laat zien, was de opkomst niet altijd even groot. In het geval van Doornik, Ieper en Oostende kunnen we zelfs van een heuse flop spreken. In Oostende zou het publiek uit niet veel meer hebben bestaan dan collaborateurs en Nieuwe-Orde-sympathisanten. En zo zouden de Brugse scholen van het officiële onderwijs bij wijze van 'schooluitstap' naar de tempel van *La Flandre* zijn getrokken.[50]

De meest plausibele verklaring voor dit afnemend bezoekersaantal ligt wellicht in het feit dat de belangstelling voor de vrijmetselarij *tout court* in de zomer van 1941 duidelijk aan het afnemen was. Ook de pers toonde zich nog nauwelijks geïnteresseerd om nog maar eens over een vernissage te berichten. Bovendien zijn we niet zeker dat de bovenvermelde cijfers helemaal correct zijn. We hoeven hiervoor alleen maar te wijzen op de onduidelijkheid betreffende het aantal voor Brussel. De pers probeerde in

de eerste weken wel de indruk te wekken dat de expositie een overweldigend succes was. In sommige kranten verschenen foto's waarop een ware overrompeling in de gebouwen van de Lakensestraat te zien was.

Succes of niet, de tentoonstelling had op de toeschouwers eerder een averechts effect. Er werd voordurend gebruik gemaakt van allerhande maçonnieke symboliek: drie-, vijf- en zeshoeken, zonnen en manen, doodshoofden en kaarsen waren veelvuldig in de vitrines aanwezig. Op die manier wilden de organisatoren de toeschouwers inlichten over het duister en achterlijk verleden van de maçonnerie. Men probeerde dus in te spelen op folkloristische elementen zoals heksen, zwarte magie, duivelaanroeping enzovoorts.[51] Maar ook hier was het publiek eerder nieuwsgierig dan vijandig, en sommigen waren zo gefascineerd, dat zij zich na de oorlog bij de vrijmetselarij aansloten.[52] Noch de tentoonstellingen, noch de antimaçonnieke perscampagnes slaagden erin bij het publiek een mentaliteitsverandering teweeg te brengen. Twee broeders herinnerden zich dat hun omgeving neutraal stond ten opzichte van de vrijmetselarij en dat het antimaçonnisme er geen enkele navolging kende.[53] Een bezoeker vond zelfs dat de tentoonstelling eerder in het voordeel dan in het nadeel van de vrijmetselarij werkte.[54]

Dit soort kritische kanttekeningen waren bij de bezetter niet te horen. Na afloop van de Brusselse tentoonstelling toonde de Sipo-SD zich tevreden, maar zij moest concluderen dat zulke onderneming zonder de Duitse steun nooit mogelijk was geweest. Volgens de Sipo was dat ook de hoofdreden waarom de Katholieke Kerk, gezworen vijand nummer één van de vrijmetselarij, zich sinds mei 1940 zo expliciet op de achtergrond had gehouden en liet uitschijnen dat de antimaçonnieke campagne haar helemaal niet meer interesseerde. Een niet nader genoemde klerikaal zou hebben gezegd: 'Hätten wir diese Ausstellung durchführen können, so wäre sie ein überwältigender Erfolg gewesen und für die Katholische Kirche von auberordentlichem Nutzen.'[55] Nochtans deed het gerucht de ronde dat er te Luik vanop de kansel was

opgeroepen tot een bezoek aan de tentoonstelling. Dit bleek echter niet te kloppen, wel integendeel. De Luikse bisschop had zijn priesters zelfs geadviseerd de expositie vooral *niet* te bezoeken.[56]

De bezetter trachtte in de beginfase de vrijmetselarij aan het grote publiek bekend te maken. Zij vond hierbij vooral in de Antimaçonnieke Liga een bereidwillige medewerker. De rondreizende antimaçonnieke tentoonstelling had hét instrument moeten worden om de 'werkwijze' van de 'judeo-maçonnerie' bij het grote publiek bekend te maken. De tentoonstelling was echter geen onverdeeld succes, en noch bezetter noch collaboratie hadden afgelijnde opvattingen over hoe het nu verder moest met de georganiseerde antivrijmetselarij. Er werd wel gesproken over een permanent antivrijmetselaarsmuseum, maar de concrete invulling bleef uit. We zullen in een volgend hoofdstuk zien dat de verdere taakvervulling van de georganiseerde antivrijmetselarij ter discussie komt te staan.

Noten

1 SOMA, JB 63 - 523, map: Grand Orient, pp. I, 12 'Meldung GFP aan de Abwehrstelle Belgien, 13 juni 1940'.

2 SOMA, JB 63 - 524, map: Union et Progrès, p. II, 44 'Vermerk IIB, 7 april 1942' en p. II, 45 'Mitteilung angehend die Überführung von Archiven der Loge Les Vrais Amis de L'Union et du Progrès'.

3 SOMA, JB 63 - 526, map: Les Amis de la Parfaite Intelligence, Huy, p. IV, 2 'Aktenvermerk IIB, 6 september 1940'.

4 SOMA, JB 63 - 526, map: Les Philadelphes, Verviers, p. IV, 13 'Vermerk Aussendienststelle Lüttich, 24 augustus 1940' en p. IV, 7 'Dienstreisebericht von IIB-Brüssel, 31 augustus 1940'.

5 Paradoxaal genoeg zag een loge van Le Droit Humain al in september 1939 het gevaar in en besloot daarom onmiddellijk 'in slaap te treden'. Toch werd er niet besloten de archieven naar veiliger oorden te brengen, zodat in mei 1940 alsnog de vernietiging ervan moest plaatsgrijpen. In: CEDOM, GOB, map 50° anniversaire, 'Initiés avant 1945', nr. 31.

6 N.N., *Histoire de la Fédération belge du Droit Humain. Tome I: Des origines à la Guerre de 1940-1945.* Tweede editie. Brussel, interne publicatie, 1984, pp. 176, 189.

7 CEDOM, GOB, map 50° anniversaire, 'Initiés avant 1945', nr. 28.

8 Tekst van een interne conferentie gegeven door E.M., op 23 oktober 1982, in: CEDOM, Classeur 50° anniversaire, enquêteformulieren 'Initiés avant 1945', nr. 16.

9 De meest uitvoerige studie hierover verscheen in 2001 van de hand van André Combes, één van de meest gerenomeerde historici van de Franse vrijmetselarij. Daarin heeft hij bovendien veel aandacht voor de rol van vrijmetselaars in het verzet, en geeft hij een uitvoerige lijst van Franse broeders die tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn omgekomen. Het boek is een volwaardige aanvulling op Rossignols *Vichy et les francs-maçons*. Naast deze globale studies zijn er voor Frankrijk ook verschillende case-studies beschikbaar, waarin de vervolging van vrijmetselaars in bepaalde regio's wordt belicht. Voorbeelden hiervan zijn Odonne's *La longue nuit des francs-maçons du Nord* en het recente *L'Etat français contre la franc-maçonnerie* van Larchet, waarin de Franse stad Saint-Etienne als omkadering dient. Zie: COMBES, André, *La Franc-Maçonnerie sous l'Occupation. Persécution et résistance (1939-1945)*. Monaco, Editions du Rocher, 2001, 421 p.; ROSSIGNOL, Dominique, *Vichy et les francs-maçons. La liquidation des sociétés secrètes*. Parijs, Lattès, 1981, 332 p.; ODONNE, Patick, *La longue nuit des francs-maçons du Nord, 1940-1944*. Duinkerken, Editions des Beffrois, 1988, 157p.; LARCHET, Jean-Marie. *L'Etat français contre la franc-maçonnerie, 1940-1944. L'exemple stéphanois*. Parijs, Edimaf, 2001, 127 p.

10 Dit werd in 1948 de Grande-Loge Nationale Française (GLNF).

11 CHEVALLIER, Pierre, *Histoire de la franc-maçonnerie française, Tome III*. Parijs, Fayard, 1976, pp. 314, 316-318, 321-335.

12 FAUCHER, Jean-André, *Les francs-maçons et le pouvoir de la Révolution à nos jours*. Parijs, Perrin, 1986, pp. 236-237.

13 Dit tijdschrift (dat vanaf 29 oktober 1941 verscheen) was misschien wel de beste illustratie van het professionalisme waarmee de georganiseerde anti-maçonnerie in Frankrijk te werk ging. Het tijdschrift had zichzelf tot doel gesteld de 'fil conducteur' te zijn voor de lezer die de waarheid over de vrijmetselarij wou te weten komen. De maçonnieke archieven, die in de Bibliothèque Nationale lagen opgeslagen, konden door de redactie ter ondersteuning van het tijdschrift worden gebruikt. *Les Documents maçonniques* kende al snel een internationaal lezerspubliek en 'même Hitler la lit avec "un extrême plaisir"'. In: CHEPPE, Nadine, *Les activités antimaçonniques en Belgique sous l'occupation 1940-1944*. Luik, ULg, PL, Histoire (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1988, p. 92.

14 Neuberger kon jammer genoeg niet zeggen of dit ook daadwerkelijk altijd was gebeurd.

15 FAUCHER, Jean-André, *Op.cit.*, p. 230.

16 CHEVALLIER, Pierre, *Op.cit., Tome III,* pp. 338-344.

17 FAUCHER, Jean-André, *Op.cit.*, pp. 230-231.

18 SOMA, JB 63 - 531, map: Rexisten, p. 12 'Vermerk SD IIB, 7 november 1940'.

19 SOMA, JB 63 - 531, map: Rexisten, p. 5 'brief van IIIB2 (ondertekend: Canaris) aan Thomas, 27 november 1940'.
20 N.N., *La Franc-Maçonnerie belge sous l'occupation allemande, 1940-1944*. Brussel, Suprême Conseil, interne publicatie, 1948, p. 22.
21 SOMA, JB 63 - 531, map: Rexisten, p. 11 'brief van Thedieck aan Degrelle, 23 december 1940; copie voor Paul Ouwerx'.
22 SOMA, JB 63 - 525: Dossier Flament, p. III, 210: 'uiteenzetting op briefpapier van de Liga, 22 november 1940'.
23 SOMA, JB 63 - 531, map: Rexisten, p. 7 'brief van F. Rouleau van het Kabinet van de Chef van Rex aan Ouwerx, 23 december 1940'.
24 SOMA, JB 63 - 531, map: Rexisten, p. 8 'Vermerk SD IIB, 17 december 1923'.
25 SOMA, JB 63 - 531, map: Rexisten, p. 11 'brief van Thedieck aan Degrelle, 23 december 1940'.
26 Suprême Conseil, 1948, p. 6.
27 SOMA, JB 63 - 537, map: Presseverfügungen, p. 2 'Vermerk IIB, 15 november 1940'.
28 CHEPPE, Nadine, *Op.cit.*, p. 77.
29 N.N., [FLAMENT, Léopold], *Catalogue illustré de l'exposition anti-maçonnique, organisée à Bruxelles, 79 rue de Laeken*. Brussel, L'Epuration, 1941, pp. 5-6.
30 Deze foto, samen met nog een aantal anderen, was ook te zien in een prentkaartenreeks, uitgegeven door de Liga, met de titel *La franc-maçonnerie dévoilée* (série 1). In: CEDOM, GOB, 40-44, doos 2.
31 Dit schema kwam eerder al voor in *Les cagoulards démasqués* van Paul Ouwerx, p. 22. Al enkele decennia eerder circuleerde dit schema binnen de vrijmetselarij zelf; hiermee plaatsten de (maçonnieke) opstellers zich binnen een esoterisch kader, wat tegenstanders echter wel de gelegenheid bood het in hun opinie te interpreteren.
32 De radio-uitzending vond plaats op 4 februari 1941, tussen 18u45 en 19u00. De hele tekst is terug te vinden in het SOMA, JB 63 - 537, map: Presseverfügungen, document 'In den tempel der vrijmetselarij'.
33 *Vooruit*, 18 juni 1941, 'De anti-vrijmetselaarstentoonstelling te Gent. De vrijmetselarij in België'.
34 Kinnaer, Cléo, *De gecensureerde dagbladpers in België tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Brussel, VUB, LW, Communicatiewetenschappen (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1998, p. 210.
35 SOMA, JB 63 - 525: Dossier Flament, p. III, 48: 'Lagebericht Freimaurerei (IIIB), 24 maart 1941'. De SS-diensten klaagden in het algemeen over de eerder lauwe opstelling van de pers ten opzichte van de vrijmetselarij: 'Die Tätigkeit der Presse war nicht sehr erheblich, sie beschränkte sich in der Hauptsache auf polemische Behandlung sozialer und wirtschaftlicher Mibstände, die durch freimaurerischen Politiker hervorgerufen worden sind.'
36 *Het Laatste Nieuws*, 1 februari 1941: 'In een loge-dekor. Een zonderling wereldje.'

37 *Het Laatste Nieuws*, 2 februari 1941: 'Een anti-vrijmetselaarstentoonstelling te Brussel.'

38 *Le Journal de Charleroi*, 6 februari 1941: 'Il faut empêcher que l'Etat soit le jouet des forces irresponsables.'

39 *De SS-Man*, jg.1, nr. 9, 8 februari 1941, p. 3: 'Engeland, burcht van jodendom en vrijmetselarij.'

40 *De SS-Man,* jg.1, nr. 20, 26 april 1941, pp. 4-5: 'Beschouwingen bij de anti-vrijmetselaarstentoonstelling.'

41 *Het Vlaamsche Land*, zaterdag 1 februari 1941: 'De bezem er in. Tegen de ontbindende krachten der vrijmetselarij.'

42 De Sipo-SD was van mening dat het er zeker 80.000 waren geweest. In: SOMA, JB 63 - 525: Dossier Flament, p.III, 48: 'Lagebericht Freimaurerei (IIB), 24 maart 1941'. Indien er inderdaad 115.000 bezoekers zijn geweest, en indien de cijfers van de andere tentoonstellingen kloppen, zouden er zeker 63.000 belangstellenden naar de Lakensestraat zijn getrokken.

43 GRIGNARD, Roger, 'De Belgische vrijmetselarij en de Tweede Wereldoorlog'. In: TRIGONUM CORONATUM VZW, Studiekring - Cercle d'étude. *Jaarboek Nr.6 - 1998.* Wilrijk, interne publicatie, 1998, p. 150.

44 Suprême Conseil, 1948, pp. 24-25.

45 ARVELLE, Joël, *Histoire de la franc-maçonnerie belge*. Braine-L'Alleud, J.M. Collet, 1995, p. 205.

46 Suprême Conseil, 1948, p. 25.

47 *Het Vlaamsche Land*, 4 juni 1941: 'Opening der vrijmetselaarstentoonstelling te Gent'.

48 GRIGNARD, Roger, 'De Belgische vrijmetselarij en de Tweede Wereldoorlog'. In: TRIGONUM CORONATUM VZW, Studiekring - Cercle d'étude. *Jaarboek Nr.6 - 1998*, p. 150.

49 N.N., *Bijdrage tot de geschiedenis van De Zwijger. Zestig jaar De Zwijger, 1935-1995.* Gent, De Zwijger, interne publicatie, p. II. 16.

50 CEDOM, GOB 40-44, doos 6, 'Notes sur l'histoire de la Fr∴Maçonn∴ en Belgique pendant l'occupation', p. 5.

51 N.N., *Progressieve vrijmetselarij*. Brussel, Elsevier / Sequoia, 1975, p. 111.

52 CEDOM, classeur 50° anniversaire, enquête 6. De persoon in kwestie ('J'ai été sensibilisé par une exposition dans la rue de Laeken') werd in 1947 ingewijd.

53 CEDOM, GOB map 50° anniversaire, 'Initiés avant 1945', nrs. 25 en 34.

54 CEDOM, GOB map 50° anniversaire, 'Initiés avant 1945', nr. 13.

55 SOMA, JB 63 - 525: Dossier Flament, p. III, 48: 'Lagebericht Freimaurerei (IIB), 24 maart 1941'.

56 CEDOM, GOB 40-44, doos 6, 'Notes sur l'histoire de la Fr∴Maçonn∴ en Belgique pendant l'occupation', p. 5.

HOOFDSTUK 5

Scheuringen in de antivrijmetselarij

5.1. Meningsverschillen tussen Flament en Degrelle

Tijdens de eerste antimaçonnieke expositie deden er zich enkele incidenten voor, die duidelijk maakten, dat de georganiseerde anti-judeo-maçonnerie in België bijzonder fragiel was. Een eerste incident was rond de figuur van Rutger Simoens geconcentreerd. De Vlaming Simoens was sinds kort 'commandant général' van de nieuwe rexistische Formations de Combat, in de beginfase vanwege hun uniformen nog bekend als de 'troupes de carnaval', wier acties in het begin beperkt bleven tot het stoken van onrust. Het waren bijvoorbeeld de Formations de Combat die op 4 oktober 1940 bij François Bovesse, voormalig gouverneur van Namen, de ramen ingooiden.[1] Léopold Flament meende in Simoens een vrijmetselaar te hebben herkend. Zijn naam verscheen vergezeld van het nodige bewijsmateriaal in de vitrines van de tentoonstelling. Ouwerx, Nelis en Ponet vonden dit vrij riskant en lieten op verzoek van Hirt de 'bewijsstukken' verwijderen, zonder eerst Flament hiervan op de hoogte te hebben gesteld. Die nam dit op als een persoonlijke belediging en beschuldigde Ouwerx ervan de tentoonstelling te willen saboteren. Bovendien, zo beweerde althans Flament, zou Ouwerx nadien naar Léon Degrelle zijn gegaan om zich bij deze te excuseren voor het feit dat Flament had ontdekt dat Simoens wel degelijk een vrijmetselaar was.[2]

We weten niet of dit verhaal klopt of niet. Het was wel een feit dat Flament zowel de Sipo, als de Propaganda-Abteilung, als Rex van deze zaak op de hoogte bracht.[3] Bij Rex werd er kennelijk niet zo zwaar aan getild: 'Il est trop clair', schreef Paul Colin aan Ouwerx, 'que Flament poursuit dans la question antimaçonnique des buts très personnels. En outre, il est, comme vous le dites, grossier et violent'.[4] Het leverde Flament wel een proces op 'pour avoir calomnié les collaborateurs de Rex'.[5]

Intussen was de brutale en gewelddadige Simoens bij Rex weer even snel vertrokken als hij er gekomen was. Het openlijk aanmoedigen van de Vlaamse rexisten om naar de Algemene SS-Vlaanderen over te stappen was voor Degrelle een voldoende argument om Simoens de laan uit te sturen.

Hiermee was het verhaal echter nog niet afgelopen. Flament stelde een dossier van maar liefst vierendertig stukken samen. Dit omvatte niet alleen documenten over Simoens, maar ook over andere personen en organisaties die volgens Flament banden hadden met de vrijmetselarij. Het dossier werd in de tweede helft van maart 1941 aan de Sipo overhandigd. De Sipo noemde het hele dossier 'unwesentlich' en 'zu wenig stichhaltig'.[6] Het was de Sipo immers opgevallen dat Flaments beweringen over Simoens in het dossier in zekere mate verschilden van zijn oorspronkelijke verklaringen. Men kreeg hierdoor de indruk dat Flament een aantal zaken al dan niet doelbewust door elkaar haalde. Flaments discours begon trouwens hoe langer hoe meer anti-Rex te worden.

Dat de bezetter de brieven en rapporten van Flament min of meer naast zich neerlegde, had zo zijn redenen. Flament slaagde erin om zich op korte tijd bij de instellingen van de bezetter erg onpopulair te maken. Om te beginnen vond men het verdacht dat Flament een wapenvergunning aanvroeg.[7] Voelde hij zich misschien bedreigd? Flament verklaarde dat hij zich vanwege zijn 'onthullingen' in een bedreigde positie bevond. Zodra hij zijn beschuldigingen begon te uiten aan het adres van Degrelle, Simoens en later ook van Ouwerx, vroeg de Sicherheitsdienst zich af of Flament niet begon door te slaan.[8] Ook de MV vond dat

hij te hard van stapel liep: 'Er hat in der letzten Zeit, wahrscheinlich infolge völliger Überarbeitung, mehrfach ein seltsames Verhalten zur Schau getragen, da er sich infolge seiner exponierten Stellung sehr gefährdet glaubt und unter Angstzuständen leidet.'[9]

Enige dagen later diende Flament klacht in bij de Sipo. Op de avond van 10 maart 1941 zou hij voor zijn huisdeur door een drietal mannen in elkaar zijn geslagen. Eén van die drie had Flament als Simoens herkend. De aftuiging was volgens hem een represaille omdat Flament Simoens' lidmaatschap van de vrijmetselarij op de Brusselse tentoonstelling had willen bekendmaken. De wraakactie zou gebeurd zijn op verzoek van Serge Doring, secretaris-generaal van de Rex-beweging.[10] We weten niet of dit verhaal klopt met de werkelijkheid. Wel weten we dat Flament tegen die tijd zijn geloofwaardigheid volledig kwijt was en van Duitse zijde geloofde vrijwel niemand dat Simoens Flament persoonlijk een pak slaag zou verkocht hebben.[11] Flament deed Simoens evenwel een proces aan wegens slagen en verwondingen, en in januari 1942 moest Simoens, toen in dienst van de Dienststelle Rundfunk, voor de Belgische justitie verschijnen.[12]

Vervolgens moest de hele Rex-beweging het ontgelden. In een zoveelste verslag van Flament aan de SS-diensten, wees hij op het gevaar dat van Rex uit ging. In de Rex-leiding zouden zich talrijke vrijmetselaars bevinden, die van daaruit de verordeningen van de MV zouden dwarsbomen. Vooral Fernand Rouleau speelde hierin een belangrijke rol. Rouleau was net zoals Simoens nieuw in de Rex-beweging en werd al snel tot 'Lieutenant du Chef de Rex' benoemd, waarmee hij Degrelles meest invloedrijke adviseur werd.[13] Rouleau zou volgens Flament geheime contacten hebben onderhouden met de vrijmetselaar Camille Huysmans. Beiden zouden in de jaren dertig gesprekken hebben gevoerd over hoe ze het beste de Spaanse vrijmetselarij tijdens de Burgeroorlog hadden kunnen bijstaan.[14] Rouleau zou toen nog steeds pro-maçonniek zijn geweest. Flament had hierover al een brief naar von Falkenhausen gestuurd. Hij zou zelfs met het idee hebben rondgelopen Himmler persoonlijk in te lichten om hem te waarschuwen:

het gevaar was immers reëel dat de SS-afdelingen in België alle logegebouwen aan 'maçonniek-gezinde' rexisten zouden overdragen.[15]

In de zomer van 1941 werd Rouleau trouwens door Degrelle bedankt voor de bewezen diensten. De redenen voor dit ontslag lagen op een ander plan dan de kritiek die Flament op de persoon van Rouleau had. Kennelijk streefde Rouleau ernaar Chef-ad interim te worden wanneer Degrelle naar het Oostfront vertrok, of anders om de plaats van Degrelle als bevelvoerder van het Waals Legioen in te nemen. Zulke ambities waren duidelijk niet naar de zin van de Chef.[16]

Flament deed er intussen alles aan om ook Degrelle in diskrediet te brengen. Dit streven nam op een gegeven moment bizarre proporties aan. Zo kwam hij tot de 'ontdekking' dat Degrelle in werkelijkheid van Pools-Joodse afkomst was. Na onderzoek in de Archives nationales françaises, de departementsarchieven en de archieven van de burgerlijke stand, concludeerde Flamant dat de Poolse jood Isaac Mozkovski in 1760 naar Frankrijk emigreerde. Na de Revolutie veranderde hij zijn naam in Legrellé. Zijn nazaten noemden zich Degrelle en trokken in de tweede helft van de negentiende eeuw naar Bouillon. Kortom, de 'Poolse jood' Léon Degrelle was geen Belg en had niet het recht zich over de Belgische zaak uit te spreken. In diezelfde logica zou *Le 'Pays' Réel* niet op België slaan, maar wel op Polen of Palestina.[17] Flament voegde dit 'bezwarend' document toe aan het dossier dat hij naar de Sipo-SD zond. Hoe de bezetter hierop reageerde, is niet bekend. We mogen echter aannemen dat dit document hetzelfde lot onderging als de andere stukken in het dossier van Flament: ze werden door de bezetter niet serieus genomen.

5.2. Meningsverschillen tussen Flament en Ouwerx

De hele hetze van Flament tegen Rex ging gepaard met een persoonlijke vete tussen Flament en Ouwerx. De Simoens-zaak zou één van de oorzaken van deze vete zijn geweest. Ouwerx zou een

aantal stukken uit de Brusselse tentoonstelling hebben laten verdwijnen, omdat hij met Léon Degrelle 'samenzwoer'. Volgens Flament zou Ouwerx sedert enige tijd goede contacten met de Chef onderhouden. Zo wendde Ouwerx zich tot Degrelle met het verzoek zijn kandidatuur te steunen voor het ambt van secretaris-generaal van Volksgezondheid, ter vervanging van de gevluchte René Sand. Eenzelfde verzoek richtte hij ook tot de leiding van het Verdinaso en Paul Hoornaert.[18] We weten uit het vorige hoofdstuk dat Flament en Hoornaert niet de beste vrienden waren en dat Flament contacten tussen Hoornaert en Ouwerx dus wel eens als een belediging zou kunnen opvatten.

Ouwerx noemde zich als arts 'zeer begaan' met de hervormingen van de geneeskundige sector. In zijn brochure *Médecine libérale, médecine étatiste, médecine libre* uit 1937 ontvouwde hij zijn plannen om de sector op corporatistische basis te herstructureren. Zijn stellingen werden weggelachen, maar drie jaar later was Ouwerx van mening dat ze met de steun van de Nieuwe Orde en van de bezetter alsnog gerealiseerd konden worden. De brief die Ouwerx hierover in september 1940 naar Degrelle wou sturen, kwam in de handen van Flament terecht. Flament, die in zowat elke losse flodder een bewijs voor zijn samenzweringstheorieën zag, voegde de brief toe aan zijn dossier.

Intussen bleken Ouwerx' inspanningen een maat voor niets te zijn geweest, want op 24 september 1940 werd het departement van Volksgezondheid naar Binnenlandse Zaken overgeheveld.[19] Dit nam niet weg dat Ouwerx nog lange tijd met zijn *'Ligue de Médecine' corporative* bleef ijveren voor een grondige herstructurering van de medische sector. Corporatisme hield in dat alle 'joodse en maçonnieke elementen' uit de geneeskunde zouden worden verwijderd.[20] De bezetter was met zulke ambities niet opgezet. De SD'er Hirt verzocht Ouwerx dan ook met zijn Ligue de Médecine corporative te stoppen en niet langer pro-corporatistische pamfletten rond te delen.[21]

Flament beschuldigde er Ouwerx meerdere keren van een oplichter en een bedrieger te zijn. Dergelijke verwijten kregen

ook andere leden van de raad van bestuur te horen. André de Harting werd ervan beschuldigd tot een ondergrondse, antifascistische groep te zijn toegetreden, waarvan ene Adrien Vanderburght, vrijmetselaar én lid van de Rotary Club, de leider zou zijn. Deze groep moest uitgroeien tot een politieke partij, om Rex de wind uit de zeilen te nemen.[22] De Harting, volgens Flament een Finse jood, zou niet geloven in de levensvatbaarheid van de Liga. Bovendien werkte hij Flament tegen, omdat hij diens 'ontdekkingen' niet in *Le Rempart* of in *De Burcht* wou publiceren.[23] Dit soort uitlatingen van Flament werden trouwens door de Sipo-SD meteen naar de prullenmand verwezen. Volgens de Sicherheitsdienst was het enkel een manoeuvre om zijn eigen macht te kunnen uitbreiden.[24]

Dat er zich tussen de secretaris-generaal en de voorzitter van de Antimaçonnieke Liga steeds meer meningsverschillen voordeden, was de Duitse instellingen niet ontgaan:

> 'Seit dem Aufbau der Ausstellung in Brüssel sind fortlaufend Spannungen aufgetreten zwischen dem Vorsitzenden und dem Generalsekretär der Liga. Die Gründe zu diesen Spannungen liegen wohl hauptsächlich darin, daß Flament, wie ärtzliche Atteste bewiesen, übernervös und empfindlich ist, und aus falschverstandenem Ehrgeiz selbständig im Namen der Liga Dinge vorgenommen hat, die nicht im Interesse der Liga lagen.'[25]

Volgens Flament begon het tussen hen beiden goed fout te lopen toen Ouwerx op 12 februari 1941 op de Brusselse tentoonstelling, in aanwezigheid van SS-Untersturmführer Hirt en diens tolk Weber, een toespraak hield. 'De hele geschiedenis van de vrijmetselarij', zei Paul Ouwerx, 'is slechts een opeenvolging van revoluties, oorlogen en bloed, schandalen, roverijen, misdaden en moorden.'[26] Wat we niet in de kranten lazen, is dat Ouwerx tijdens zijn toespraak schijnbaar gealludeerd had op een mogelijk spoedige terugkeer van het Engelse Expeditieleger naar het Europese vas-

teland. Léopold Flament was de enige persoon die hiervan melding maakte, zodat we aan de oprechtheid ervan mogen twijfelen. In ieder geval kwam het kort nadien tot een slaande ruzie tussen Flament en Ouwerx, waarna de laatste meteen besliste om de hoofdzetel van de Liga, tot dan toe gevestigd op de Maliestraat 61 te Elsene – thuisadres van Flament –, naar de Lakensestraat 79 over te brengen. Alle antimaçonnieke archieven, die bij Flament thuis lagen opgeslagen, moesten meteen naar het nieuwe adres worden overgebracht. Ouwerx had hiervoor aan de MV geen toestemming gevraagd.[27]

De Propaganda-Abteilung wou een scheuring binnen de Liga kost wat kost vermijden en was verplicht beide partijen te horen, alvorens tot een oordeel te komen. De Abteilung kwam tot het besluit dat de beschuldigingen van Flament geen steek hielden. Ouwerx toonde zich bereid de samenwerking met Flament verder te zetten, mits deze zich op de vlakte zou houden.[28]

Op de vergadering van de raad van bestuur van de Liga echter, op 5 maart 1941, verklaarde Flament Ouwerx en ook Nelis onbevoegd. In zijn functie van secretaris-generaal meende hij beiden uit de Liga te kunnen zetten. Ouwerx van zijn kant beschuldigde Flament ervan met de kas te hebben geknoeid en diens vrouw, Mathilde van Dyck, had zich al te veel met de organisatie van de tentoonstelling bemoeid.[29] Daarop ontzette Ouwerx Flament uit zijn functies. Flament wendde zich tot Reeder, in de ijdele hoop dat de generaal hem zou helpen. Ouwerx was 'onbekwaam', 'onbetrouwbaar', en het overbrengen van de hoofdzetel van de Liga naar de vroegere lokalen van de Opperraad was volgens Flament geen goed idee, aangezien het gebouw onveilig was. Sedert juni 1940 waren er immers verschillende inbraken en diefstallen gepleegd, wat ten dele te wijten was aan het feit dat verschillende ruimtes geen deuren meer hadden.[30]

Ouwerx van zijn kant liet Hirt meteen weten dat Flament nog heel wat documenten in zijn bezit had, die hij wel eens voor zijn eigen propaganda zou kunnen gebruiken. De SD wou dit ten allen prijze voorkomen en na overleg met de Propaganda-Abteilung

werd Flaments kantoor op 7 maart verzegeld.[31] Vier dagen later verbrak de Gestapo de zegels en bracht verscheidene schilderijen en maçonnieke voorwerpen over naar de Lakensestraat. De belangrijkste documenten werden ter beschikking gesteld van de afdeling IIB van het Sonderkommando.[32] Op 19 maart 1941 werd Flament officieel uit de Liga gestoten[33].

In de tussentijd had Flament bij verschillende instellingen, waaronder de Duitse ambassade en het Duitse persagentschap, het bericht over de afzetting van Ouwerx verspreid. Pas op het laatste moment kon worden vermeden dat *La Nation Belge* dit bericht in haar volgende editie opnam. Op die manier had de buitenwereld geen weet van de interne moeilijkheden waarmee de Liga te kampen had. De SD stelde vervolgens Nelis aan als nieuwe penningmeester, een functie die Flament tot zijn afzetting had waargenomen. Nelis moest er nauwlettend op toezien dat Flament niets van de rekening van de Liga afhaalde. De SD hoopte dat Flament, die zij een 'krankhaft Eifersüchtiger und Großenwahnsinniger' noemde, nu ophield met de Liga te blameren. Zo niet zou de Sicherheitsdienst verplicht zijn in te grijpen.[34] De SD vermeldde echter niet wat zij onder 'ingrijpen' verstond.

De hele zaak was echter nog lang niet afgerond. Begin april lieten Ponet, Nelis en Ouwerx aan Flament weten dat hij de Liga nog de som van 10.265,20 frank schuldig was. Flament had dit geld besteed aan taxi's, etentjes, persoonlijke uitgaven, en dergelijke. Bovendien zou hij voor 2.411,50 frank hebben gefraudeerd met onderhouds- en transportkosten, drukwerk, elektriciteitsrekeningen en had hij met postcheques geknoeid. Ten slotte zou hij ruim duizend exemplaren van *Le Rempart*, het tijdschrift van de Liga, naar het Agentschap Déchenne hebben gestuurd, maar daar hadden ze er slechts vierhonderdvijftig exemplaren ontvangen. In totaal zou hij 17.785,25 frank uit de kas hebben laten verdwijnen en de raad van bestuur verwachtte van hem, dat deze som binnen de drie dagen werd teruggestort.[35]

In zijn antwoord weerlegde Flament al deze beschuldigingen en noemde de opstellers van de brief een groepje antihitlerianen, die

steeds alles hadden geprobeerd om zijn werk als secretaris-generaal onmogelijk te maken.[36] Het anti-Duitse aspect was een thema dat Flament sindsdien regelmatig aanhaalde. Volgens hem was Ouwerx een 'klerikaal anti-hitleriaan', aangezien aan de Universiteit van Leuven had gestudeerd en hij een broer had bij de Scheutisten. Flament verwees graag naar een citaat uit Ouwerx' brochure *Les caugoulards démasqués* uit 1939: 'C'est la franc-maçonnerie qui a armé le bras des assassins de Sarajevo, déclenché la guerre mondiale, démembré l'Autriche, *épargné l'Allemagne* et préparé une *nouvelle guerre* en donnant à *un* Hitler tous les tremplins qu'il fallait.' Deze passage werd in 1939 zelfs overgenomen door de 'antihitleriaanse' krant *La Libre Belgique*.[37] Dat Flament als enige zijn brieven met 'Heil Hitler' afsloot, was voor hem voldoende bewijs dat de andere leden van de Liga dat doelbewust weigerden.[38]

Die andere leden, waaronder de nieuwe secretaris-generaal Henri Ponet en Louis Nelis, zag Flament als 'hindernissen' in de strijd tegen de judeo-maçonnerie. Beiden zouden hebben geprobeerd de opening van de Antwerpse tentoonstelling te beletten. Ouwerx zou alleen maar in de Brusselse tentoonstelling geïnteresseerd zijn geweest, als middel om zijn ideeën over corporatistische geneeskunde bekend te maken[39] of om verdoken antihitleriaanse propaganda te verspreiden.[40] Op hetzelfde moment richtte Flament zich tot Kober, chef van de SD-Brüssel, met het verzoek een dringende reorganisatie van de Liga door te voeren. De aanstelling van Joris Desbonnet[41] als hoofd van de 'Vlaamse Antimaçonnieke Liga' stemde Flament allesbehalve tevreden. Dit was een *contradictio in terminis*, want er bestond helemaal geen Vlaamse Liga, wel een Vlaamse tak binnen de Belgische Antimaçonnieke Liga, die op zich nauwelijks enige betekenis had. Desbonnet was voor Flament een 'persoonlijke rivaal'. Bovendien zou Desbonnet de authenticiteit van de *Protocollen van de Wijzen van Zion* in twijfel trekken, wat Flament als een belediging opvatte. Er was volgens de laatste maar één juiste oplossing: Ouwerx en de hele raad van bestuur afvoeren en vervangen door hemzelf en vier vertrouwelingen.[42]

De Propaganda-Abteilung kreeg langzaam inzicht in de problematiek. Kennelijk had Flament alle entreegelden van de Brusselse tentoonstelling naar zijn privé-rekening doorgesluisd. Het was vrij evident dat de Liga, na de uitsluiting van Flament, dit geld wou recupereren. De Liga richtte zich tot de Duitse instanties met de vraag de rekeningen te blokkeren. 'Dies wurde ursprünglich abgelehnt, da hier der Standpunkt vertreten wird, daß von deutscher Seite niemals in die internen Angelegenheiten belgischer Organisationen eingegriffen wird.' Maar om de Liga van een publiek schandaal te vrijwaren, gaf de bezetter toe.[43] De MV gaf op 15 mei 1941 de opdracht Flaments postchequerekeningen, waarop in totaal meer dan dertienduizend frank stond, te blokkeren, alsook een bankkluis te verzegelen.[44] Tegelijkertijd werden ook de rekeningen van Ouwerx geblokkeerd, maar deze maatregel werd al op 23 mei 1941 opgeheven.[45]

Volgens Flament had ook Ouwerx actief gefraudeerd. Hij zou de Propaganda-Abteilung maar liefst achtduizend frank lichter hebben gemaakt, met het excuus dat deze som zou worden gebruikt om de Brusselse tentoonstelling te bekostigen.[46] Flament, ondertussen toegetreden tot de Algemene SS-Vlaanderen, maakte een kleine rekensom en kwam tot de conclusie dat deze expositie in februari en maart 1941 respectievelijk 100.690,25 en 8.072 frank had opgeleverd. Dit was echter in tegenspraak met wat Flament eerder had beweerd. Het budget bedroeg 155.358,90 frank, maar er werd 163.809,30 frank uitgegeven. Als penningmeester had Flament dus voor 8.450,40 frank schulden gemaakt. Bovendien had de Liga na de breuk de som van 6.130,70 frank naar haar eigen rekening overgeheveld. Dit bedrag bevond zich in de kluis van Flament en was een gedeelte van zijn persoonlijk vermogen. Besluit: Flament was de Liga geen 17.785,25 frank schuldig, integendeel: het was juist de Liga die Flament 14.581,10 frank ontvreemd had.[47]

Ouwerx had zo een reactie min of meer verwacht. Hoewel een Duits expert voor de Liga de onkostennota van april had berekend, vermoedde de voorzitter dat Flament aan deze gegevens

een heel eigen draai zou geven.[48] Uiteindelijk konden Flament en Ouwerx, tenminste op financieel vlak én onder Duitse druk, tot een akkoord komen. Dit akkoord had een verrassende inhoud: in ruil voor het laten vallen van alle aanklachten tegen de Liga, zou Flament van die Liga een bedrag van tweeduizend frank krijgen. Daarbij kreeg hij van de Propaganda-Abteilung nog eens duizend frank uitbetaald voor bewezen diensten. Ter vergoeding van de kosten betaalde de Propaganda-Abteilung de som van tweeduizendvijfhonderd frank aan de Liga.[49] Vier dagen na de uitspraak mocht de verzegeling van Flaments kluis worden verbroken,[50] en nog eens zeven dagen later werd de blokkering van de rekeningen opgeheven.[51] In totaal betaalde de Propaganda-Abteilung drieduizendvijfhonderd frank. De 'vrijgevigheid' van de Abteilung was enkel maar te begrijpen in de context dat een publiek schandaal ten allen prijze moest worden vermeden. De bezetter had grote moeite om zijn collaborateurs in toom te houden. Mocht de buitenwereld lucht krijgen van de tweedracht binnen één van die collaboratieorganisaties, zou de labiele Antimaçonnieke Liga de negatieve media-aandacht wellicht niet overleven.

Nu de financiële kant van het conflict tussen Flament en Ouwerx was opgelost, betekende dit echter niet dat alle problemen opgelost waren. Flament bleef gedurende 1941 en 1942 brieven en verslagen sturen naar de hoogste Duitse instanties in België, terwijl Ouwerx geen enkele gelegenheid onbenut liet om zijn wantrouwen over zijn vroegere secretaris-generaal uit te spreken.[52] Niet ten onrechte, zo bleek, want eind 1941 diende Flament bij de Procureur des Konings klacht in tegen de hele Liga. 'Il est un fou, un déséquilibré et un personnage qui ne mérite que mépris et dégôut,' schreef Ouwerx aan Hirt, met wie hij een regelmatige correspondentie onderhield. Hij hoopte dat de SD nu eens eindelijk doeltreffende maatregelen tegen deze lastercampagnes zou nemen.[53] De Belgische afdeling van de Sicherheitsdienst hield zich echter opvallend neutraal en scheen enkel maar stelling in te nemen wanneer haar eigen belangen werden geschaad of haar geloofwaardigheid in twijfel werd getrokken.

Ouwerx ging zo ver dat hij in een brief aan Himmler vroeg zich over de SSer Flament te ontfermen,[54] evenwel zonder resultaat. De SS-leiding, zowel in Duitsland als in bezet België, voelde zich niet geroepen om tussen te komen bij persoonlijke problemen tussen haar collaborateurs.

5.3. Onenigheid tussen de Liga en Rex

Vóór 1940 bestond er een vorm van samenwerking tussen mensen zoals Léopold Flament en extreem-rechtse groeperingen zoals Rex. We zagen reeds dat Flament bij gelegenheid in *Le Pays Réel* publiceerde, vaak onder pseudoniem. Na 1940 zette deze samenwerking zich nog korte tijd verder. Ook andere leden van de Liga schreven stukken voor *Le Pays Réel*.[55] Voor zij konden verschijnen, werden zij door de redactie nog aangepast, 'pour les besoins de la cause'.[56] Daar ging de Liga niet mee akkoord. Op die manier zou *Le Pays Réel* valse informatie aan zijn lezers doorspelen, en hing het een totaal vertekend beeld op van de vrijmetselarij.[57] De Liga vond haar eigen geloofwaardigheid te belangrijk om de ingrepen van Rex toe te staan. In de praktijk was er echter van die geloofwaardigheid weinig te merken.

De verstandhouding tussen de Liga en Rex was bijgevolg vanaf 1941 allesbehalve optimaal. Bovendien had de Liga Degrelles plannen om leider te worden van de georganiseerde antivrijmetselarij gedwarsboomd en was het niet mogelijk geweest om op eigen initiatief de antimaçonnieke tentoonstelling te organiseren. De twisten tussen de verschillende collaboratiebewegingen werden op die manier steeds meer een 'cheffenoorlog'. Hierbij probeerde men de tegenpartij zoveel mogelijk in diskrediet te brengen bij de bezetter. De volgende gebeurtenis is hiervoor exemplarisch.

In de zomer van 1941 zag Léon Degrelle de kans schoon voor een revancheactie tegen de Liga. Met de toestemming van de Ortskommandantur van Brussel werd de generale staf van Rex op 20 juni 1941 naar de Lakensestraat 79 verhuisd, waar zij over het

hele gebouw mocht beschikken. Sedert enige maanden echter was in datzelfde gebouw de hoofdzetel van de Antimaçonnieke Liga gevestigd. Zowel Ouwerx als Flament stelden alles in het werk om Rex buiten te houden en schreven protestbrieven aan de Propaganda-Abteilung, de Sipo-SD en de Militärverwaltung. Flament schreef op 3 juli 1941 aan Reeder om erop te wijzen dat Degrelle in België niet over een politiek monopolie beschikte. Ook hier zien we weer dat de diensten van de SS en van de MV, waartoe de Orstkommandantur van Brussel gerekend moest worden, de Antimaçonnieke Liga op verschillende manieren benaderden.

Er werd uiteindelijk een compromis gesloten: de Liga mocht haar kantoorruimte behouden, maar Rex kreeg de rest van het gebouw ter beschikking.[58] Het Sonderkommando IIB werd pas later verwittigd. Zij keurden de inmenging van Degrelle eveneens volledig af en moesten reeds na enkele maanden vaststellen, dat de rexisten 'sich nicht einmal an die primitivsten Regeln der Sauberkeit und Ordnung' konden houden.[59]

Hoewel een aantal leden van de Liga, waaronder Paul Ouwerx, André de Harting en Henri Ponet, ooit bij Rex was aangesloten, bracht het samenleven van Rex en de Liga de nodige spanningen met zich mee. Vooral Rex stelde zich onmogelijk op. Dit vertaalde zich in pesterijen, maar ook in regelrechte vernielingen. De Liga wendde zich tot MVC Reeder, met de vraag dringend maatregelen tegen de rexisten te treffen. Op 5 januari 1942 moest Rex de Lakensestraat verlaten.[60] Op 14 januari vertrok ook de zetel van de Liga. Die verhuisde naar de Brugmanlaan 178.[61] Dit gebeurde op verzoek van de Sipo-SD, die het gebouw aan de Lakensestraat opnieuw wou inventariseren. In een vorig hoofdstuk zagen we dat de Sicherheitsdienst de verschillende gebouwen in de zomer van 1940 weliswaar had verzegeld, maar wel vaak had nagelaten ze systematisch te inventariseren. Daarom moesten alle gebouwen anderhalf jaar later opnieuw worden geïnspecteerd.

Toen de SD, op verzoek van de raad van bestuur van de Liga, de schade zag die door de rexisten aan het gebouw in de Lakens-

estraat was toegebracht, stond ze perplex. 'Die Räumlichkeiten, die zur Versammlungen und sonstigen Zusammenkünften der Rexbewegung gedient hatten, befinden sich in einem unbeschreiblich verwahrlosten Zustand.'[62] De SD was des te meer verontwaardigd, omdat Degrelle een aantal maanden voordien beloofd had niets aan het bestaande interieur te zullen veranderen, laat staan het te beschadigen. Tal van zetels in de tempelruimte waren kapotgetrapt of stukgesneden. De rexisten hadden deze ruimte verschillende keren een andere functie gegeven. De ene keer werd ze gebruikt als balzaal, om het vertrek van het Waals Legioen naar het Oostfront te vieren.[63] Een andere keer kreeg de rexistische jeugd de zaal ter beschikking: over de parketvloer werd er bij die gelegenheid een laag aarde aangebracht en werden er kampvuren aangestoken met het kapotgeslagen meubilair. De aarde werd niet opgeruimd en was via de schoenzolen van de aanwezigen over het hele gebouw verspreid geraakt.[64] Het orgel werd grotendeels gedemonteerd en de helft van de orgelpijpen werd verkocht, toen er vraag was naar non-ferro metalen. Vele deuren hadden geen klinken meer, zodat lokalen niet meer konden worden geopend of gesloten. Soms waren de deuren zelfs helemaal verdwenen. De toegangspoorten tot de tempels waren zwaar beschadigd. De maçonnieke voorwerpen, die na 1940 op een 'veilige' plaats in het gebouw waren ondergebracht, waren allemaal verdwenen. Tot overmaat van ramp hadden de rexisten meer dan een keer ingebroken in de kantoren van de Liga, waar zij een aantal voorwerpen hadden gestolen of beschadigd. In de archiefruimte hadden de rexisten alles door elkaar op de vloer geworpen. Volgens Desbonnet was hierdoor het werk van maanden verloren gegaan.[65] Bovendien was een gedeelte van het gebouw beschadigd door een bomaanslag, die enkele weken eerder door onbekenden was gepleegd.[66]

Door dit wangedrag, dat door een aantal niet bij naam genoemde vooraanstaande rexisten werd toegegeven,[67] moest de uitbouw van een permanent vrijmetselaarsmuseum door de bezetter op de lange baan worden geschoven. Dit was ook de reden, waarom in

de loop van 1941 bij de liquidatie van het vrijmetselaarsvermogen de lokalen van de Opperraad opzettelijk werden overgeslagen. We zullen later verder op deze liquidatie ingaan. In overleg met de MV moest het gebouw in de nabije toekomst een stichting huisvesten die zich met antivrijmetselarij, anti-judaïsme en meer zulke anti-'s moest bezighouden.[68] We kunnen hieruit afleiden dat de bezetter niet echt tevreden was over de resultaten van de Liga, Volksverwering of andere collaboratiegroepen die zich in deze materie 'gespecialiseerd' hadden. Met Rex viel helemaal niets aan te vangen. Hun onverantwoorde gedrag maakte dat het gebouw aan de Lakensestraat opnieuw moest worden verzegeld, ditmaal om de rexisten buiten te houden.

De grootste verrassing kwam echter een paar maanden later. Op 25 april 1942 zond de Regie van Gas en Elektriciteit van de Stad Brussel een bericht naar Ouwerx, waarin ze hem verzochten om zo snel mogelijk zijn elektriciteitsrekening te betalen. In 1941 zou er in de Lakensestraat voor maar liefst 45.925,05 frank aan elektriciteit zijn verbruikt![69]

Dit bedrag is fenomenaal hoog. Ter vergelijking: een gemiddeld mijnwerkersloon bedroeg in 1941 70,55 frank per dag. Een jaar later was dit bedrag opgelopen tot 73,26 frank. Op jaarbasis betekende dat een inkomen van 21.024 frank voor 1941 en 23.040 frank voor 1942. En men moet dan nog beseffen dat een mijnwerker in verhouding zeer goed betaald werd![70]

De Liga stelde Rex voor dit verbruik verantwoordelijk: tijdens hun verblijf in de Lakensestraat zouden zij in alle vertrekken dag en nacht alle lampen hebben laten branden. De SD deelde deze mening. Het probleem was echter dat de Liga bij de Stad Brussel als de officiële huurder van het gebouw stond ingeschreven. Rex zou wel onder Duitse druk worden gezet om deze schuld te vereffenen. Toch geloofde niemand bij de SD dat Rex ook daadwerkelijk zou betalen. Bijgevolg moest de Liga zelf voor de kosten opdraaien. Uit politieke en propagandistische overwegingen zou het echter beter zijn mocht de SD deze som betalen, om zo een openlijk conflict tussen de Liga en Rex te vermijden.[71]

Ouwerx zocht desondanks opnieuw toenadering tot Rex. Blijkbaar kwamen beide groeperingen tot de vaststelling dat er toch een zekere vorm van samenwerking nodig was om tot enige resultaten te kunnen komen. Als de judeo-maçonnerie dan toch zo een groot gevaar betekende, moesten alle krachten in de strijd worden gebundeld. Maar dit was waarschijnlijk niet de echte drijfveer. We hebben er al regelmatig op gewezen dat de concurrentie tussen de verschillende collaboratiegroepen in hoofdzaak het gevolg was van de persoonlijke ambities van hun respectieve leiders. Zij probeerden immers zo veel mogelijk eigen voordeel uit hun positie te halen en wensten daarom zoveel mogelijk in de gunst van de bezetter te staan. Onder het mom van 'samenwerking' hoopte men op de goedkeuring van de Duitse instanties.

Deze toenadering tussen de Liga en Rex werd bovendien vergemakkelijkt doordat er tussen Ouwerx en Degrelle geen onoverkomelijke meningsverschillen waren. De zaak–Flament had als een soort van katalysator gewerkt. Alle problemen die vroeger tussen de Liga en Rex hadden bestaan, waren plotseling enkel toe te schrijven aan Flaments gedrag. Flament werd met andere woorden voor zowel de Liga als Rex de hoofdverantwoordelijke, een soort van zondebok, voor alles wat er sinds 1940 was misgelopen. Op 7 augustus 1942 kwam er, na bemiddeling door de rexist José Streel, een akkoord met de Liga. 'La maçonnerie avait, sans être un parti, la direction et le contrôle de tous les partis', schreef Ouwerx aan Streel op 15 augustus. 'Nous pouvons avoir une influence énorme, quel que soit le visage politique de la Belgique (…). De notre collaboration naîtra la force.'[72] Het thema van de judeo-maçonnieke samenzwering werd andermaal gebruikt om de acties uit verleden en toekomst te rechtvaardigen. We zullen later zien dat deze samenwerking leidde tot de moord op een aantal bekende maçons uit het Belgische establishment.

Noten

1 BALACE, Francis, (ed.), *Jours de guerre. Tome 8: Jours noirs*. Brussel, Gemeentekrediet, 1992, pp. 82, 85-86, 89.
2 SOMA, JB 63 - 525: Dossier Flament, bundel 'Résumé du dossier relatif à la trahison du docteur Paul Ouwerx, getekend Flament, ongedateerd', pp. III, 79-80.
3 BALACE, Francis, *Op.cit.*, p. 99.
4 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 348 'brief van Paul Colin aan Paul Ouwerx, 17 februari 1941'.
5 N.N., *La Franc-Maçonnerie belge sous l'occupation allemande, 1940-1944*. Brussel, Suprême Conseil, interne publicatie, 1948, p. 25.
6 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 47 'Vermerk IIB, 22 maart 1941'.
7 'Zunächst sehe ich noch nicht ein, warum dieser (Flament) so bedroht sein soll, dab zu seinem Selbstschutz das Tragen einer Waffe erforderlich sein soll.' In: SOMA, JB 63 - 525, p. III, 16: 'Oberfeldkommandantur 672 aan SD-Brüssel, 14 oktober 1940'.
8 'Flament hat in der letzten Zeit derartige geistige Wirren gezeigt, dab ein-Waffenbesitz nicht mehr verantwortet werden kann.' In: SOMA, JB 63 - 525, p. III, 17 'Vermerk IIB, 3 februari 1941'.
9 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 18 'Vermerk MV, 1 maart 1941'.
10 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 22 'Vermerk IIB, 12 maart 1941' en pp. III, 23-24 'Anzeige Flament, 11 maart 1941'.
11 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 29 'Vermerk Politische Abteilung B4, Brussel, 19 maart 1941'.
12 BALACE, Francis, *Op.cit.*, p. 99. Over de uitspraak in dit proces laat Balace ons in het ongewisse.
13 CONWAY, Martin, *Collaboratie in België. Léon Degrelle en het rexisme*. Groot-Bijgaarden, Globe, 1994, p. 42.
14 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 219 'Vermerk Flament aan IIB, 23 juni 1941 (Duitse vertaling)'.
15 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 217 'Vermerk V-Mann aan IIB, 2 juli 1941'.
16 CONWAY, Martin, *Op.cit.*, p. 104.
17 SOMA, JB 63 - 525: Dossier Flament, stuk 26, pp. III, 304-305 'Les origines juives de Léon Degrelle'.
18 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 259 'Vermerk van een V-Mann over Flament, in het Frans, 29 maart 1941' en SOMA, JB 63 - 525: Dossier Flament, stuk 24, p. III, 301 'brief van Ouwerx aan Degrelle, 8 september 1940'.
19 CHARLES, Jean-Léon en DASNOY, Philippe. *Les Secrétaires-Généraux face à l'occupant 1940-1944*. Brussel, Ed. Arts & Voyages, 1979, pp. 8-9.
20 *Le Soir*, 13 maart 1941: 'Pour une corporation médicale'.

21 SOMA, JB 63 - 525: Dossier Flament, stuk 25, p. III, 302, 'anoniem en ongedateerd verslag, Franstalig'.
22 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 317 'brief van Flament aan majoor Gerhardus, chef van de Propagandastaffel Brüssel, 26 januari 1941'.
23 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 328 'brief van Flament aan de MVC, 2 februari 1941'.
24 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 334 'IIB aan de MVC, 25 februari 1941'.
25 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 176 'Vermerk Propaganda-Abteilung Belgien aan Oberkriegsverwaltungsrat Thedieck, 26 april 1941'.
26 *Het Vlaamsche Land,* 14 februari 1941: 'Het mes in de wonde. Het ware wezen der vrijmetselarij'.
27 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 79 'Résumé du dossier relatif à la trahison du docteur Paul Ouwerx, get. Flament (ongedateerd)'.
28 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 53 'Vermerk IIB voor MVC Reeder, 29 maart 1941'.
29 SOMA, JB 63 - 525: Dossier Flament, stuk 13, p. III, 293 'brief van L'Epuration aan Flament, 27 februari 1941'.
30 SOMA, JB 63 - 525, pp. III, 50-51 'brief van Flament aan Reeder (in Duitse vertaling), 7 maart 1941'.
31 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 38 'Vermerk IIB, get. Hirt, 8 maart 1941'.
32 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 45 'Vermerk SS-Hauptscharführer (onleesbaar), 11 maart 1941'.
33 SOMA, AA 169, document 'L'Epuration - constitution', 16 januari 1942, p. 4, in map zonder titel.
34 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 53 'Vermerk IIB voor MVC Reeder, 29 maart 1941'.
35 SOMA, JB 63 - 525, pp. III, 63-65 'getypte brief van Ponet, Nelis en Ouwerx aan Flament, 9 april 1941'.
36 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 66 'Réponse provisoire au compte de monsieur Flament et de la Ligue L'Epuration, get. Flament, 13 april 1941'.
37 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 82 'Rapport complémentaire au sujet de la trahison du docteur Paul Ouwerx, get. Flament (ongedateerd)'. Onderstrepingen door Flament zelf.
38 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 95 'Comte rectifié de Mr. Flament, 12 juli 1941'.
39 SOMA, JB 63 - 525, pp. III, 79-81 'Résumé du dossier relatif à la trahison du docteur Paul Ouwerx, get. Flament (ongedateerd)'.
40 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 167 'verslag van Flament, 18 augustus 1941'.
41 Desbonnet trad tot de Liga toe op 14 mei 1941; Gustaaf Van Nuffel volgde enige weken later, op 11 juni. In: SOMA, AA 169, document 'L'Epuration - Constitution', 16 januari 1942, p. 4, in map zonder titel.
42 SOMA, JB 63- 525, pp. III, 3-5 'getypte brief van Flament aan Kober, 8 augustus 1941'.
43 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 176 'Vermerk Propaganda-Abteilung aan Oberkriegsverwaltungschef Thedieck, 26 april 1941'.
44 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 177 'Vermerk IIB, 15 mei 1941'.

45 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 184 'brief van het Beheer van Posterijen aan de SD, 17 mei 1941'.
46 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 83 'Rapport complémentaire au sujet de la trahison du docteur Paul Ouwerx, get.Flament (ongedateerd)'.
47 SOMA, JB 63 - 525, pp. III, 95-97 'Comte rectifié de Mr. Flament, get. Flament, 12 juni 1941'.
48 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 106 'brief van Ouwerx aan Hirt, 13 juni 1941'.
49 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 188 'Akkoord tussen Ouwerx en Flament, 7 juli 1941'.
50 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 189 'Vermerk IIB aan de Bank van Brussel, 11 juli 1941'.
51 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 193 'Vermerk IIB aan de MV, 18 juli 1941'.
52 SOMA, JB 63 - 525, pp. III, 339-340 'brief van Ouwerx aan Hirt, 6 november 1941'.
53 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 421 'brief van Ouwerx aan Hirt, 31 december 1941'.
54 GRIGNARD, Roger, 'De Belgische vrijmetselarij en de Tweede Wereldoorlog.' In: TRIGONUM CORONATUM vzw, Studiekring - Cercle d'étude. *Jaarboek Nr.6 - 1998*. Wilrijk, interne publicatie, 1998, p. 153.
55 Suprême Conseil, 1948, p. 20.
56 GRIGNARD, Roger, De Belgische vrijmetselarij en de Tweede Wereldoorlog.' In: TRIGONUM CORONATUM vzw, Studiekring - Cercle d'étude. *Jaarboek Nr.6 - 1998*, p. 151.
57 SOMA, JB 63 - 531, map: Rexisten, p. 14 'Rapport sur la campagne du *Pays Réel* intitulée: 'Le complot maçonnique', opgesteld door L'Epuration, 12 januari 1941'.
58 Suprême Conseil, 1948, pp. 31-32.
59 SOMA, JB 63 - 534, farde 2, p. 35 'Vermerk IIB, 11 december 1941'.
60 SOMA, JB 63 - 534, farde 2, p. 33 'Aktenvermerk IIB, 6 januari 1942'.
61 SOMA, AA 169, document 'L'Epuration - constitution', 16 januari 1942, p. 5, in map zonder titel.
62 SOMA, JB 63 - 534, farde 2, p. 32 'Vermerk IIB, 10 januari 1942', blad 1.
63 *Het Vlaamsche Land*, 15 en 16 augustus 1941, 'Voor het Waalsch Legioen. Rex-feest in de vrijmetselaarsloge.'
64 SOMA, JB 63 - 534, farde 4, p. 50 'Noodzakelijke voorwaarden om de likwidatie van het vrijmetselaarsvermogen te kunnen doorvoeren, get. Desbonnet, 14 januari 1942', p. 6-8.
65 SOMA, JB 63 - 534, farde 2, p. 32 'Vermerk IIB, 10 januari 1942', p. 1-2.
66 SOMA, JB 63 - 534, farde 2, p. 35 'Vermerk IIB, 11 december 1941'.
67 SOMA, JB 63 - 534, farde 4, p. 50 'Noodzakelijke voorwaarden om de likwidatie van het vrijmetselaarsvermogen te kunnen doorvoeren, get. Desbonnet, 14 januari 1942', p. 8.
68 SOMA, JB 63 - 534, farde 2, p. 34 'Vermerk IIB, 29 januari 1942'.
69 SOMA, JB 63 - 534, farde 2, p. 29 'brief van de Stad Brussel aan Ouwerx, 25 april 1942'. Merkwaardig is dat deze brief getypt werd op briefpapier van de loge

Union et Progrès! De enige mogelijke verklaring hiervoor is dat er papierschaarste heerste. We zien dat ook de bezettingsmogendheden zeer vaak gebruikmaakten van briefpapier van de loges voor hun officiële rapporten.

70 Bron: 'Statistique des industries extractives et métallurgie, et les appareils à vapeur.' In: *Annales des Mines*, XLVII, 1947-1948, pp. 768, 776.

71 SOMA, JB 63 - 534, farde 2, p. 28 'Aktenvermerk IIB, get. Erdmann, 5 mei 1942'.

72 Suprême Conseil, 1948, pp. 41-44.

HOOFDSTUK 6

De bezetter ontbindt de vrijmetselarij

6.1. De Duitse instanties tonen zich onzeker

6.1.1. De correspondentie tussen de MV en de Sipo-SD schept geen klaarheid

In het derde hoofdstuk hadden we het uitgebreid over de sluiting en verzegeling van de verschillende werkplaatsen in de zomer van 1940. Waardevolle voorwerpen en restanten van archieven werden door de bezetter in beslag genomen en de gebouwen werden enige tijd later door allerhande Duitse verenigingen en collaboratiegroepen bezet. Voorlopige namenlijsten werden door de Sipo-SD opgesteld en een aantal vrijmetselaars werd uit zijn maatschappelijke of politieke functies ontzet. Dit gebeurde allemaal evenwel zonder dat het Grootoosten van België, het overkoepelend administratief orgaan van al die loges, officieel buiten werking was gesteld. De Grootmeester had geweigerd het GOB vrijwillig te ontbinden en de bezetter wist niet goed of hij het zich kon veroorloven op eigen initiatief de Obediëntie te verbieden. Kortom, zonder een aan het GOB opgelegd werkingsverbod zou er geen echte legitimatie zijn voor antimaçonnieke acties.

In Frankrijk werd wel direct werk gemaakt van de ontbinding van de vrijmetselarij. Reeds op 13 augustus 1940 werd een verbod op geheime genootschappen uitgevaardigd. In België nam dat niet zo een vaart, wat in zekere mate te verklaren valt door

meningsverschillen tussen MV en SS-diensten. De MV heeft lange tijd nagedacht over de manier waarop zij de definitieve sluiting van de loges en de ontbinding van het GOB moest aanpakken. Het enige wat de bezetter in 1940 kon doen, was de normale werkzaamheden van de loges onmogelijk maken. De Belgische wetgeving stond een eenduidige confiscatie niet toe. De wet moest op één of andere manier kunnen worden omzeild, aangezien de vrijmetselarij in eerste instantie als een Duitsvijandige instelling werd beschouwd.

De Sipo-SD meende dat de Belgische vrijmetselarij in belangrijke mate de anti-Duitse gevoelens kanaliseerde, net zoals zij dat eerder tijdens en vlak na de Eerste Wereldoorlog had gedaan. In het feit dat de SD de hand had weten te leggen op een telegram van het GODF, waarover we het aan het begin van hoofdstuk vier hadden, werd een nieuw bewijs voor deze Duitsvijandigheid gezien. Indien de Belgische vrijmetselarij werd uitgeschakeld, zou ook haar invloed in de Belgische instanties, en zeker in de ULB, de Ligue de l'Enseignement en de Foyer des Orphelins te niet worden gedaan. Constantin Canaris was bovendien van mening dat de 'publieke opinie' een groot voorstander zou zijn van een verbod op de Orde.[1] Canaris hoopte met een verbod op de Belgische vrijmetselarij de activiteiten van onder meer de Association Maçonnique Internationale, de Volkenbond, verscheidene internationale pacifistische verenigingen, de Rotary Club en andere organisaties onmogelijk te maken. Tegelijkertijd zou het internationale jodendom, dat Canaris één geheel noemde met de maçonnerie, aan slagkracht verliezen.

Canaris stelde Reeder voor zo snel mogelijk een oplossing te vinden om het vrijmetselaarsvermogen te kunnen confisqueren en het naar de Duitse schatkist te laten overvloeien. Tegelijkertijd moesten Sipo-SD en MV er gezamenlijk op toezien dat maçonnieke bijeenkomsten onder geen beding meer konden plaatsvinden, ook niet in privé-woningen.[2]

In de weken die volgden, kreeg Reeder van andere Duitse instanties de aanmaning om werk te maken van een verbodsbepa-

ling. Bezet België mocht immers niet achterblijven op de door het Reich uitgevaardigde maatregelen tegen de judeo-maçonnerie. Het hoofdkwartier van het RSHA in Berlijn liet weten dat ook alle verwante organisaties onder deze verbodsbepaling moesten vallen. Het RSHA had het meer bepaald over de Odd-Fellow orde, de Société Théosophique en de Rotary Club.[3] De SD moest hiervoor het nodige voorbereidende werk verrichten. Met dit doel voor ogen nam de SD-Brüssel contact op met de gelijknamige afdelingen in Parijs en Den Haag, alsook met de Spaanse overheid. Op basis van de maatregelen die door Frankrijk, Nederland en Spanje waren uitgevaardigd, stelde de Sipo een ontwerptekst op. Zodra de verordening een feit was, zou de SD over heel België gelijktijdig bij de voornaamste vrijmetselaars huiszoekingen doen.[4] Deze vooraanstaanden zouden worden gevraagd of desnoods gedwongen om de namenlijsten van de SD te corrigeren en te vervolledigen.

Tegelijkertijd moest de maçonnieke invloed op het economische, maatschappelijke en culturele leven aan banden worden gelegd. Een verordening van de MV zou hieraan op zich geen einde kunnen stellen. Daarom moest de publieke opinie in die mate worden beïnvloed, dat zij zich tegen de vrijmetselarij zou keren. Deze antimaçonnieke propaganda moest door de Belgische instanties worden gevoerd, met de steun van de Sipo. We denken hierbij al meteen aan de Antimaçonnieke Liga, die door de SD in al haar activiteiten moest worden gecontroleerd en eventueel bijgestuurd. Alle vrijmetselaars moesten nauwlettend door *Vertrauenspersonen* in de gaten worden gehouden om 'samenscholing' te vermijden. Onder *Vertrauenspersonen* verstond men voormalige vrijmetselaars, rexisten, leden van het Nationaal Legioen of de Algemene SS-Vlaanderen, VNV'ers, voormalige leden van het Verdinaso en rabiate antimaçonnieke katholieken, waarvan deze laatsten een minderheid vormden. Ten slotte was een strenge perscensuur noodzakelijk, opdat geen enkel pro-maçonniek artikel zou kunnen verschijnen.[5]

Met deze adviezen en suggesties trok Hirt einde maart 1941 naar Oberkriegsverwaltungsrat Thedieck, die een hoge functie

binnen de MV bekleedde. In tegenstelling tot wat Canaris eerder had beweerd, meende Thedieck dat de Belgische publieke opinie helemaal niet akkoord zou gaan met een verbod op de vrijmetselarij. Hij meende dat de recente anti-joodse maatregelen en de daarmee gepaard gaande zuivering van de Belgische administratie, niet in goede aarde waren gevallen. Het psychologische effect van een verbod op de vrijmetselarij mocht niet worden onderschat. Bovendien kwam dit neer op een legalisering van de maatregelen die de Sipo-SD sinds de zomer van 1940 had doorgevoerd.[6] Het nut van een dergelijke antimaçonnieke verordening werd dus in twijfel getrokken.

Dit betekende echter niet dat de MV de mogelijkheid van zo een verordening totaal uitsloot. In die context verzond de MV in overleg met de SD in april 1941 een enquêteformulier naar de Aussendienststellen van Rijsel, Gent, Antwerpen, Charleroi en Luik. Met deze rondvraag hoopte de MV meer zicht te krijgen op de houding van de publieke opinie ten aanzien van de vrijmetselarij. In de dagen die volgden, stuurden de verschillende Aussendienststellen hun antwoorden terug, die echter weinig nieuwe gegevens bevatten. Canaris bleef intussen bij Reeder erop aandringen dat een definitieve verbodsbepaling niet langer op zich zou mogen laten wachten.[7] De huiszoekingen van de SD in 1940 hadden immers de nodige 'bewijzen' aangevoerd dat de Belgische vrijmetselarij sleutelposities in zowel het binnenlands als het buitenlands beleid had veroverd. Dit was ook voor Hirt de hoofdreden waarom ook in België de vrijmetselarij definitief moest worden uitgeschakeld.[8]

6.1.2. Het College van Secretarissen-Generaal houdt zich niet geheel eenzijdig op de achtergrond

Twee maanden later bevond iedereen zich nog steeds in dezelfde patstelling. De MV bleef aarzelen. Militärverwaltungsvizechef Harry von Craushaar vreesde met een verordening bij de bevolking onrust te veroorzaken. Sommigen beweerden dat het door-

voeren van een zuivering in de administratie de werking ervan ernstig zou bemoeilijken en dat wou de MV vermijden.[9] De MV wou wel een definitief verbod op alle maçonnieke arbeid, een ontbinding van de loges, en een liquidatie van het 'vrijmetselaars-vermogen', maar gaf nog geen concrete aanwijzigingen. Von Craushaar besefte dat het beter was geweest indien deze verordening meteen na de zomer van 1940 was gevolgd. Bovendien was de MV de enige instantie in België die deze verordening zou kunnen doorvoeren. De Secretarissen-Generaal hadden op dat vlak geen enkele bevoegdheid.[10] 'Im übrigen', beweerde von Craushaar, 'sind Plisnier und Nyns selbst Freimaurer, können sich also kaum selbst verbieten.'[11] Er zou in ieder geval wel toezicht worden gehouden bij nieuwe benoemingen, opdat geen vrijmetselaar nog in een belangrijke positie zou kunnen terechtkomen. De MV toonde zich meermaals bevreesd voor een infiltratie van vrijmetselaars in de Belgische administratie.

Het Comité van de Secretarissen-Generaal hield zich in deze materie niet geheel afzijdig. Advocaat en voormalig VNV-volksvertegenwoordiger Gerard Romsée (1901-1976) was sedert 4 april 1941 Secretaris-Generaal van Binnenlandse Zaken. In die hoedanigheid stelde hij Reeder voor om in de ambtenarij een speciale enquête te houden.[12] Concreet kwam het erop neer dat aan iedere ambtenaar werd gevraagd óf hij vrijmetselaar was, en – zo ja – wanneer hij was ingetreden, welke graad hij bekleedde en tot welke Obediëntie hij behoorde. Hierbij werd de Société Théosophique op dezelfde lijst als het GOB, de Opperraad en Le Droit Humain gezet.[13]

Romsée had over de vrijmetselarij met Léon Degrelle van gedachten gewisseld. In naam van Rex deed Degrelle Romsée enkele voorstellen. Zo moesten de loges hard worden aangepakt, waarbij tegelijkertijd een effectieve strijd tegen de 'angelsaksische propaganda' moest worden gevoerd. Daarnaast stelde Degrelle voor om de provinciegouverneurs meer bevoegdheden te geven. Iedere ambtenaar, magistraat of burgemeester, waarvan geweten was dat hij tot een loge behoorde, zou onverbiddelijk

zijn pensioenrechten kwijtspelen. Door een strenge controle en met de nodige dreigementen zouden de kleinere bedienden die vrijmetselaar waren, toch nog hun ambt kunnen uitoefenen. Zo zou de gevreesde administratieve chaos worden vermeden. Iedere clandestiene maçonnieke arbeid zou streng worden gestraft.[14] De vooroorlogse lijsten van Ouwerx – en dus ook van *La Libre Belgique* – zouden volgens Romsée als controlemiddel kunnen dienen.[15]

Romsées idee genoot een zekere steun van de Sipo-SD. Eerst zouden de ambtenaren van het ministerie van Binnenlandse Zaken worden doorgelicht; later zouden die op provinciaal niveau volgen en eventueel ook de bedienden van de grote steden en gemeenten.[16] De Sipo-SD verzekerde Romsée dat Reeder geen feitelijke bezwaren had tegen de doorvoering van deze enquête. Nu begon Romsée echter te twijfelen. Hij zou deze enquête alleen kunnen houden wanneer hij hiervoor de uitdrukkelijke opdracht kreeg van de Duitse instellingen. Totnogtoe had hij immers alleen een informele goedkeuring. Hij kon zelf het initiatief voor deze enquête niet nemen, omdat hij nu al door de andere Secretarissen-Generaal werd verweten zich al te zeer met politieke aangelegenheden bezig te houden.[17] Het Comité had immers te kennen gegeven zich van de concrete politiek te willen distantiëren. Uiteindelijk was het het Sonderkommando IIB dat ervoor zorgde dat de enquête niet werd afgenomen. Iedere ambtenaar screenen had weinig zin, aangezien men het formulier naar eigen believen kon invullen. Men kon moeilijk iedereen ervan verdenken vrijmetselaar te zijn. Zo een maatregel zou trouwens de indruk geven dat de bezettingsdiensten onbeholpen te werk gingen, en dat zou hun prestige en goede naam kunnen schaden.[18] Bovendien hadden al deze ambtenaren een eed van trouw aan de Belgische staat en aan het staatshoofd gezworen, en men zou op geen enkele manier deze eed ongedaan kunnen maken. Druk uitoefenen op bepaalde verdachte ambtenaren zou waarschijnlijk nauwelijks effect sorteren. In geen geval mochten deze personen worden aange-

houden: op die manier zou men martelaren creëren. De Duitse administratie in België was er trouwens helemaal niet op voorzien om massale arrestaties uit te voeren.[19] Toen de overige Secretarissen-Generaal zich tegen Romsées plannen keerden, liet ook hij weten niet langer een voorstander van deze enquête te zijn.[20] In tegenstelling tot België voerde het Vichy-regime wél zo een grootschalige zuivering van de administratie door. Talrijke Franse vrijmetselaars werden daardoor belet nog langer hun beroep uit te oefenen.[21]

6.1.3. De Verordnung van 20 augustus 1941: de Belgische vrijmetselarij ontbonden

Na lange discussies werd er uiteindelijk toch een antimaçonnieke verordening opgesteld. Op 20 augustus 1941 vaardigde de MV een *Verordnung* uit die de vrijmetselarij ontbond en verbood. Dit gold voor de Belgische Obediënties, maar ook voor 'gelijkaardige' *Geheimbünde*: de Association Maçonnique Internationale, de Independant Order of Odd-Fellows, de Ordre maçonnique oriental de Memphis Misraïm, de Federatio universalis dirigens Ordines societatesques initiationis of Fudosi met aangesloten verenigingen, de Belgische tak van de Société Théosophique en de Belgische Rotary Club. De volledige tekst verscheen drie dagen later in het *Verordnungsblatt*.[22]

In een eerste reactie parafraseerde *Volk en Staat* de berichtgeving van de *Brüsseler Zeitung*, waarin deze verordening als een logisch gevolg werd aangezien van de anti-joodse ordonnanties, die al in een eerdere fase waren uitgevaardigd.[23] *Volkswacht*, de nieuwe versie van *De Burcht*, riep haar lezers op tot waakzaamheid. Dit verbod was slechts 'de eerste stap in de zuivering onzer volksgemeenschap'.[24] Dat uiteindelijk ook de Rotary Club het moest ontgelden, stemde vele antimaçons tevreden. Voor Paul Ouwerx was de Rotary even gevaarlijk als de ULB, de Ligue de l'Enseignement en de Société Théosophique met haar elf 'loges'.

De voorzitter van Rotary België zou volgens Ouwerx – en de SD deelde die mening – meestal dezelfde persoon zijn als de Grootmeester Nationaal van het GOB.[25]

De bezetter hoopte met zijn verordening geen onrust te zaaien bij de bevolking. Men was er niet gerust in en vroeg daarom aan de Aussendienststellen om na te gaan hoe de publieke opinie reageerde, alsook of er al reacties waren van bekende vrijmetselaars en van antimaçons, en dan in het bijzonder van die antimaçons die 'in katholieke middens' vertoefden.[26] De Aussendienststellen dienden binnen de drie dagen een antwoord in, telkens met de conclusie dat de bevolking waarschijnlijk niet wakker lag van deze verordening. Volgens de dienst in Rijsel zou de doorsnee burger zelfs nog niet eens op de hoogte zijn.[27] Gent was van mening dat gedeelten van de bevolking sedert najaar 1940 in de overtuiging leefden dat de vrijmetselarij al lang ontbonden was.[28] Charleroi had ook die indruk en voegde eraan toe dat alleen in antimaçonnieke en katholieke kringen deze verordening echt positief werd onthaald.[29] In Luik meldde de Aussendienststelle dat de katholieken op de vlakte bleven. Interessant om weten is dat de Rotary in Luik publiekelijk protesteerde. De Rotary probeerde er de Duitse diensten duidelijk te maken, dat zij niets met de vrijmetselarij te maken had.[30] De Aussendienststelle van Antwerpen ten slotte beweerde dat negentig procent van de burgers niet eens precies wist wat de vrijmetselarij inhield. Zowel de antimaçonnieke tentoonstellingen als de propaganda in de Belgische pers, hadden nauwelijks resultaten geboekt. Buiten de stad was het zelfs totaal mislukt om de bevolking over het vrijmetselaarsvraagstuk voor te lichten. Zelfs de Antwerpse geestelijkheid toonde ogenschijnlijk geen interesse. Een aantal antimaçons liet weten dat de hele verordening een maat voor niets was, aangezien de loges hun macht op instellingen zoals de Société Générale zouden weten te vrijwaren.[31]

6.2. De volgende stap: de liquidatie van het vrijmetselaarsvermogen

Deze verordening betekende echter nog niet het einde van het verhaal. Het vrijmetselaarsvermogen moest worden geliquideerd, net zoals dat eerder in Duitsland gebeurd was. De bankrekeningen moesten met andere woorden worden leeggehaald. Na de zelfontbinding van de Duitse Obediënties in 1935, werden de bezittingen van de loges massaal aangeslagen en werden hun kassen geplunderd. Het geld kwam in de Schatkist of in de Partijkas terecht. Dit lucratieve handeltje was misschien wel de belangrijkste reden waarom de SD zich zo ijverig met de strijd tegen vrijmetselarij en *freimaurerähnliche Organisationen* bezighield. Het ideologische aspect was veel minder van belang. De vrijmetselarij vormde maar een klein onderdeel van het groter geheel van *weltanschauliche Gegner*, waarvan het jodendom natuurlijk aartsvijand nummer één was. Sinds 1933 namen de anti-joodse maatregelen dan ook toe, tot in januari 1942 tijdens een geheime bijeenkomst aan de Berlijnse Wannsee beslist werd om een grootschalig uitroeiingsprogramma te starten. Zo'n vaart liep het echter niet voor de vrijmetselarij; het antimaçonnisme bleef voornamelijk in bureaucratische sferen, waarbij de liquidatie van de bankrekeningen belangrijker werd geacht.[32]

In bezet België was dat niet anders. Het grote verschil was echter dat het aangeslagen vrijmetselaarsvermogen naar de Belgische staat zou gaan. Deze bepaling kwam er door analogie met Nederland, waar Commissaris-Generaal Seyß-Inquart het geld onder meer gebruikte om openbare werken te bekostigen.[33] Er bestaan verschillende, hypothetische verklaringen waarom de MV voor een gelijkaardige maatregel in bezet België heeft gekozen. Ten eerste had de MV, als Aufsichtsverwaltung, altijd in de mate van het mogelijke geprobeerd om de Belgische wetgeving te respecteren. Bijgevolg moest de ontbinding van Belgische vzw's de Belgische staat ten gunste komen. Ten tweede zou de MV, bevoegd om rust en orde te vrijwaren, bevreesd zijn geweest voor negatieve

reacties te lande, wanneer Belgisch geld naar de Duitse Schatkist zou gaan.

Aangezien het vermogen van de loges de Belgische overheid ten goede kwam, moest een Belg als liquidator worden aangesteld. Het spreekt voor zich dat de bezetter iemand wou aanstellen die hij kon vertrouwen en die dus Duitsgezind was. Léopold Flament meende in zichzelf de geschikte persoon voor deze taak te herkennen. Hij schreef een lange sollicitatiebrief aan de MV, waarin hij zijn fervent antimaçonnisme en zijn nationaal-socialistische gevoelens nogmaals benadrukte. Vooraleer deze brief Reeder bereikte, had de dienst IIB van het RSHA hem doorgenomen en er een handgeschreven commentaar aan toegevoegd. We weten niet van wie dit commentaar komt, maar wel dat de schrijver allesbehalve positief over Flament wist te berichten. 'Ernennung als Liquidator kommt mir auf keinem Fall in Frage', besloot hij zijn commentaar.[34] De Sipo-SD wou de liquidator wel binnen de Antimaçonnieke Liga of binnen de collaboratie in het algemeen zoeken, maar was om begrijpelijke redenen niet voor Flament te vinden. Oorspronkelijk had men aan Henri-Louis Nelis gedacht, maar aangezien die nogal 'nerveus van aard' en 'vergeetachtig' was, vond de Sipo dit geen goed idee.

Als alternatief werd de Kortrijkse advocaat Albert Derbecourt voorgesteld.[35] De liquidator-in-spe moest in ieder geval advocaat of ten minste toch jurist zijn om dit hele kluwen van wetgeving te kunnen doorgronden. Derbecourt werd door de Aussendienststelle Gent doorgelicht en goedgekeurd.[36] Hij was sedert jaren actief lid van het Verdinaso en hield zich daar vooral bezig met propagandavoering. In die hoedanigheid was hij een vast medewerker van *Hier Dinaso*. Hij was in elk geval voldoende Duitsgezind genoeg om de liquidatie van het vrijmetselaarsvermogen te kunnen doorvoeren.[37] Hij moest wel officieel worden benoemd, opdat hij als ambtenaar door de Belgische Staat zou worden erkend.[38] Derbecourt drong hier zelf op aan, omdat hij als jurist maar al te goed besefte dat het Departement van Justitie anders bezwaren zou hebben.[39] Op 12 december 1941 kreeg hij zijn offi-

ciële benoeming. Als 'Geschäftsführer des Liquidators' werd Joris Desbonnet aangewezen.[40]

De eigenlijke liquidatie kwam pas in januari 1942 op gang. Derbecourt en Desbonnet vestigden hun kantoor in de Lakensestraat. Een aantal voorwaarden werd gesteld opdat beiden hun taak zouden kunnen vervullen. Ze vroegen de bezetter hen dringend personeel toe te kennen, alsook een vergoeding voor reisonkosten. Ze vroegen tevens de herstelling van de grootste beschadigingen aan het interieur van het gebouw van de Opperraad.[41] Het vermogen dat vrijkwam door liquidatie, zou op een speciale rekening worden gestort.

Desbonnet hoopte dat de hele opbrengst naar de uitbouw van een constante antimaçonnieke propagandacampagne zou gaan, of dat toch ten minste een groot deel zou worden uitbesteed aan een nieuw op te richten organisatie, die de verdediging van het traditionele gezin op zich zou nemen. Dit kon door het openen van kindertehuizen, moederhuizen en vakantieoorden, het oprichten van een studie- en woningfonds, enzovoort. Desbonnet hoopte hiervoor op de steun van Binnenlandse Zaken. Hij hechtte daar zoveel belang aan omdat volgens hem één van de doeleinden van de vrijmetselarij de vernietiging van alle gezinswaarden was.[42] Net zoals het vrijgekomen vrijmetselaarsvermogen niet aan propagandistische doeleinden werd uitbesteed, zo werd ook de oprichting van deze nieuwe organisatie door de bezetter niet in overweging genomen.

Derbecourt en Desbonnet maakten in de loop van 1942 verschillende verslagen, waarin zij de balans van de tot dan toe verrichte liquidatie opmaakten. Hierin bekloegen ze zich erover dat de bureaucratie en de tegenwerking van de stadsbesturen een vlotte werking verhinderden. De bekende werkplaatsen in België zouden een waarde hebben van in totaal 7 899 750 frank, tenminste, dat gold voor de loges waarvan de kadastrale inkomsten waren aangegeven. Al die loges hadden ook nog verscheidene bankrekeningen lopen. 249 banken werden aangeschreven met het verzoek om klaarheid te bieden, ook omtrent rekeningen van

de Rotary. 41 van hen gaven geen antwoord. De informatie die de overige 209 banken hadden verstrekt, was voldoende om te concluderen dat het gros van de rekeningen leeg zou zijn. Waarschijnlijk hadden de loges nog tijdig hun geld van de bank weten af te halen, zonder dat iemand wist waar die bedragen naartoe waren gegaan. Desbonnet vermoedde dat die 41 banken wel eens het antwoord zouden kunnen weten. Men kon hen echter niet dwingen om vertrouwelijke informatie vrij te geven.

Desbonnet was bovendien bevreesd dat bepaalde geheime of onbekende loges, net als een aantal maçonnieke 'mantelorganisaties', door de mazen van het net zouden glippen. Hij dacht bijvoorbeeld aan de 'verdachte' kindercrêche Louise-Marie in Oostende.[43] Het Office de liquidation des biens de la franc-maçonnerie had daarom de lijst van de loges uitgebreid met de 'cercles fraternels' van Dendermonde, Hasselt, Ronse, Dinant, Ieper, Aarlen en Mechelen. Er werd bovendien een brief opgesteld die naar alle burgemeesters zou worden gestuurd, met de vraag of er zich op het grondgebied van hun gemeente verdachte huizen bevonden.[44]

In een ander verslag, gericht aan SS-Sturmbannführer Thomas van de SD, bekenden Derbecourt en Desbonnet moeilijkheden te hebben met het ministerie van Justitie. Een onderhoud met de kabinetschef van Secretaris-Generaal van Justitie Schuind had verduidelijkt dat de liquidatie niet in overeenstemming te brengen was met de Belgische wetgeving, en ook niet met de Conventie van Den Haag. Bijgevolg kon advocaat Derbecourt, door een eed van trouw gebonden aan de Grondwet, de functie van liquidator niet verder blijven uitoefenen. Indien Derbecourt notaris was geweest, had men dit probleem kunnen omzeilen.[45] Desondanks hebben Derbecourt en Desbonnet hun werk voortgezet. In een poging zichzelf te rechtvaardigen had Derbecourt een notaris, Walter van Walleghem, VNV-lid en voormalig Verdinaso-aanhanger uit Lokeren, onder de arm genomen.[46]

De MV legde zich echter bij de Belgische wetgeving neer en onthief Derbecourt en Desbonnet op 15 juli 1942 uit hun functies. In nauwelijks acht maanden tijd hadden zij toch nog tachtig-

duizend frank *Freimaurervermögen* van uiteenlopende bankrekeningen kunnen overhevelen. De Sipo-SD concludeerde dat beiden niet in staat waren om meer te doen dan rekeningen leeg te halen en kleinere maçonnieke voorwerpen van de hand te doen. Het was immers erg moeilijk om onroerend goed te verkopen. Het Brusselse Vastgoedgenootschap zou vanaf augustus 1942 de taken van de liquidator overnemen. In de praktijk werd dit overgelaten aan Werner Bruckhaus. De Duitser Bruckhaus[47] pakte dit op een heel andere manier aan dan Derbecourt en Desbonnet. Hij schuwde geen kritiek op de werkwijze van zijn voorgangers. Aangezien zij verzuimd hadden alle waardevolle voorwerpen uit de verschillende werkplaatsen naar Brussel over te brengen, was Bruckhaus verplicht al deze ateliers te bezoeken, om persoonlijk te kunnen vaststellen of deze voorwerpen aanwezig waren.[48] Het hoeft niet beklemtoond dat hiermee weer heel wat tijd verloren ging. Bruckhaus spaarde de Antimaçonnieke Liga evenmin. Indien de Propaganda-Abteilung nog steeds van plan was om in de Lakensestraat een permanent vrijmetselaarsmuseum in te richten, was het ten zeerste aan te raden de onderhoudskosten niet aan de Liga over te laten. De Propaganda-Abteilung had trouwens al ruim tienduizend rijksmark voor de inrichting van dit museum opzij gelegd.[49] Met het verdwijnen van Derbecourt kwam de liquidatie eigenlijk stil te liggen. In de loop van 1942 kwam Derbecourt trouwens om in Kortrijk bij een bombardement door de RAF.[50]

Ontmoedigd door de onverzettelijke houding van de Belgische justitie en de tegenwerking van gemeenten en instellingen, wou de Sipo de definitieve liquidatie uitstellen tot na de eindzege. Dan zou het geld in de Duitse Schatkist terechtkomen. Een alternatief was dat de dienst *Feindvermögen* de taak van het Office de liquidation zou overnemen. Dit bracht echter geen oplossing.[51]

Kortom, de maatregelen die door de MV tegen de vrijmetselarij werden uitgevaardigd, waren niet meteen de illustratie van een ‘trefzeker’ beleid. De discussies rond het uitschrijven van de anti-

maçonnieke verordening toonden opnieuw aan dat ook de Duitse instanties te kampen hadden met interne verdeeldheid. De ‘judeo-maçonnieke samenzwering’ moest andermaal deze maatregelen legitimeren, waarbij het duidelijk mag zijn dat ook de Duitse instanties, en meer bepaald de SD, veel interesse toonden voor de financiële kant van de zaak.

De overheveling van het ‘vrijmetselaarsvermogen’ naar de Belgische Schatkist was echter geen eenvoudige opdracht. Ook hier speelden verdeeldheid en onzekerheid een rol. Het toonde bovendien opnieuw aan dat de collaboratie, met Desbonnet als voorbeeld, zich niet kon houden aan de opdrachten die zij van de bezetter kreeg. Binnen de grenzen van die opdrachten werd immers telkens opnieuw geprobeerd om eigen ideeën alsnog te promoten. De bezetter was niet te vinden voor deze gang van zaken en moest spoedig tot de constatering komen dat de collaborateurs niet aan de verwachtingen voldeden. Persoonlijke ambities deden uiteindelijk de Antimaçonnieke Liga vroegtijdig uit elkaar vallen, zoals in het volgende hoofdstuk zal blijken.

Noten

1 SOMA, JB 63 - 538, map: Maßnahmen gegen die Freimaurer in Belgien, p. 6 ‘Vermerk IIB, get. Canaris, bedoeld voor Reeder, 18 november 1940’.
2 SOMA, JB 63 - 538, map: Maßnahmen gegen die Freimaurer in Belgien, p. 6.
3 SOMA, JB 63 - 538, map: Maßnahmen gegen die Freimaurer in Belgien, p. 8 ‘Fernschreiben RSHA Berlin aan SD-Brüssel, 22 februari 1941’.
4 Op 19 mei 1941 verzond IIB-Brüssel aan de vijf Aussendienststellen het bericht dat ze zich moesten voorbereiden op het houden van huiszoekingen, zodra de MV de langverwachte verbodsverordening had uitgeschreven. In: SOMA, JB 63 - 538, map: Gesetze und Verordnungen gegen Freimaurer, p. 4 ‘IIB aan de Aussendienststellen, 19 mei 1941’.
5 SOMA, JB 63 - 538, map: Gesetze und Verordnungen gegen Freimaurer, p. 2 ‘Sipo-Aufgaben, 5 maart 1941’.
6 SOMA, JB 63 - 538, map: Maßnahmen gegen die Freimaurer in Belgien, p. 17 ‘Aktenvermerk IIB, 1 april 1941’.
7 SOMA, JB 63 - 538, map: Maßnahmen gegen die Freimaurer in Belgien, p. 20 ‘Vermerk Canaris, 3 mei 1941’.

8 SOMA, JB 63 - 538, map: Maßnahmen gegen die Freimaurer in Belgien, p. 21 'IIB-Brüssel aan de MVC, 27 mei 1941'.
9 SOMA, JB 63 - 538, map: Fragenbogen über Logen, p. 38 'Vermerk IIB - Auszug aus dem Bericht des SS-Obersturmbannführer Müllner, 20 mei 1941'.
10 *Le Rempart* hoopte echter dat het initiatief tot ontbinding van de loges eerder door het Comité van Secretarissen-Generaal zou worden genomen dan door de MV. In: GRIGNARD, Roger, 'De Belgische vrijmetselarij en de Tweede Wereldoorlog.' In: TRIGONUM CORONATUM vzw, Studiekring - Cercle d'étude. *Jaarboek Nr.6 - 1998*. Wilrijk, interne publicatie, 1998, p. 151.
11 SOMA, JB 63 - 538, map: Maßnahmen gegen die Freimaurer in Belgien, p. 22 'Vermerk MV, 18 juni 1941'. Plisnier en Nyns waren Secretaris-Generaal van respectievelijk Financiën en Openbaar Onderwijs. Sedert 4 april 1941 combineerde Plisnier zijn functie met die van Voorzitter van het Comité. Zij waren de enige twee Secretarissen-Generaal die ononderbroken in functie bleven op hetzelfde departement, van 16 mei 1940 tot aan de bevrijding.
12 SOMA, JB 63 - 538, map: Maßnahmen gegen die Freimaurer in Belgien, p. 24 'Vermerk (Canaris?), 2 juli 1941'.
13 SOMA, JB 63 - 538, map: Fragebogen über Logen, p. 40 'Fragebogen über die Zugehörigkeit zu einer Freimaurerloge oder einem logenähnlichen Verbande (ontwerp)'.
14 SOMA, AA 169, map: Mémorandum entrevue Chef-Romsée, nr.A-G, 4502028, ongedateerd, opgesteld door Rex.
15 SOMA, JB 63 - 538, map: Fragebogen über Logen, p. 38 'Vermerk IIB - Auszug aus dem Bericht des SS-Obersturmbannführer Müllner, 20 mei 1941'.
16 SOMA, JB 63 - 58, map: Fragebogen über Logen, p. 39 'Vermerk IIB, 14 juni 1941'.
17 SOMA, JB 63 - 58, map: Fragebogen über Logen, p. 44 'Vermerk Müllner über die Besprechung mit Romsée, 25 juli 1941'.
18 SOMA, JB 63 - 538, map: Fragebogen über Logen, p. 45 'Aktenvermerk IIB betr. Fragebogen, 1 augustus 1941'.
19 SOMA, JB 63 - 538, map: Fragebogen über Logen, p. 46 'Vermerk IIB, 27 augustus 1941'.
20 SOMA, JB 63 - 538, map: Fragebogen über Logen, p. 47 'Vermerk IIB, 27 augustus 1941'.
21 TRIGONUM CORONATUM vzw, *De Kinderen van de Weduwe*, Zellik, Roularta, 1992, p. 117.
22 SOMA, JB 63 - 538, map: Maßnahmen gegen die Freimaurer in Belgien, p. 27 'Entwürf: Verordnung gegen die Freimaurer und andere Geheimbünde in Belgien' en *Verordnungsblatt*, 52. Ausgabe, 23 augustus 1941, p. 697.
23 *Volk en Staat*, 26 augustus 1941, 'Drie belangrijke verordeningen van het Militair Bestuur'.

24 CEDOM, GOB 40-44, doos 2, 'Kostenloos uittreksel uit *Volkswacht*', ongedateerd; waarschijnlijk gaat het hier om het eerste nummer na 20 augustus 1941.
25 *La Légia*, 27 juni 1941, 'La franc-maçonnerie en Belgique'.
26 SOMA, JB 63 - 538, map: Maßnahmen gegen die Freimaurer in Belgien, p. 32 'Fernschreiben IIB ('dringend!'), 9 september 1941'.
27 SOMA, JB 63 - 538, map: Maßnahmen gegen die Freimaurer in Belgien, p. 33 'Fernschreiben Rijsel aan Brussel, 9 september 1941'.
28 SOMA, JB 63 - 538, map: Maßnahmen gegen die Freimaurer in Belgien, p. 36 'Fernschreiben Gent aan Brussel, 11 september 1941'.
29 SOMA, JB 63 - 538, map: Maßnahmen gegen die Freimaurer in Belgien, p. 35 'Fernschreiben Charleroi aan Brussel, 10 september 1941'.
30 SOMA, JB 63 - 538, map: Maßnahmen gegen die Freimaurer in Belgien, p. 34 'Fernschreiben Luik aan Brussel, 10 september 1941'.
31 SOMA, JB 63 - 538, map: Maßnahmen gegen die Freimaurer in Belgien, p. 37 'Fernschreiben Antwerpen aan Brussel, 12 september 1941'.
32 NEUBERGER, Helmut, *Freimaurerei und Nationalsozialismus, II. Teil.*Hamburg, Bauhütten Verlag, 1980, pp. 207-209.
33 SOMA, JB 63 - 538, map: Maßnahmen gegen die Freimaurer in Belgien, p. 25 'Vermerk IIB, 25 juli 1941'.
34 SOMA, JB 63 - 525, p. III, 391 'brief Flament aan de MV, 1 september 1941'.
35 SOMA, JB 63 - 534, map: Quittungen und Schriftwechsel, p. 62 'Bericht IIB aan de MV, 5 september 1941'.
36 SOMA, JB 63 - 534, map: Quittungen und Schriftwechsel, p. 58 'Fernschreiben IIB-Brüssel aan Gent, 25 september 1941'.
37 SOMA, JB 63 - 534, map: Quittungen und Schriftwechsel, p. 57 'Aussendienststelle Gent aan IIB, 30 september 1941'.
38 SOMA, JB 63 - 534, map: Quittungen und Schriftwechsel, p. 60 'Aktennotiz IIB, 25 september 1941'.
39 SOMA, JB 63 - 534, map: Quittungen und Schriftwechsel, p. 53 'Aktenvermerk IIB, 6 november 1941'.
40 SOMA, JB 63 - 534, map: Quittungen und Schriftwechsel, p. 51 'Bestallungsurkunde MV, november 1941'.
41 SOMA, JB 63 - 534, map: Quittungen und Schriftwechsel, p. 50 'Noodzakelijke voorwaarden om de likwidatie van het vrijmetselaarsmogen te kunnen doorvoeren, get. Desbonnet, 14 januari 1942'.
42 SOMA, JB 63 - 534, map: Quittungen und Schriftwechsel, p. 54 'Nota over de bestemming der opbrengst van de likwidatie der vrijmetselarij'.
43 SOMA, JB 63 - 534, map: Quittungen und Briefwechsel, p. 82 'Derde verslag over de vereffening van het vrijmetselaarsvermogen in België (ongedateerd)', 6 pp.
44 SOMA, JB 63 - 534, map: Quittungen und Briefwechsel, p. 84, getypt verslag zonder titel, 9 pp., ongedateerd.

45 CEDOM, GOB 40-45, doos 5, getypte tekst 'Vierde verslag over de vereffening van het vrijmetselaarsvermogen in België, 17 juli 1942', pp. 1-3 (in totaal: 58 pp., ondertekend door Derbecourt en Desbonnet).

46 SOMA, JB 63 - 534, map: Quittungen und Briefwechsel, p. 46 'Vermerk IIB, 19 juni 1942'.

47 Kantoor gevestigd in de Shell Building, Cantersteen 47 in Brussel. In: CEDOM, GOB 40-45, doos 12, map: Plaintes, brief van G. Colombeen aan 'een notaris', 22 maart 1945.

48 SOMA, JB 63 - 534, map 2, p. 25 'Aktenvermerk IIB, 13 november 1942'.

49 SOMA, JB 63 - 534, map 2, pp. 25 en 26 'Aktenvermerk IIB, 11 november 1942'.

50 CEDOM, GOB 40-45, doos 1, 'L'occupation allemande de 1940-1945. Extrait du revue suisse *Alpina*, 73e année, n° 2, février 1947', p. 3.

51 SOMA, JB 63 - 534, map: Quittungen und Schriftwechsel, p. 44 'Bericht MV aan IIB, 6 augustus 1942' en p. 43 'Vermerk SS-Sturmbannführer und Regierungsrat Ehlers an Scheler vom Brüsseler Treuhandgesellschaft, 10 september 1942'.

De versplintering van de Antimaçonnieke Liga

7.1. Le Rempart / Volkswacht verdwijnt bij gebrek aan belangstelling

Het jaar 1942 was geen vruchtbaar jaar voor de Liga. De rondreizende tentoonstelling trok steeds minder belangstellenden, het NIR maakte een einde aan de uitzendingen van Ouwerx[1] en de toekomst van *Le Rempart / Volkswacht*, het slecht verkopende tijdschrift van de Liga, was onzeker. De Propaganda-Abteilung en de Sipo-SD moesten Flament gelijk geven op het punt dat het blad veel onzin bevatte. De SD-Brüssel vond het daarom verstandiger eerst de drukproeven te controleren alvorens een nieuw nummer te laten verschijnen. Het viel de SD trouwens op dat *Le Rempart* voor Ouwerx meer en meer een instrument tot zelfverheerlijking werd, vaak met stellingen die niet helemaal strookten met de Duitse opvattingen.[2] Toch probeerde het tijdschrift professioneel over te komen. Hiervoor werd zelfs de hulp van Jean Marquès-Rivière ingeroepen.[3] Dit bleek echter allemaal een maat voor niets. Tegen december 1942 was het voor iedereen duidelijk dat het tijdschrift geen reden tot voortbestaan meer had.

Het verdwijnen van *Le Rempart / Volkswacht* maakte niemand echt ongelukkig. Een kort verslag van de Gestapo aan de Propaganda-Abteilung maakte de betekenisloosheid van het tijdschrift duidelijk:

> '*Le Rempart* hat es nicht vermocht, die belgische Öffentlichkeit über die Bedeutung der Freimaurerfragen aufzuklären; sie ist zu allen Zeiten ein Winkelblättchen gewesen. Wie wenig diese Zeitschrift in der internationalen Logenwelt Bedeutung erlangt hat, zeigt am besten die in der Schweiz erschienene Freimaurerzeitschrift *Alpina*, die noch mit keinem Wort den *Rempart* erwähnte, während andererseits die in Frankreich erschienene Zeitschrift *Les Documents maçonniques* sehr eifrig diskutiert wurde. Es dürfte sich empfehlen, diese für den Kampf gegen die Freimaurerei vollkommen wertlose Zeitschrift einzustellen und denwenigen hier in Belgien ansässigen wirklichen Antifreimaurerschriftstellern Platz in der Tagespresse zu geben.'[4]

Met het verdwijnen van het tijdschrift verwachtte de Sipo dat Ouwerx en anderen in de grote dagbladen hun theorieën zouden kunnen publiceren en op die manier een veel groter publiek bereiken. Nu de Liga zich niet langer om de tentoonstelling of om haar tijdschriften moest bekommeren, kwam eigenlijk haar voortbestaan op de helling te staan. Sonderführer Wilkening van het Sonderkommando IIB stelde voor de Liga zo snel mogelijk te ontbinden en alle georganiseerde antimaçonnieke activiteiten over te laten aan DeVlag in Vlaanderen en aan de AGRA in Wallonië. Wilkening meende zo ook de anti-Duitse gevoelens van bepaalde leden van de Liga te kunnen counteren. Vooral Ouwerx werd hiervan verdacht als voormalig lid van het Nationaal Legioen. Andere leden, zoals Georges Tailleur, waren evenmin onbesproken. Zijn omgang met Joris Desbonnet maakte dat ook deze laatste verdacht werd van anti-Duitse sympathieën.

De SDer Erdmann kwam tot het volgende besluit dat de Liga over de hele lijn mislukt was:

> 'Nachrichtendienstlich hat die Liga auf der ganzen Linie versagt. Ihre Mitglieder haben nur den Weg zur Sipo gefunden. Alles in allem ist die Liga ein Gebilde, das höchstens zur

Stärkung der belgizistischen bezw. klerikalen Gedankens beigetragen hat. Für die Neue Europäische Ordnung dagegen ist praktisch nichts geleistet worden. Ein Verschwinden der Liga dürfte den deutschen Interessen nur dienlich sein.'[5]

7.2. Alternatieven voor de Liga worden aan de bezetter voorgesteld

7.2.1. Het alternatief van Georges Tailleur: de Rempart-beweging

De Antimaçonnieke Liga had meer tijd en energie besteed aan ruzies en verduisteringspraktijken dan aan effectieve propagandavoering. In een drietal brieven van Georges Tailleur, hoofd van de Waalse tak van de Liga, werden de interne problemen aan de kaak gesteld. Ouwerx zou volgens Tailleur niet helemaal tevreden zijn over het werk van Desbonnet en De Harting binnen de Liga.[6] Tailleur sprak overigens in weinig positieve bewoordingen over Ouwerx, die hij ervan beschuldigde dubbelspel te spelen: hij toonde zich het ene moment overtuigd Duitsgezind, het andere moment belgicistisch. In een brief aan Derouane beklaagde Tailleur zich over het feit dat Ouwerx de andere leden belachelijk maakte.[7] Tegenover de Duitsers benadrukte deze de niet-politieke instelling van de Liga, terwijl hij achter hun rug wel degelijk van plan was de Liga tot een politieke partij om te vormen.[8] Eigenaardig genoeg was het andersom Ouwerx die er Tailleur van beschuldigde van de Liga een partij te willen maken![9]

Tailleur verdedigde inderdaad enkele opvattingen die niet geheel met het beleid van de Liga overeen stemden. Als hoofd van de Waalse tak van de Liga zag hij voor zichzelf en voor het tijdschrift *Le Rempart* een grote toekomst weggelegd. Het tanende tijdschrift zou het brandpunt moeten vormen van een nieuwe organisatie, 'Allant du Rempart', die ten gepasten tijde de Liga zou vervangen. 'Allant du Rempart' was echter volgens de Sipo een belgicistische en dus anti-Duitse vereniging. De stichtingsvergadering had reeds op 3 juni 1942 – dus meer dan een halfjaar

vóór het verdwijnen van het tijdschrift – in Café Royal in Luik plaatsgevonden, in aanwezigheid van de Belgische driekleur, en een portret van de koning. In zijn toespraak stelde Tailleur dat het nieuwe België slechts kon ontstaan indien met alle resten uit het verleden werd afgerekend, in casu met de judeo-maçonnieke politiek en de plutocratie.[10]

Hij hoopte dat de activiteiten van 'Allant du Rempart' zo snel mogelijk over het hele land zouden worden uitgedragen. België zou in honderdvijftig secties worden opgedeeld. In iedere sectie zouden informanten de maçonnieke handelingen ter plekke aan banden leggen.[11] Indien Ouwerx niet bereid werd gevonden om met Tailleur samen te werken, zou 'Allant du Rempart' wel zijn eigen boontjes kunnen doppen. De Liga hield zich volgens Tailleur trouwens met niet veel anders bezig dan met ledenwerving.[12] Met deze laatste opmerking kon de Sipo het eens zijn.

In september 1942 presenteerde Tailleur een groots plan om een 'Commissariat-Général aux Affaires Maçonniques' op te richten. Ook hier zou *Le Rempart* als uitgangspunt moeten dienen. Het tijdschrift had immers zijn 'noodzakelijkheid' in de strijd tegen de 'forces occultes internationales, antinationales et antisociales' bewezen. Nu *Le Rempart* zijn voorlichtende taak had vervuld, was de tijd rijp om tot daden over te gaan. Tailleur hoopte hiermee een belangrijke bijdrage te leveren aan de opbouw van het 'Groot-België' van morgen. Hij stelde een heus wetsontwerp op, dat paal en perk moest stellen aan de verdoken judeo-maçonnieke activiteiten. Hij verantwoordde zich door erop te wijzen dat er in België ter zake geen enkele bevoegde officiële instantie bestond. Tailleur vond dit onbegrijpelijk, want de veiligheid van de Staat en daarmee de eenheid van natie en ras, werden immers door occulte krachten ernstig bedreigd. Er moest dus bij het ministerie van Binnenlandse Zaken een Commissariaat-Generaal voor Maçonnieke Zaken opgericht worden. De commissaris-generaal zou worden bijgestaan door drie ondercommissarissen-generaal, respectievelijk bevoegd voor Algemene Zaken, voor de Vlaamse en voor de 'Romaanse' provincies. Het Commissariaat-

Generaal zou een vrijmetselaarsmuseum, een antimaçonnieke inlichtingendienst en een bibliotheek krijgen, alsook een preventieve en repressieve antimaçonnieke politie-eenheid. Onder de verschillende organisaties van dit Commissariaat-Generaal, moest zich een speciale jeugdvereniging bevinden die de jongeren moest inlichten over de judeo-maçonnerie. In de praktijk zou het Commissariaat-Generaal er nauwlettend op toezien dat de verordening van 20 augustus 1941 strikt werd nageleefd. Tailleur voegde wel een aantal andere organisaties aan zijn 'maçonnieke' lijst toe, zoals de Communistische Partij van België, de Liga van de Mensenrechten, iedere vereniging die niet openlijk vergaderde, alsook alle verenigingen die weigerden hun statuten, reglementen en ledenlijsten bij de overheid bekend te maken. Overtredingen zouden worden bestraft met tot vijf jaar effectieve gevangenis en/of 1000 tot 100 000 frank boete, intrekking van de Belgische nationaliteit of, bij allochtonen, verplichte emigratie na het betalen van de boete of het uitzitten van de straf.[13]

Deze tekst werd met meer dan gewone argwaan door de Sipo gelezen. Tailleur werd hoe langer hoe meer verdacht en zijn correspondentie werd door de Duitse inlichtingendienst gecontroleerd. Men ontdekte dat zijn vooroorlogse activiteiten niet altijd even onschuldig waren geweest. Zo had hij in 1938 La Jeunesse Belge, een Belgisch-nationalistische jeugdorganisatie, gesticht. De SDer Erdmann meende dat er binnen La Jeunesse Belge een aantal bestuursleden was geweest dat tot de Belgische en Franse vrijmetselarij behoorde. Tailleur bleef zijn vertrouwelijke correspondentie ondertekenen met leuzen zoals 'vive le roi', 'vive la Belgique' of zelfs 'vive l'Eurafrique'.[14]

De SD had deze informatie waarschijnlijk van Henri Derouane. Volgens Derouane was Tailleur niet alleen tegen Ouwerx gekant, maar ook tegen Gustaaf van Nuffel, net als Derouane lid van de raad van bestuur van de Liga; tegen Joris Desbonnet, die te Vlaamsgezind zou zijn; tegen het 'lafhartige' Rex en het VNV; en ten slotte ook tegen het Duitse bestuur. Derouane zag in Tailleur een man die geen overtuigd antimaçon was (hij had nog nooit

van Taxil gehoord) maar wel iemand die enkel voor zijn blinde ambitie leefde.[15]

Tailleur richtte in de loop van 1943 nog verschillende brieven aan Erdmann, in de hoop op een belangrijke functie in de vernieuwde georganiseerde antimaçonnerie. Tailleur sprak zelfs van het oprichten van een nieuw tijdschrift. Samen met een klein groepje van betrouwbare medewerkers zou hij 'lutter jusqu'au bout contre les trois ennemis de ma patrie et de l'Europe: le judaïsme, la maçonnerie et le bolchévisme'. Het nieuwe tijdschrift zou, net zoals *Le Rempart,* in het Nederlands en in het Frans verschijnen. Tailleur vroeg hiervoor aan Erdmann een milde financiële bijdrage,[16] maar Erdmann dacht er niet aan om nog langer geld en energie in een hopeloze zaak te steken.

7.2.2. Het alternatief van Joris Desbonnet: de Volkswacht-beweging

Naar analogie van Tailleur had Joris Desbonnet het tijdschrift *Volkswacht* gebruikt als uitvalsbasis voor de Volkswacht-beweging. Net zoals de Rempart-beweging was Volkswacht maar op één landsgedeelte gericht.

Volkswacht werd waarschijnlijk in het najaar van 1942 officieus door Desbonnet, Gustaaf van Nuffel en Albert Vanvolsem gesticht. De laatste speelde waarschijnlijk een zeer bescheiden rol binnen de Antimaçonnieke Liga, want dit is de enige keer dat zijn naam wordt vermeld. De hoofdzetel werd bij voorzitter Desbonnet thuis gevestigd. Volkswacht stelde zich tot doel

> 'door samenbundeling aller gezonde volkskrachten en staande boven en buiten alle partijpolitieke bewegingen, al wat rechtstreeks of onrechtstreeks de verbetering van onze nationale, onze openbare als private instellingen aangaat, te verdedigen tegen de geheime en andere machten die ons volksdom aantasten en het op de verdelging van onze instellingen gemunt hebben.'[17]

Belangrijk was dat dogma's moesten worden aanvaard en dat elke vorm van vrij onderzoek te verwerpen viel. Immers, de drie grote instituties die op dogma's waren gefundeerd, te weten het nationaal-socialisme, het fascisme en de Rooms-Katholieke Kerk, waren volgens Volkswacht de grootste tegenstanders van de maçonnerie. Desbonnet vroeg zich zelfs af of de antimaçonnieke campagnes van de bezetter in België niet in werkelijkheid door het klerikalisme werden gestuurd, aangezien dat in het verleden altijd zo was geweest.

In de praktijk moest de pers verdergaan met

> 'de vrijmetselarij belachelijk te maken, ze uit te schelden voor idioten, schijnheiligaards, zelfs voor criminelen. Grepen uit de maçonnieke praktijken van eeuwen geleden en uit het materiaal, dat in museums voorhanden is, vormen daarbij schering en inslag.'

Op dat gebied kon de houding van *Volk en Staat* op de goedkeuring van Desbonnet rekenen, want de krant stelde de vrijmetselaars voor als 'nog walgelijker schepsels dan de joden'. Volgens Desbonnet lag dit aan de inbreng van oud-activisten in de redactie van de krant. Dit betekende echter niet dat het VNV volgens Volkswacht een adequaat antimaçonniek beleid voerde. Net als Rex kwam de partij over als een pseudo-nationaal-socialistische beweging met onder haar leden een heel pak opportunisten en meelopers. Men moest zich dan ook afvragen of hun antimaçonnieke gevoelens oprecht waren.

Het Verdinaso had het helemaal bij het verkeerde eind: als leden van een niet-overtuigd katholieke instelling, hadden de dinaso's eigenlijk het recht niet zich met antivrijmetselarij bezig te houden. De Nieuwe Ordepartijen wensten op het vlak van de antimaçonnerie 'katholieker te zijn dan de paus', wat alleen maar een averechts effect zou kunnen teweegbrengen. Dit waren de belangrijkste punten die Desbonnet in zijn verslag aanhaalde. Hij besloot dat de strijd tegen de vrijmetselarij slechts kans van sla-

gen had als die werd gecoördineerd door een antimaçonnieke beweging die tegelijkertijd apolitiek en katholiek was.[18] De Liga van Paul Ouwerx beantwoordde volgens Desbonnet niet aan deze voorwaarden.

De Volkswacht-beweging liep evenmin hoog op met de andere collaboratiegroepen. ‘Wij geloven dat de stevigste aanhangers van de Nieuwe Orde sedert jaar en dag tot de vrijmetselarij behoren‘, stond in het rapport van Volkswacht te lezen. Heel wat grondleggers van de Vlaamse Beweging en leden van de Raad van Vlaanderen zouden vrijmetselaars zijn geweest. Bijgevolg kon het VNV als uitloper van het activisme als maçonniek worden beschouwd. Volgens Volkswacht zou dat verklaren waarom het VNV-embleem, en dat van het Verdinaso in werkelijkheid vol maçonnieke symboliek zaten. In dezelfde paragraaf werd er zelfs op gewezen dat het hakenkruis een maçonniek symbool zou kunnen zijn, en werd geopperd dat heel wat nationaal-socialisten in het verleden wel eens tot een loge konden hebben behoord.[19] We mogen aannemen dat de Sipo-SD met zulke ‘onthullingen’ verre van opgezet was. Noch Rempart noch Volkswacht kon op de goedkeuring van de Duitse bezetter rekenen.

7.3. Het einde van de Liga

Vanaf 1942 gingen de meeste leden van de Antimaçonnieke Liga hun eigen weg. De gesprekken over de Rempart- en Volkswacht-beweging mogen hiervoor illustratief zijn. De bestuursleden van de Liga kwamen vaak in andere groeperingen terecht. In mei 1943 sloot Flament zich aan bij de Organisation Todt, de Duitse genie-eenheid die verantwoordelijk was voor het bouwen van bruggen, bunkers en versterkingen. Als medewerker van deze instelling was hij in Luik en Namen actief.[20]

Joris Desbonnet had van de korte periode dat hij had meegewerkt aan de liquidatie, gebruikgemaakt om de meest waardevolle maçonnieke voorwerpen voor zichzelf te houden. Deze voor-

werpen werden verkocht en de opbrengst hiervan kwam op zijn persoonlijke bankrekening terecht. Hij beweerde dat hij daarmee op eigen initiatief acties tegen de vrijmetselarij zou kunnen ondernemen. Het is natuurlijk goed mogelijk dat Desbonnet in eerste instantie enkel zichzelf wou verrijken. De SD deelde die mening en in maart 1943 werd Desbonnet wegens diefstal en fraude tot vijf maanden hechtenis veroordeeld. Na zijn vrijlating sloot hij zich begin 1944 aan bij de Waffen-SS.[21]

Derouane trad in januari 1944 toe tot de Feldgendarmerie van Verviers, waar hij 'Zivilfahnder' was.[22] De Harting kwam bij de Duitse contraspionage terecht. Tailleur ten slotte zou de Gestapo bij de arrestatie van joden hebben bijgestaan.[23] In mei 1943 werd hij door Ouwerx uit de Liga gestoten, en met hem verlieten verschillende Rempart-militanten L'Epuration. De som van 9600 frank, die Tailleur van de Liga had gekregen om zijn beweging – die toen 85 leden telde – verder uit te bouwen, werd onmiddellijk teruggevorderd. Opnieuw waren het financiële belangenconflicten die een wig dreven tussen de voorzitter en de bestuursleden. Met de verdwijning Tailleur en Desbonnet telde de raad van bestuur van de Liga in mei 1943 nog maar twee personen, Ouwerx inbegrepen.[24]

Intussen werden in de loop van 1943 de onderhandelingen over de uitbouw van een permanent vrijmetselaarsmuseum door de Propaganda-Abteilung voortgezet. De uitvoering ervan bleek echter niet eenvoudig. Om te beginnen zou de restauratie van de tempels in de Lakensestraat een pak geld kosten. Bovendien vond men het niet verstandig in tijden van oorlog in een museum te investeren. In juli 1943 liet de Propaganda-Abteilung Erdmann weten dat de plannen voor het museum voorlopig waren afgevoerd.[25]

Ongeveer terzelfder tijd besloot de Duitse bezetter het gebouw aan de Lakensestraat te gebruiken als opslagplaats voor geroofde joodse kunstwerken en antiek.[26] De Liga was intussen opnieuw verhuisd, naar de Kluisstraat 86 in Elsene, waar tot in 1940 de andere Obediëntie, Le Droit Humain, gehuisvest was. Deze ver-

huis bood de Propaganda-Abteilung de gelegenheid om nog eens bij de betekenis van de Liga stil te staan en zich af te vragen of het nog wel de moeite loonde haar verder te steunen.[27] Sinds de opheffing van *Le Rempart / Volkswacht* had de Abteilung trouwens de geldkraan dichtgedraaid. De Liga mocht wel op eigen kosten blijven bestaan.[28]

Maar zelfs Ouwerx begon te twijfelen aan de levensvatbaarheid van de Liga, die op korte tijd zeer veel leden was kwijtgespeeld. Ouwerx liep nog even met het plan rond om een totaal nieuwe organisatie in het leven te roepen met de naam 'Le Rempart de L'Occident'. Niemand was echter voor dit idee warm te krijgen.[29] Nadat Ouwerx er niet in geslaagd was het ambt van schepen van Groot-Brussel te bemachtigen, hing ook hij zijn lier aan de wilgen. Hoewel hij nog in februari 1944 in naam van de Liga een omzendbrief naar de leden zond, om hen aan te sporen hun lidgeld te betalen, bestond L'Epuration nog slechts bij naam.[30] Een brief van januari 1944 van de afdeling IIB in Brussel aan het RSHA drukte de ontgoocheling van de Sipo-SD in de Antimaçonnieke Liga en haar ruziënde bestuursleden uit.

De Liga was er bovendien in geslaagd de toch wel behoorlijke opbrengst van de antimaçonnieke tentoonstellingen bijna volledig te verkwisten.[31] Na de Bevrijding kwam de Liga op de lijst van ontbonden organisaties terecht, waar ze haar plaats vond tussen Rex, VNV en DeVlag. De leden van de organisaties op die lijst konden worden gedagvaard.[32]

Het uiteenvallen van de Antimaçonnieke Liga kwam niet echt als een verrassing. Al in de beginfase was er sprake van onenigheid tussen de bestuursleden. Bovendien bemoeilijkte de concurrentie met andere collaboratiebewegingen haar werking. De Sipo-SD en de Propaganda-Abteilung, die samen de Liga in het leven hadden geroepen, moesten vrij snel vaststellen dat collaborateurs als Ouwerx, Flament, Desbonnet en Tailleur niet over de nodige kwaliteiten beschikten. We zagen eerder al dat het getouwtrek bij de organisatie van de antimaçonnieke tentoonstellingen door de bezetter allerminst op prijs werd gesteld. Interne ruzies en de

plannen voor megalomane projecten deden de geloofwaardigheid van de Liga en haar bestuursleden volledig teniet. Na de stopzetting van het tijdschrift leek de ontbinding van de Liga een volgende logische stap. Maar binnen de Duitse instellingen wou kennelijk niemand de doodgebloede Antimaçonnieke Liga officieel buiten werking stellen. Dit was immers neergekomen op gezichtsverlies voor de bezetter, die voor deze organisatie verantwoordelijk was. Alleen Paul Ouwerx leek spijt te hebben over de teloorgang van een beweging, die in september 1944 enkel nog op papier bestond.

Noten

1 GRIGNARD, Roger, 'De Belgische vrijmetselarij en de Tweede Wereldoorlog.' In: TRIGONUM CORONATUM vzw, Studiekring - Cercle d'étude. *Jaarboek Nr. 6 - 1998*. Wilrijk, interne publicatie, 1998, p. 153.
2 SOMA, JB 63 - 537, map: Le Rempart, p. 13 'IIC-Brüssel aan SD-Paris, 6 januari 1943'.
3 SOMA, JB 63 - 537, map: Le Rempart, p. 17 'SD-Brüssel aan SD-Paris, 12 maart 1942'.
4 SOMA, JB 63 - 537, map: Le Rempart, p. 8 'Gestapo B2 (im Auftrage F. Erdmann) aan de Propaganda Abteilung Belgien, 4 augustus 1943'.
5 SOMA, JB 63 - 534, map: Logenmuseum, p. 26 'Aktenvermerk IIB, 11 november 1942'.
6 CEDOM, GOB 40-45, doos 8, map: Correspondance entre SD et organisations anti-maçonniques, '42-'43, brief van Tailleur aan Derouane, 14 juni 1942.
7 SOMA, AA 169, brief van Tailleur aan Derouane (Duitse vertaling), 25 juli 1942, in map zonder titel.
8 CEDOM, GOB 40-45, doos 8, map: Correspondance entre SD et organisations anti-maçonniques, '42-'43, brief van Tailleur aan Derouane, 25 juli 1942.
9 CEDOM, GOB 40-45, doos 8, map: Correspondance entre SD et organisations anti-maçonniques, '42-'43, brief van Ouwerx aan Tailleur, 19 juni 1942 (op papier met het briefhoofd van Les Vrais Amis de l'Union et du Progrès Réunis).
10 SOMA, JB 63 - 537, map: Le Rempart, p. 28 'Übersetzung Le Rempart, Abteilung 110.01, juni 1942'.
11 SOMA, JB 63 - 537, map: Le Rempart, p. 27 'Le Rempart. Cabinet du Chef, document 2.001, get. Tailleur (ongedateerd)'.
12 CEDOM, GOB 40-45, doos 8, map: Correspondance entre SD et organisations anti-maçonniques, '42-'43, brief van Tailleur aan Ouwerx, 12 juli 1942, pp. 1-2.

13 SOMA, JB 63 - 537, map: Le Rempart, p. 20/1-4
14 CEDOM, GOB 40-45, doos 8, map: Correspondance entre SD et organisations anti-maçonniques, '42-'43, brief van Tailleur aan Derouane, 14 juni 1942.
15 CEDOM, GOB 40-45, doos 8, map: Correspondance entre SD et organisations anti-maçonniques, '42-'43, document 'Rapport sur mes trois voyages à Liège chez monsieur Georges Tailleur, get. Derouane (ongedateerd)'.
16 CEDOM, GOB 40-45, doos 8, map: Correspondance entre SD et organisations anti-maçonniques, '42-'43, 'brief van Tailleur aan Erdmann, 20 maart 1943'.
17 SOMA, JB 63 - 537, map: Volkswacht, p. 56 'Standregelen, getypt verslag, ongedateerd'.
18 SOMA, JB 63 - 537, map: Volkswacht, document 58, 'Enkele overwegingen in verband met den persveldtocht tegen de vrijmetselaar (ongedateerd, niet ondertekend)', punt I.a-c, II. en III.
19 SOMA, JB 63 - 537, map: Volkswacht, p. 59 e.v., 'Enkele nota's in verband met vrijmetselarij en het huidig gebeuren'. Getypt verslag, ongedateerd.
20 N.N., *La Franc-Maçonnerie belgie pendant l'occupation allemande 1940-1944*. Brussel, Suprême Conseil, interne publicatie, 1948, p. 56.
21 CEDOM, GOB 40-45, doos 12, map: Plaintes, brief van G. Colombeen aan 'een notaris', 22 maart 1945.
22 CEDOM, GOB 40-45, doos 7, map: Derouane, brief van Derouane aan Brussel, 9 juni 1944.
23 Suprême Conseil, 1948, p. 56.
24 SOMA, JB 63 - 534, map: Le Rempart, p. 30 'brief Conseil du Chef du Rempart aan Ouwerx, 21 mei 1943 (kopie voor Erdmann)' en p. 33 'brief van Tailleur aan Erdmann, 24 mei 1943'.
25 SOMA, JB 63 - 534, map: Logemuseum, p. 36, 'Bericht Propaganda Abteilung aan Erdmann, 19 juli 1943'.
26 GRIGNARD, Roger, *Ibidem*, p. 153.
27 SOMA, JB 63 - 534, map: Logemuseum, p. 37 'Bericht IVB aan de Propaganda Abteilung, 23 juli 1943'.
28 SOMA, JB 63 - 534, map: Logemuseum, p. 36b 'Propaganda Abteilung aan Erdmann, 13 augustus 1943'.
29 GRIGNARD, Roger, 'De Belgische vrijmetselarij en de Tweede Wereldoorlog.' In: TRIGONUM CORONATUM vzw, Studiekring - Cercle d'étude. *Jaarboek Nr. 6 - 1998*, p. 153.
30 *Ibidem*, p. 154.
31 SOMA, JB 63 - 537, map: Le Rempart, p. 12 'IIB aan RSHA Amt VII, Berlijn, 14 januari 1944.'
32 *Moniteur belge / Belgisch Staatsblad*. jg.115, nr. 274-275, 1 en 2 oktober 1945, p. 6340.

De individuele vrijmetselaar onder vuur

8.1. De bezetter coördineert concrete acties tegen vrijmetselaars

8.1.1. Vrijmetselaars naar concentratiekampen gestuurd

In de vorige hoofdstukken zagen we dat vanaf mei 1940 bijeenkomsten van vrijmetselaars in de loges onmogelijk waren geworden en dat de Duitse bezetter in augustus 1941 de Belgische vrijmetselarij buiten de wet had gesteld.[1] Heel wat vrijmetselaars werden door de Duitsers vervolgd en kwamen in concentratiekampen terecht. Hierover zijn een aantal getuigenissen bekend. Deze getuigenissen leren dat zelfs onder deze zware omstandigheden sommige vrijmetselaars het risico namen om hun maçonnieke activiteiten verder te zetten.

Een broeder van *Les Amis Philanthropes n°*2, die luitenant was in het Belgische leger, herinnerde zich de situatie in een krijgsgevangenenkamp in Dortmund. In zijn barak hield hij er, samen met zes andere officieren, clandestiene rituelen, waarbij voor de gelegenheid een zakdoek tot maçonniek symbool werd verheven. Deze bijeenkomsten konden slechts plaatgrijpen wanneer de meeste gevangenen en bewakers naar de kantine waren getrokken, waar de eucharistie gevierd werd. Op dat moment was de kans op een onverwachte controle het kleinst. Voor de luitenant betekende deze voortzetting van de 'Arbeid' een grote morele steun.[2] Een andere militair kwam in het kamp van Tibor terecht,

waar hij een aantal broeders ontmoette en gelijkaardige bijeenkomsten meemaakte.[3]

Er zijn twee gevallen bekend, waar in een gevangenenkamp zelfs een heuse loge werd gesticht. We hebben het hier over de loges *L'Obstinée* in het Offizierslager van Fischbeck bij Hamburg en *Liberté Chérie* in het KZ van Esterwegen. *L'Obstinée* werd gesticht door Maurice Destenay van *La Parfaite Intelligence et Les Etoiles Réunis*. Met de grootste omzichtigheid kon tot in het voorjaar van 1945 maandelijks een bijeenkomst worden gehouden.[4] Dat de gevangenen in het kamp de tijd en de mogelijkheid hadden om maçonnieke 'Arbeid' te verrichten, is misschien nog het best te illustreren door het feit dat de leden van *L'Obstinée* een eigen maçonniek ereteken hadden ontworpen. Dit ereteken bestond uit een lint in de Belgische driekleur met daaraan een penning, waarop een passer, een winkelhaak en een kroon van prikkeldraad waren gekrast.[5]

In het KZ van Esterwegen ging het er anders aan toe. Dit kamp lag in Oost-Friesland, op twintig kilometer van de Duitse grens, ter hoogte van de steden Groningen en Oldenburg. De bevolking bestond voornamelijk uit politieke gevangenen. Ongeveer vijfentachtig procent van de gevangenen was afkomstig uit België, Nederland of Frankrijk. Zij hadden het statuut van *Nacht und Nebel*. Dit hield in dat zij vanwege hun politieke activiteiten in een kamp waren geplaatst waar hen alle contact met de buitenwereld werd ontzegd. Zelfs het Rode Kruis was er niet welkom. De gevangenen kregen er weinig te eten en de hygiëne was erbarmelijk. Gelukkig voor hen moesten de gevangenen geen dwangarbeid verrichten: in het kamp werden namelijk oud elektrisch materiaal en kisten met patronen gesorteerd.

In Esterwegen kwamen acht vrijmetselaars bij elkaar. Luc Somerhausen van *Les Vrais Amis de l'Union et du Progrès Réunis* was verbonden aan het GOB. Hij nam het initiatief tot de stichting van *Liberté Chérie*. Dit gebeurde in de winter van 1943-'44.[6] Het regime in Esterwegen was niet te vergelijken met dat van andere, meer beruchte kampen, waardoor dergelijke logebijeenkomsten

onmogelijk waren. Somerhausen kreeg hierbij de onverwachte hulp van een aantal gedetineerde priesters. Tijdens de werkzaamheden zorgden de priesters ervoor de aandacht van de bewakers zoveel mogelijk af te leiden. De vrijmetselaars van hun kant hielden met allerlei uitvluchten de Duitsers op een afstand als de geestelijken hun – eveneens clandestiene – gebedsbijeenkomsten wilden houden.[7] Andere vrijmetselaars in Esterwegen waren niet eens op de hoogte van het bestaan van deze voorlopige werkplaatsen.[8] Tijdens het korte bestaan van de loge werd er zelfs een profaan ingewijd. De statuten van de nieuwe loge werden ter plaatse genoteerd, zij het erg beknopt.[9] Bij de ontruiming van het kamp werden de weinige teksten door de ingewijden zelf vernietigd. In december 1945 werd *Liberté Chérie* door het GOB erkend en kreeg zij het nummer 29b mee.[10]

Somerhausen en de nieuw ingewijde waren de enigen die de oorlog overleefden: de anderen stierven na hun overplaatsing naar andere kampen. Paul Hanson, Achtbare Meester van *Hiram*, stierf op 26 maart 1944 in Essen tijdens een bombardement. Frans Rochart was apotheker en secretaris van *La Charité*. Hij stierf op 6 februari 1945 in Untermansfeld. De Gentse bankdirecteur en schepen Henry Story van *Le Septentrion* en kolonel Jean-Baptiste De Schrijver, lid van de generale staf, van *La Liberté* stierven in Groß-Rosen op respectievelijk 4 december 1944 en 8 februari 1945. Ook de Redenaar van *Liberté Chérie*, Amedée Miclotte, vóór de oorlog leraar aan het atheneum in Vorst en lid van *Les Vrais Amis de l'Union et du Progrès réunis*, overleed in februari 1945 in dit KZ. De handelsvertegenwoordiger Jean Sugg van *Les Amis Philanthropes* stierf op 5 maart 1945 in Katowic tijdens de dodenmars van het KZ Buchenwald. Herman de Clercq van *Le Septentrion* kwam om in Dachau.

Interessant is dat geen van allen in het KZ terechtkwam vanwege zijn vrijmetselaar-zijn. Somerhausen was journalist en Hanson was vrederechter in het Luikse. Het is mogelijk dat beiden vanwege anti-Duitse activiteiten, zoals bijvoorbeeld het verspreiden van vlugschriften, werden gearresteerd. Rochart was lid van de onder-

grondse inlichtingendienst; De Schrijver werd gearresteerd wegens spionage en verboden wapenbezit; Story behoorde tot het Onafhankelijkheidsfront en onderhield contacten met de Belgische regering in Londen; en Sugg speelde een rol in de sluikpers en hielp Engelse piloten het land uitsmokkelen.[11]

8.1.2. De vrijmetselarij in het vizier

We zagen dat de bezetter al in de beginfase ruim aandacht had voor de vrijmetselarij. We herinneren ons de verklaring van SS-Obersturmbannführer Stein, die zich in juli 1940 bij het RSHA in Berlijn moest verontschuldigen voor de vertragingen die de acties tegen de joden opliepen, omdat de SD-Belgien al zijn energie in de vrijmetselarij stak. Regelmatig werden rapporten opgesteld, waarin te lezen stond dat persoon x of y in werkelijkheid een vrijmetselaar was en dus een potentieel gevaar. In het derde hoofdstuk hadden we het reeds over dit soort van verdachtmakingen door de Sicherheitspolizei. Sommige verdachten, zoals de Antwerpenaar Jan Frederik Vlinkervleugel, kregen thuis de Gestapo op bezoek, die er bewijzen hoopte voor maçonnieke activiteiten te vinden.[12] Anderen gaven onder verhoor toe vrijmetselaar te zijn.[13]

In een tweede fase, vanaf het najaar van 1941, bleek de houding van de bezetter ten opzichte van de vrijmetselarij veranderd, echter niet onverwacht: tussen juli 1940 en augustus 1941 had de bezetter de werking van de vrijmetselarij immers onmogelijk gemaakt. De gebouwen waren geconfisqueerd en geplunderd, grote tentoonstellingen en perscampagnes moesten de publieke opinie beïnvloeden, via een Verordnung was het GOB ontbonden en verboden, en een liquidator zou het vrijmetselaarsvermogen overhevelen naar de Belgische Schatkist. Kortom, de vrijmetselarij was haar infrastructuur kwijt en de bezetter achtte dit voldoende om iedere maçonnieke activiteit onmogelijk te maken.

Deze visie werd zeker niet gedeeld door de collaboratiebewegingen, die vanaf 1942 de MV en de SS-diensten erop attendeerden

dat de vrijmetselarij allesbehalve verdwenen was. In de verslagen die zij naar de Sipo-SD zonden, lezen we in die periode minder over de 'wereldsamenzwering', de 'drang naar oorlog en chaos' en het 'antiklerikalisme'. Tot voor kort gebruikten talrijke anti-maçons juist deze trefwoorden om de vrijmetselarij te karakteriseren. Andere zoals 'Duitsvijandigheid', 'verzetsactiveiten' en 'onderdak aan joden' kwamen nu in de plaats, zo blijkt wanneer we de verslagen van de verschillende spionnen overlopen. We concluderen dat echte of vermeende vrijmetselaars door de bezetter meestal niet om hun ideologische overtuiging werden geviseerd, maar wel om concrete handelingen die de Duitsers niet konden tolereren.[14] 'Il semble bien (…) que l'occupant ne se soit guère interessé aux maçons plus qu'aux autres personnes', herinnerde een broeder zich.[15] Daarin schuilt een grond van waarheid.

Samenkomsten achter gesloten deuren waren sowieso verdacht: er konden immers verzetsdaden worden gepland. Talrijke collaborateurs hielden op gezette tijden de bezetter op de hoogte van wat er te lande gebeurde. Verdachte personen werden, al dan niet in opdracht van de Sipo-SD, geschaduwd, waarna een rapport werd opgesteld. Dit werd opgestuurd naar de SD-instanties, die er vaak een commentaar of kritiek aan toevoegden. Dan kon men besluiten om tot actie over te gaan. Heel wat collaborateurs hadden speciaal oog voor personen die ervan verdacht werden te participeren in of medeplichtig te zijn aan clandestiene maçonnieke handelingen. In de archieven van de SD bevinden zich een aantal van deze specifieke dossiers. Volledigheidshalve moet wel worden vermeld dat deze dossiers qua omvang zeker niet indrukwekkend waren. Vaak bestond zo een dossier slechts uit een kort verslagje van een collaborateur of een V-Mann. Soms werd er een 'belastend' document aangehaald om de beweringen van de rapporteur te staven: dit kon gaan om een krantenknipsel of een uittreksel uit een brief.

Niet alle vrijmetselaars konden in deze moeilijke tijden het hoofd boven water houden, en een enkele broeder koos de kant van het nazisme. Verscheidene loges, zoals *La Bonne Amitié*[16] en

De Zwijger,[17] werden met dit verraad geconfronteerd. Niet alleen verloochenden deze ingewijden de maçonnieke beginselen, maar keerden ze zich ook vaak radicaal tégen de vrijmetselarij. Sommigen werden tipgevers in dienst van de bezetter of de collaboratie en speelden namen van vrijmetselaars door.[18] De lijst met namen van de belangrijkste leden van de Doornikse loge *Les Frères Réunis* werd door voormalige ingewijden samengesteld, in opdracht van de 'Centrale anti-juive pour la Wallonie et la Flandre', een obscure en weinig bekende collaboratiebeweging. Op die manier kreeg deze lijst een schijn van 'betrouwbaarheid'.[19] Anderen gingen zelfs zo ver tot de collaboratiebewegingen toe te treden en het uniform van Rex of het VNV te dragen.[20] Nog anderen probeerden zoveel mogelijk eigen voordeel uit de oorlogssituatie te halen. Een ingewijde herinnert zich een vrijmetselaar die steungelden onder zijn broeders kwam ronselen. Hij vertelde dat dit moest dienen ter ondersteuning van broeders in nood, maar in werkelijkheid gebruikte de vrijmetselaar in kwestie het om zijn maîtresse te onderhouden. Hij werd na de bevrijding uit het GOB gezet.[21]

Deze gegevens moet men natuurlijk relativeren: het aantal 'afvallige' vrijmetselaars was zeer klein. In de archieven van het CEDOM bevinden zich amper dertien aanklachten tegen dit soort mensen,[22] en de meeste broeders die in 1994 een enquêteformulier invulden, moesten op de vraag of zij collaborerende vrijmetselaars kenden negatief antwoorden. De 'echte' collaborateurs, die behoorden tot Rex, het VNV, DeVlag of de Antimaconnieke Liga, hadden veel meer op hun kerfstok. Bepaalde VNV'ers bezorgden de Sipo namenlijsten, waarop ter informatie meteen al 'Deutschlandfreundlich' of 'Deutschlandfeindlich' genoteerd stond.[23]

Het waren deze mensen die als spion de Sipo op de hoogte hielden van de activiteiten van de vrijmetselaars. Al bij al was het aantal dossiers dat zij opstelden gering. Concreet wil dit zeggen dat er ongeveer honderddertig dossiers in de mappen van het SOMA terug te vinden zijn, terwijl de bezetter het aantal vrijmetselaars in België op achtduizend schatte. Waarom had slechts een miniem percentage hiervan een dossier? De gemakkelijkste ver-

klaring is dat het merendeel van de dossiers in de nadagen van de oorlog verloren is gegaan. Een andere mogelijke verklaring is dat het Militaire Gerecht een selectie heeft gemaakt uit de bestaande dossiers. De bundel die zich nu in het SOMA bevindt, diende immers als bewijsmateriaal in het proces van de Belgische staat tegen de Antimaçonnieke Liga. Dit kan verklaren waarom we er de dossiers van bekende vrijmetselaars zoals Paul Erculisse, Raoul Engel, Georges Pêtre en Luc Somerhausen in terugvinden: de eerste drie werden omgebracht, de laatste kwam in een concentratiekamp terecht. Tegelijkertijd figureren in deze bundel ook de namen van personen en organisaties die niet meteen iets met de vrijmetselarij te maken hadden, zoals de boeddhisten. De term 'judeo-maçonnerie' werd dus erg breed opgevat.

Er waren echter ook verzetslieden die niet hoog opliepen met de vrijmetselaars. De ondergrondse Rode Brigade, een communistische verzetsorganisatie, dreigde er zelfs mee vrijmetselaars om te brengen als revanche voor hun gevallen kameraden. De Rode Brigade liet deze vrijmetselaars weten dat zij hun namen kende via *La Libre Belgique* en uitte dreigementen.[24] Deze verzetsstrijders meenden dus dat de vrijmetselarij gedeeltelijk schuld had aan de Duitse represaillemaatregelen. De andere verzetsbewegingen volgden zulke redeneringen niet.

8.1.3. Clandestiene bijeenkomsten van vrijmetselaars

Sinds mei 1940 was het onmogelijk geworden nog langer in de logegebouwen samen te komen. Dankzij een enquête die het GOB in 1994 onder haar leden en onder die van Le Droit Humain hield, kunnen we ons een beeld vormen van wat de oorlogssituatie voor de individuele vrijmetselaar betekende. Ongeveer vijfendertig ingewijden die vóór 1940 tot de vrijmetselarij toetraden, schreven hun oorlogsherinneringen op. Hieruit leren we dat heel wat broeders – en zusters – alle contact verbraken.[25] Diegenen die dat niet deden, werden in hun activiteiten gehinderd door het

ontbreken van iedere vorm van contact met het overkoepelende GOB. Bijeenkomsten bleven trouwens in veel gevallen beperkt tot informele contacten tussen vrijmetselaars van dezelfde regio.

Ondanks de antimaçonnieke maatregelen van zowel bezetter als collaboratie probeerden sommige vrijmetselaars toch nog op een of andere manier samen te komen. In de dossiers van de Sipo is er regelmatig sprake van geheime ontmoetingen. We halen een aantal voorbeelden aan uit de enquête.

Een ingewijde van de werkplaats *Prométhée* vertelde dat hij zijn maçonnieke eretekens had weten veilig te stellen door ze onder de steenkolen in de kelder van zijn woonst te bewaren. Tijdens de oorlog onderhield hij contacten met een zestiental broeders, echter zonder dat er maçonnieke rituelen aan te pas kwamen.[26] Hetzelfde was het geval geweest voor een meester van *Les Amis du Commerce* en voor een dignitaris van het GOB.[27] Een lid van een loge van Le Droit Humain kon zelfs een regelmatig contact met broeders en zusters onderhouden, ondanks het feit dat hij of zij met een aantal collaborateurs in hetzelfde huis woonde.[28] In verscheidene steden kwamen vrijmetselaars bij elkaar, meestal in de woning van een broeder. Er werd daarbij niet alleen gesproken over typisch maçonnieke onderwerpen, maar ook over de antivrijmetselarij[29] en over concrete acties. Geviseerde broeders uit de handen van de Gestapo houden was hierbij hun eerste zorg. Speciale aandacht ging uit naar diegenen die van joodse origine waren.[30] Later bespraken ze de acties die moesten worden verricht zodra de Duitsers verdwenen waren. De tempels zouden dan onmiddellijk worden heropend, zodat de reorganisatie van de Belgische vrijmetselarij zo vlot mogelijk kon verlopen.[31] Sommige broeders vingen de echtgenotes van de gedeporteerde vrijmetselaars op.[32]

Er waren er die nog een stap verder gingen en op gezette tijden in het geheim samenkwamen in een poging hun maçonnieke activiteiten verder te zetten. De bezetter was soms op de hoogte, omdat V-Leute melding maakten van dit soort verdachte bijeenkomsten. In november 1940 bijvoorbeeld liet een V-Mann aan de

Sipo weten dat hij sterke vermoedens had dat een aantal vrijmetselaars van de gesloten loge *La Charité* samenkwamen in een taverne in Charleroi. Dat bovendien een bankdirecteur deze taverne eveneens frequenteerde, kon geen toeval zijn, merkte de rapporteur op.[33] Later bleek dat een aantal personen, waarvan geweten was dat ze zich tegen de Nieuwe Orde verzetten, in dezelfde taverne samenkwamen.[34] De namen van deze geviseerde personen werden kort daarop in *La Gazette de Charleroi* afgedrukt.[35]

Een tweede voorbeeld. In mei 1943 stuurde het VNV een verslag naar de Gestapo. De Gentse advocaat De Rycke zou op onregelmatige tijdstippen bij hem thuis vergaderingen houden, soms met vijf tot zes personen. De Rycke was vrijmetselaar en zijn vrouw, die waarschijnlijk tot Le Droit Humain behoorde, was de weduwe van een vrijmetselaar. De bewuste vergaderingen konden dus wel een maçonniek karakter hebben. De buren van de advocaat waren VNV'ers, wat meteen verklaart hoe de Gestapo aan deze informatie kwam. De VNV'ers noteerden tevens de nummerplaten van de aanwezigen. Eén van die auto's had een nummerplaat van het paleis. Het VNV vermoedde daarom dat een van de aanwezigen wel eens Louis Fredericq kon zijn.[36] De naam van de kabinetschef van de koning kwam ook in de dossiers van de Sipo-SD voor. De namen van andere personen uit de koninklijke entourage waren voor de Sicherheitspolizei evenmin geheel onbekend. Een zekere Rudolf Werner, ook wel Joseph Delatte genoemd, zou nauw in verbinding staan met het privé-secretariaat van Koningin Elisabeth. De SD wist niet goed of ze Werner als een afvallig vrijmetselaar of als een opportunist moest beschouwen.[37]

In ieder geval stond het hof tegenover deze complottheorieën zeker niet onverschillig. Dat kabinetschef Fredericq een vrijmetselaar zou zijn, betekende niet automatisch dat Leopold III positief zou staan tegenover de maçonnerie. De koning meende in een complot tegen zijn persoon te moeten geloven. Hij hield niet van het parlementaire systeem en de politieke partijen. De aanvaring met de regering in mei 1940 had op dat vlak zijn sporen nagelaten. Als krijgsgevangene in Laken was ook Leopold III op zoek

naar zondebokken. Dat waren eerst en vooral de ‘plutocraten’, maar ook de joden en de vrijmetselaars. In april 1941 zou de koning tegen zijn secretaris Capelle hebben gezegd dat

> ‘door de invloed van het internationalisme, van de joderij, van de vrijmetselarij, van het grootkapitaal, we slechts konden handelen in de mate dat Parijs en Londen het toelieten.’[38]

8.1.4. ‘Duitsvijandige activiteiten’ van vrijmetselaars

Niet zelden verdacht de Sipo-SD de vrijmetselaars ervan tijdens hun geheime samenkomsten effectief tegen het Duitse beleid te complotteren. Concreet zou dit betekenen dat er tijdens deze vergaderingen allerhande ‘Duitsvijandige activiteiten’ werden gepland. Hieronder verstond men het organiseren en plegen van verzetsdaden, alsook het verborgen houden van personen die door de Gestapo werden gezocht. Een aantal vrijmetselaars werd ervan verdacht onderdak te verlenen aan joden. We zagen daarnet dat dit inderdaad wel eens gebeurde. Op die manier konden heel wat joodse kinderen aan de Gestapo ontsnappen, hoewel hierover geen precieze cijfers bekend zijn.[39] Joden onderdak verlenen was een gevaarlijke bezigheid. Een zekere André Bonzon was advocaat en zoon van een 30°-vrijmetselaar, C. Bonzon, die als ‘sehr gefährlich’ werd beschouwd. Vader Bonzon was aangesloten bij allerlei filantropische groeperingen en artsenverenigingen. Dat hij nog in de zomer van 1939 ergens in Europa een artsencongres bijwoonde, en ‘sich zufällig noch in Rußland befand ende August 1939’ maakte hem – en met hem zijn zoon – extra verdacht. ‘Er ist besonders gut für Juden. Man müßte diesem unglücklichen Menschen doch auch helfen’, was het cynische commentaar dat bij het verslag werd geschreven.[40]

Wanneer de geviseerde persoon zelf jood was, werden verdere bewijzen meestal overbodig geacht. Fernand Carles was in de

jaren dertig prefect van het Département du Nord,[41] was vrijmetselaar, jood, getrouwd met een joodse én stond bekend als Duitsvijandig.[42] Dat beiden geen jodenster moesten dragen, werd verklaard door hun vermeende connecties met andere, hooggeplaatste functionarissen, die – waarom niet – ook wel eens vrijmetselaars konden zijn.[43] Dit soort vermoedens en connotaties zonder concrete bewijsstukken waren schering en inslag bij de verslaggevers van de Sipo-SD.

Het geval-Carles illustreert dat de combinatie 'jood-vrijmetselaar' niet uit het oog verloren werd. Soms waren de kleinste aanwijzingen voldoende om de nodige conclusies te kunnen trekken, bijvoorbeeld in het geval van Maurice Chanteux, die een gouden ring bezat waarop zowel een jodenster als Hebreeuwse en maçonnieke schrifttekens gegraveerd waren.[44] De collaboratiepers dikte zulke aanwijzingen nog wat aan. *L'Ami du Peuple*, tijdschrift van het antisemitische Volksverwering, bezondigde zich hier regelmatig aan. De vrijmetselaar Luc Somerhausen kreeg vóór zijn arrestatie door *L'Ami du Peuple* allerlei verwijten naar het hoofd geslingerd:

> 'Vous êtes un juif dangereux, un juif cent pourcent! Car vous êtes bien journaliste, fonctionnaire de l'*Action et Solidarité*, la tristement célèbre loge de la rue de Persil. La filiation judéo-maçonnique n'est plus à prouver ici.'[45]

Ook hier werden duidelijke argumentatie en bewijsvoering overbodig geacht. Het geloof op zich in bepaalde vooroordelen leek zulke conclusies te rechtvaardigen. Het artikel werd overgenomen in de dossiers van de SD.[46] Waarschijnlijk heeft dit artikel echter weinig meegespeeld in de Duitse beslissing om Somerhausen te arresteren en naar Esterwegen te sturen.

In ieder geval waren Somerhausen en Chanteux maar kleine garnalen vergeleken met Raoul Engel. De jood Engel vertegenwoordigde het GOB bij de Association Maçonnique Internationale. Dit was reeds in 1940 bij het Reichssicherheitshauptamt bekend.[47]

Een V-Mann rapporteerde in augustus 1940 over geheime maçonnieke samenkomsten bij Engel thuis, waarbij ook de gepensioneerde generaal Emile Lartigue aanwezig was.[48]

Heel wat vrijmetselaars deden meer dan alleen maar joden te helpen. Vaak werden zij actieve verzetsstrijders. Volgens de getuigenissen van verschillende vrijmetselaars zou dit aantal behoorlijk hoog gelegen hebben. In zowat alle erkende verzetsbewegingen bevonden zich vrijmetselaars, zowel bij het Onafhankelijkheidsfront als bij de partizanen.[49] Vaak speelde vaderlandsliefde een even grote of zelfs grotere rol dan de maçonnieke idealen om tot het gewapende verzet toe te treden.[50]

Niet alleen de broeders van het GOB engageerden zich, maar ook de leden van Le Droit Humain. Dit engagement moest vaak met deportatie of de dood betaald worden.[51] Een docent aan de ULB gaf na de sluiting[52] van de 'maçonnieke' universiteit clandestien cursussen.[53] Een andere docent speelde de plannen van een Oostends chemiebedrijf door aan de Royal Air Force, waardoor deze fabriek kon worden gebombardeerd.[54] Een broeder van La *Parfaite Intelligence et l'Etoile Réunis* verborg Engelse piloten.[55] Een meester van *Les Amis Philanthropes* trad onmiddellijk tot het verzet toe, maar moest naar het buitenland vluchten, waar hij zich aansloot bij de geallieerde legers.[56] Een andere broeder kwam in Londen terecht, sloot zich aan bij *Albert de Belgique* en vervolgens bij de Brigade Piron.[57]

Een aantal vrijmetselaars engageerde zich dus in verzetsactiviteiten. Hierbij kon het om een actief en ondergronds verzet tegen de Duitse bezetter gaan, maar ook om minder riskante aangelegenheden, die niettemin onder de noemer van de 'Duitsvijandige acties' werden geplaatst. Het spreekt voor zich dat zowel bezetter als collaboratie dit verzet op alle mogelijke manieren wilden tegenwerken.

8.2. Moorden als ultiem wapen

Tussen mei 1940 en september 1944 heeft de bezetter op twee verschillende manieren maatregelen proberen te nemen tegen de

vrijmetselarij. Er werd enerzijds rechtstreeks gehandeld: de uitvaardiging van de Verordnung van augustus 1941 is daarvan een voorbeeld, maar ook maatregelen zoals het oppakken van vrijmetselaars als gijzelaars na een verzetsdaad of het ontslaan van vrijmetselaars uit bepaalde beroepen. Anderzijds waren er onrechtstreekse maatregelen, die door de collaboratiebewegingen werden getroffen. Periodieken zoals *Volk en Staat*, *Le Pays Réel*, *Cassandre* en *Het Vlaamsche Land* brachten antimaçonnieke artikelen.

Na 1942 beperkte de collaboratie zich echter niet langer tot verbaal geweld. Bovendien namen de spanningen tussen collaboratie en verzet toe. De historicus Jacques Willequet stelt zich in zijn overzichtswerk *La Belgique sous la botte* dan ook de vraag of het in de winter van 1942-'43 nog mogelijk was 'de maintenir la guerre dans des limites relativement légales'. Hij moest hierop ontkennend antwoorden.[58] De spanningen en frustraties zorgden ervoor dat binnen afzienbare tijd de eerste dodelijke slachtoffers vielen. Het verzet, en vooral dan de partizanenbeweging, organiseerde aanslagen op Duitsers en collaborateurs. Als reactie hierop had de MV tot dan toe een gijzelaarsbeleid gevoerd: willekeurig werd een aantal mensen door de Duitse diensten opgepakt en 'gegijzeld' totdat de ware schuldigen gevonden waren. Dit beleid boekte echter onvoldoende resultaten. De collaboratie beschuldigde zowel de MV als het Belgische gerecht ervan onvoldoende garanties voor hun veiligheid te geven en besloot daarom het recht in eigen hand te nemen. Zij kreeg de steun van de SS, die hierin een middel zag om het gezag van de MV te omzeilen. Het zal wel geen verrassing zijn dat DeVlag als eerste tot het prnicipe 'oog-om-oog-tand-om-tand' overging.[59] De doodseskaders kregen de goedkeuring en zelfs effectieve bescherming van de Sipo-SD. De Belgische justitie verkeerde door toedoen van de bezetter in de onmogelijkheid om tegen de moordenaars op te treden.[60]
Als reactie op de moordaanslag door partizanen op de Vlaamse SS-man August Schollen, richtte Robert Verbelen van DeVlag eind 1942 een vergeldingscommando op, dat in de eerste plaats voor-

aanstaande personen uit de Belgische samenleving wou treffen. Hun dood moest het verzet duidelijk maken, dat er niet ongestraft tegen de Nieuwe Orde kon worden gehandeld. In die context werden in 1943 op drie maanden tijd vier vooraanstaande vrijmetselaars omgebracht. Verbelen beschouwde hen niet feitelijk, maar wel moreel verantwoordelijk voor de dood van Nieuwe Ordeleden.[61] Het eerste slachtoffer in de rij van vier was Georges Pêtre, die op oudejaarsavond 1942 in zijn woning in de Verbiststraat 52 in Sint-Joost-ten-Node met drie kogels werd doodgeschoten. Op 20 januari 1943 volgde Emile Lartigue, Luitenant van de Grootcommandeur van de Opperraad. In het gedenkboek van Le Droit Humain lezen we dat dit het werk was van de Gestapo.[62] Eric Sasse, voorzitter van de Handelsrechtbank van Antwerpen, werd op 8 februari 1943 in zijn woning vermoord. Raoul Engel was voorlopig het laatste slachtoffer: hij werd op 21 februari 1943 in Elsene omgebracht door leden van DeVlag. Volgens Willequet was Robert Verbelen rechtstreeks bij deze moord betrokken.

Over de identiteit van de moordenaars zijn de meningen dus verdeeld. Etienne Verhoeyen stelt dat DeVlag / Algemene SS-Vlaanderen de hoofdverantwoordelijke was. Vanuit maçonnieke kringen wordt er op de rol van Rex gewezen. Ondanks meningsverschillen was er in augustus 1942 immers zoiets als een akkoord gesloten tussen Rex en de Antimaçonnieke Liga. Rex had beloofd de Liga met alle middelen bij te staan, in het bijzonder in haar strijd tegen de judeo-maçonnerie. In welke mate speelde deze overeenkomst echter mee in de moord op Pêtre, Lartigue, Engel en Sasse? In ieder geval hield de raad van bestuur van de Liga eind november 1942 een spoedzitting, waarin besloten werd 'des nouvelles très intéressantes et des propositions très importantes' aan hun bondgenoten mede te delen.[63] Anderen menen dat de moorden in werkelijkheid door de rexisten werden gecoördineerd.[64] DeVlag zou wel tot het bondgenootschap Rex-Liga zijn toegetreden, hoewel de informatie daaromtrent nagenoeg onbestaande is.[65] In ieder geval leed het voor het GOB geen twijfel dat bepaalde antimaçonnieke gevoelens daarin hebben

meegespeeld. Zo noemde de Grootredenaar tijdens een plechtige zitting van het GOB, op 12 maart 1946, de vooroorlogse perscampagne van *La Libre Belgique*, 'des errements – j'ai le regret de le dire – des certains bandits de plume catholique', en de antimaçonnieke tentoonstellingen de voedingsbodem voor een mentaliteit die uiteindelijk het moorden legitiem had gemaakt.[66]

Het was beslist geen toeval dat juist deze, al wat oudere vrijmetselaars, werden vermoord. Het waren namelijk in eerste instantie symbolische daden. De burgemeester, de luitenant-generaal, en de beide juristen behoorden alle vier tot het België van het interbellum. Juist in die periode heerste volgens extreemrechts de judeo-maçonnerie. Nu Duitsland met deze periode had afgerekend, bleven de gezagsdragers van toen ontheemd achter. Deze mensen zouden in de Nieuwe Orde maar al te graag via andere methodes en andere netwerken hun vroegere machtspositie willen behouden. Daarom was het belangrijk hen zo snel mogelijk van hun vroegere netwerken te isoleren. In het geval van een ontslagen burgemeester en een generaal op rust was er geen ander alternatief dan hen het zwijgen op te leggen. Bovendien waren de vier vermoorden bij het grote publiek vooral bekend als gezagsdragers. Zo was Georges Pêtre eerder als dé burgemeester van Sint-Joost-ten-Node bekend, dan als Soeverein Grootcommandeur van de Opperraad. Door gezagsdragers om te brengen, veroorzaakte men een schokeffect.

Dat er zoveel onzekerheid bestaat omtrent de identiteit van de moordenaars, is niet verwonderlijk. De Belgische justitie stond met haar rug tegen de muur. De collaboratiebewegingen konden des te gemakkelijker moordenaars ronselen, omdat ze vrijwel de garantie hadden dat het gerecht hen na afloop met rust zou laten. De MV, die hoe langer hoe meer haar greep op de Belgische situatie kwijtspeelde, moest toezien hoe de SS het principe van de Aufsichtsverwaltung niet langer huldigde en zich effectief met het beleid ging bemoeien. Vandaar dat ook de Belgische justitie de wil van de bezetter kreeg opgelegd.[67] We mogen hierbij niet vergeten dat het gerecht evenmin of even weinig reageerde, wanneer

een collaborateur op een gewelddadige manier om het leven kwam.

In de maanden die volgden, werden de ‘tueurs de Rex’ steeds vaker ingezet. Op 11 november 1943, na een zoveelste aanslag op rexisten, liet *Le Pays Réel* weten dat dit wraakroepend was.[68] Een gelijkaardig statement liet Chef-ad-interim Victor Matthys horen in zijn nieuwjaarsboodschap.[69] Een maand later, op 1 februari 1944, werd François Bovesse, voormalig provinciegouverneur van Namen, het slachtoffer van een wraakactie. De moord op Bovesse was niet geheel onverwacht. Sinds het begin van de bezetting liet Rex geen enkele gelegenheid onbenut om Bovesse door het slijk te halen. Hij werd er zelfs van beschuldigd te hebben meegewerkt aan speciale stafkaarten, die gebruikt zouden zijn om het Franse leger door België te manoeuvreren. Voor Rex was Bovesse een symbool van het ‘ancien régime’.[70] Toen op 30 januari 1944 de rexistische kringleider van Namen, samen met zijn echtgenote, door het verzet werden vermoord, hadden vier Naamse rexisten een ideaal motief om de volgende dag naar de woning van Bovesse te trekken, waar ze zich voordeden als agenten van de Gestapo en de gouverneur ombrachten. Victor Matthys, Chef-ad interim van Rex, deed niet eens de moeite om de betrokkenheid van de Rexleiding te ontkennen. Sterker nog, Rex eiste de verantwoordelijkheid voor deze politieke moord op.[71]

In de loop van 1943-’44 werden nog andere hooggeplaatste vrijmetselaars omgebracht. De zittende Grootmeester, Jules Hiernaux, werd op 24 juli 1944 in Charleroi doodgeschoten. Na deze terreurdaad zouden nog zeker vijftig personen – meestal waren dit wel geen vrijmetselaars – door collaborateurs worden omgebracht. Verscheidene huizen werden in brand gestoken.[72] Volksvertegenwoordiger Désiré Horrent en Henri Boinem werden in Luik gedood, Pierre Frère in Hasselt, Arthur Bourguignon in Hoei. In totaal zouden er in minder dan twee jaar tijd ruim honderdtwintig personen om uiteenlopende redenen worden vermoord. De moordcommando’s van Verbelen brachten in het laatste jaar van de bezetting een aantal vooraanstaanden om het

leven, zoals een ingenieur-directeur bij Sofina en een rechter bij de rechtbank van Eerste Aanleg van Brussel, maar ook een banketbakker uit Anderlecht, een cafébaas uit Winksele, een deserteur uit het Nationalsozialistische Kraftfahrer Korps, en een VNV'er verdacht van verzetsactiviteiten. De moord op gouverneur Alexandre Galopin van de Société Générale op 28 februari 1944, was in deze rij het trieste hoogtepunt. Verbelen was van plan om diezelfde nacht nog een aantal andere hooggeplaatsten om het leven te brengen, waaronder Michel Devèze, zoon van Albert Devèze. Gelukkig voor hem was hij die bewuste avond niet thuis of weigerde hij open te doen.[73] Indien Michel Devèze was vermoord, dan had de collaboratie niet alleen de zoon van een minister getroffen, maar ook een vrijmetselaar. De SD wist immers dat Devèze vrijmetselaar was en regelmatig met Engel en Lartigue geheime logebijeenkomsten hield.[74]

Na de landing van de Geallieerden in Normandië op 6 juni 1944, werden de represailles nog opgedreven. Heel wat vrijmetselaars ontvingen dreigbrieven, waarin al op voorhand werd gewezen op hun verantwoordelijkheid indien er weer rexisten door het verzet werden gedood. De collaboratie had tegen die tijd al lang begrepen dat heel wat vrijmetselaars in het verzet geëngageerd waren, wat maakte dat zij in de maçons eerst en vooral potentiële verzetslieden zag.[75] Maar zoals gezegd waren Rex, DeVlag en het VNV niet in eerste instantie op zoek naar verzetslieden om hun wraak op uit te oefenen, maar wel naar symbolische doelwitten. Zoals bij Bovesse het geval was, werden deze door de bezetter vaak wel voor een soort van 'beschermheer' van het verzet aangezien.[76]

Rex en DeVlag – met het Vergeldingskorps van Robert Verbelen – hadden elk ongeveer vijftig doden op hun geweten; het VNV ongeveer twintig. De meeste slachtoffers van het VNV vielen in Limburg.[77] Zelfs na de Bevrijding traden de 'tueurs de Rex' nog een (laatste) keer op. Camille Deberghe, journalist, schepen van La Louvière en voormalige Achtbare Meester van *La Parfaite Union*, kwam op 3 oktober 1944 om na een gevecht in zijn woning.[78] In het totaal zouden er op vier jaar tijd minstens 108

broeders omgekomen zijn door moord, executie of ontbering.[79] Zeker 65 broeders stierven als verzetsman of als politiek gevangene;[80] 17 ingewijde joden werden naar concentratiekampen gedeporteerd; 11 vrijmetselaars werden door de collaboratie vermoord; 9 kwamen om ten gevolge van militaire operaties, zoals bombardementen; 2 stierven in krijgsgevangenschap.[81] Maar liefst 31 van hen droegen de 33ste graad.[82]

We kunnen besluiten dat de moord op elf vooraanstaande vrijmetselaars kaderde in een groter geheel, waarbij mensen niet om hun daden, maar om hun prestige, door de collaboratie werden vermoord. Het argument van de samenzwering werd niet langer gebruikt. Het leek of elke legitimatie overbodig was geworden. Het aandeel van Rex en DeVlag in deze terreurdaden kan niet worden ontkend. Deze handelingen leken te passen in een groter geheel, waarbij de SS door middel van terreur een verdeel-en-heerspolitiek wenste toe te passen, om zo de macht van de MV en de Belgische instellingen in eigen voordeel uit te hollen.

Maar wat was dan de rol van het VNV in dit alles? Vanaf 1941 liet de beweging er geen twijfel meer over bestaan, dat zij als Dietse Germanen de vestiging van een nationaal-socialistische orde in Vlaanderen als einddoel beschouwden.[83] De VNV'er Raymond Tollenaere, die later sneuvelde aan het Oostfront, sprak vol lof over de strijd van Duitsland tegen het 'bolsjewistisch monster' en het 'plutocratendom'. In het Engelse imperialisme en in de Spaanse republiek vonden zowel marxisme als hyperkapitalisme elkaar.[84] In deze fenomenen zag Tollenaere niet de hand van de joden, laat staan van de vrijmetselarij. Het VNV was weliswaar antisemitisch en antimaçonniek, maar ging daar kennelijk heel anders mee om dan Rex en DeVlag. De VNV-bendes hadden wel geparticipeerd in de moordpartijen, maar in mindere mate. Noch de geschiedschrijving, noch de interne publicaties van het GOB, noch haar archieven, vermelden het aandeel van het VNV in de moord op een van de elf vrijmetselaars. Het VNV was daarom zeker niet vrij van antimaçonnieke schuld: het heeft de acties in de praktijk aan de twee andere collaboratiegroepen overgelaten.

Noten

1 Een aantal van hen was naar het buitenland gevlucht en had in Londen de werkplaats *Albert de Belgique* nieuw leven ingeblazen. Deze loge was op 12 november 1914 om dezelfde reden gesticht en pas in 1926 in slaap gesteld. In New York vonden uitgeweken Belgische en Luxemburgse broeders hun onderkomen in de loge *Belgique-Luxembourg*. De gevluchte Belgische broeders waren min of meer verplicht eigen werkplaatsen op te richten, want de bestaande angelsaksische werkplaatsen waren er meestal niet happig op om buitenlandse broeders op te vangen. In: N.N., *GOB/GLB. Bijdrage tot de geschiedenis van De Zwijger. Zestig jaar De Zwijger, 1935-1995*. Gent, De Zwijger, interne publicatie, 1995, p. II-14.

2 CEDOM, GOB map 50°anniversaire, 'Initiés avant 1945', nr. 5.

3 CEDOM, GOB map 50°anniversaire, 'Initiés avant 1945', nr. 23, p. 7.

4 N.N., *Zestig jaar De Zwijger*, p. II-14.

5 GRIGNARD, Roger, 'De Belgische vrijmetselarij en de Tweede Wereldoorlog.' In: TRIGONUM CORONATUM. *Jaarboek nr. 6 - 1998*. Wilrijk, Trigonum Coronatum, interne publicatie, 1998, p. 146.

6 CEDOM, GOB 40-45, doos 10, map: Liberté Chérie: correspondance, brief van Luc Somerhausen aan de secretaris van het GOB, 17 september 1971. Over deze loge, zie: VERHAS, Pierre. *Liberté Chérie. Une loge maçonnique dans un camp de concentration*. Brussel, Editions Labor, 2004.

7 GRIGNARD, Roger, 'De Belgische vrijmetselarij en de Tweede Wereldoorlog.' In: TRIGONUM CORONATUM. *Jaarboek nr. 6 - 1998*, p. 146.

8 N.N., *50 ans après, les maçons témoignent / 50 jaar later, getuigenissen van vrijmetselaars*. Brussel, GOB, interne publicatie, 1996, p. 19.

9 CEDOM, GOB 40-45, doos 10, map: Liberté Chérie: correspondance, 'Rapport Liberté Chérie', ongedateerd, p. 6.

10 CEDOM, GOB 40-45, doos 10, map: Liberté Chérie: correpondance, brief van het GOB aan Somerhausen, 7 december 1945.

11 N.N., *Histoire d'une loge. Les Amis Philanthropes de 1876 à 1998*. Brussel, Les Amis Philanthropes, interne publicatie, 1999, pp. 371-372. De informatie in dit boek is niet helemaal volledig. Amedée Miclotte en Herman de Clercq worden namelijk niet vermeld. Bijgevolg kennen we de reden niet van hun arrestatie. Het gedenkboek van De Zwijger vermeldt hen wel, en geeft meteen ook de namen van de loges waartoe deze acht personen oorspronkelijk behoorden. In: N.N., *Zestig jaar De Zwijger*, pp. II-14-15. Voor meer duiding, zie: VERHAS, Pierre, *Op.cot.,* pp. 19-20.

12 SOMA, JB 63 - 535, map 'V', nrs. 49 (9 november 1940) en 46 (11 november 1940).

13 SOMA, JB 63 - 532, map 'B', nr. 9. De persoon in kwestie, Jacques Boulle, was lid van *La Bonne Amitié*. Hij beweerde enkel vrijmetselaar te zijn geworden vanuit zijn antiklerikalisme. Dit verslag werd pas vrij laat, op 7 juli 1942 door de SD

opgesteld. Hij werd mogelijk opgepakt voor verzetsactiviteiten. Het lijkt vrij onwaarschijnlijk dat Boulle enkel om zijn vrijmetselaar-zijn werd ondervraagd. Zoiets gebeurde aanvankelijk, maar niet meer in 1942.

14 Dit wordt door Huyghebaert bevestigd: 'A systematic examination of the GOB archives (every brother has an individual file) reveals that there is not a single document to prove even one case of a freemason being deported or executed by the Germans for being a mason.' In: HUYGHEBAERT, Jacques, *Anti-Masonry in Belgium during World War II*. Brussel, RGLB, brochure, interne publicatie, 1994, p. 5.

15 CEDOM, GOB map 50° anniversaire, 'Initié avant 1945', nr. 12, p. 5.

16 BOULLE, Jacques, *Rapport sur la situation de la loge 'La Bonne Amitié - François Bovesse', à l'Or. de Namur pendant les années maçonn\ 5940-5945*. Gembloux, in eigen beheer, interne publicatie, brochure, 1946, p. 10.

17 CEDOM, GOB 40-45, doos 1, map: BRT-TV uitzending 'Verzet', brief van Walter Debrock aan Hugo de Schampheleire, 18 september 1985.

18 CEDOM, GOB map 50° anniversaire, 'Initiés avant 1945', nr. 15.

19 SOMA, JB 63 - 526, map: Les Frères Réunis, p. IV, 72 'Liste des principaux membres encore en vie de la loge', ongedateerd.

20 CEDOM, GOB map 50° anniversaire, 'Initiés avant 1945', nr. 16, p. 3.

21 CEDOM, GOB map 50° anniversaire, 'Initiés avant 1945', nr. 9.

22 CEDOM, GOB 40-45, doos 7, map 'dossiers épuration et exclusion'.

23 CEDOM, GOB map 50° anniversaire, 'Initiés avant 1945', nr. 24.

24 CEDOM, GOB map 50° anniversaire, 'Initiés avant 1945', nr. 13.

25 Bijvoorbeeld: CEDOM, GOB map 50°anniversaire, 'Initiés avant 1945', nrs. 4, 12 en 32b (lid van Le Droit Humain).

26 CEDOM, GOB map 50° anniversaire, 'Initiés avant 1945', nr. 2.

27 CEDOM, GOB map 50° anniversaire, 'Initiés avant 1945', nrs. 10 & 13. Deze contacten werden algemeen als positief ervaren. Een broeder van *Themis* noemde de vrijmetselaars 'de enigen waar ge vrij mee kon spreken' (In: CEDOM, GOB map 50°anniversaire, 'Initiés avant 1945', nr. 25). In een tijd waarin zowat iedereen een potentieel collaborateur kon zijn, was dat zeker een geruststellende gedachte, hoewel niet alle vrijmetselaars vrij van schuld waren.

28 CEDOM, GOB map 50°anniversaire, 'Initiés avant 1945', nr. 29.

29 De gesprekken over de antimaçonnerie namen volgens een broeder van Hiram meer tijd in beslag dan die over de specifiek filosofische thema's. In: CEDOM, GOB map 50°anniversaire, 'Initiés avant 1945', nr. 34.

30 CEDOM, GOB map 50° anniversaire, 'Initiés avant 1945', nr. 34.

31 CEDOM, GOB map 50°anniversaire, 'Initiés avant 1945', nr. 16 (tekst van een interne conferentie gehouden op 23 oktober 1982). Mede door dit soort contacten en afspraken kon er reeds op 7 september 1944, nauwelijks vijf dagen na de bevrijding van Brussel, overgegaan worden tot de heroprichting van het GOB. In: N.N., *Zestig jaar De Zwijger*, p. II-14.

32 CEDOM, GOB map 50°anniversaire, 'Initiés avant 1945', nr. 19.
33 SOMA, JB 63 - 526, map: La Charité, p. IV, 40 'V-Mann aan IIB, 1 november 1940'.
34 SOMA, JB 63 - 526, map: La Charité, p. IV, 47 'V-Mann aan IIB, 20 januari 1941'.
35 SOMA, JB 63 - 526, map: La Charité, p. IV, 48, artikel uit *La Gazette de Charleroi*: 'Personnes dangereuses pour l'Ordre Nouveau', datum onbekend.
36 SOMA, JB 63 - 523, map: Allgemeine Berichte über die Freimaurer in Belgien, p. I, 24 'brief van het VNV aan IVB3 (of 2), 6 mei 1943'.
37 SOMA, JB 63 - 535, map 'W', nr. 65, 17 januari 1944.
38 VAN GOETHEM, Herman, en VELAERTS, Jan, *Leopold III. De koning, het land, de oorlog.* Tielt, Lannoo, 1994, pp. 299-301.
39 CEDOM, GOB map 50° anniversaire, 'Initiés avant 1945', nr. 16.
40 SOMA, JB 63 - 532, map 'B', nr. 11, 14 augustus 1941.
41 Aangezien het Département du Nord, samen met Pas-de-Calais, tot de bevoegdheden van de MV in Brussel behoorde, werd er geen enkel onderscheid gemaakt tussen de Belgische en de Franse vrijmetselarij, hoewel er, zeker op juridisch vlak, duidelijke verschillen waren. In: ODDONE, Patrick, *La longue nuit des francs-maçons du Nord, 1940-1944.* Duinkerken, Editions des Beffrois, 1988, p. 58.
42 SOMA, JB 63 - 532, map 'C', nr. 14, 17 mei 1943.
43 SOMA, JB 63 - 532, map 'C', nr. 15, 1 juni 1943 (geheim rapport van een Franse V-Mann aan de Gestapo, dienst vreemdelingen, in Brussel).
44 SOMA, JB 63 - 532, map 'C', nr. 18, 19 november 1942.
45 *L'Ami du Peuple*, 11 oktober 1941, 'Bas les masques. Luc Somerhausen: juif et franc-maçon'.
46 SOMA, JB 63 - 535, map 'L', nr. 15.
47 SOMA, JB 63 - 532, map 'E', nr. 44, SD-Nachricht über Belgien, RSHA 1940, p. 34.
48 SOMA, JB 63 - 532, map 'E', nr. 47, Aktenvermerk 28 augustus 1940. Een rapport van de Stadtkommandantur van Brussel bevestigde een aantal maanden later dat Engel regelmatig in zijn huis in Oudergem mensen ontving. In: SOMA, JB 63 - 532, map 'E', nr. 46, 29 maart 1941.
49 CEDOM, GOB map 50° anniversaire, 'Initiés avant 1945', nrs. 29, 34.
50 CEDOM, GOB map 50° anniversaire, 'Initiés avant 1945', nr. 27, annex 2.
51 CEDOM, GOB map 50° anniversaire, 'Initiés avant 1945', nr. 16.
52 De Université Libre de Bruxelles werd door bezetter en collaboratie afgeschilderd als een bolwerk van het verzet en de vrijmetselarij. De academische overheid verzette zich tegen de plannen van de Duitsers om de ULB om te vormen tot een pro-nationaal-socialistische instelling en sloot vrijwillig de deuren in november 1941. Een geschiedenis van de ULB tijdens de Tweede Wereldoorlog vindt men in DESPY-MEYER, Andrée, DIERKENS, Alain, SCHEELINGS, Frank, (eds.), *25.11.1941. De Université Libre de Bruxelles sluit haar deuren.* Brussel, VUBPRESS, 1991, 240 p.

53 CEDOM, GOB map 50° anniversaire, 'Initiés avant 1945', nr. 13. Naarmate de oorlog vorderde nam het aantal clandestiene cursussen toe. Zij waren een alternatief voor heel wat studenten van de ULB die na de sluiting niet naar een andere universiteit waren getrokken. Er werden zelfs clandestien examens afgelegd. In: GUBIN, Eliane, 'De clandestiene cursussen', in: DESPY-MEYER, Andrée, DIERKENS, Alain, SCHEELINGS, Frank, (eds.), *Op.cit.*, pp. 104-120.

54 CEDOM, GOB map 50° anniversaire, 'Initiés avant 1945', nr. 2.

55 CEDOM, GOB map 50° anniversaire, 'Initiés avant 1945', nr. 3.

56 CEDOM, GOB map 50° anniversaire, 'Initiés avant 1945', nr. 7.

57 CEDOM, GOB map 50° anniversaire, 'Initiés avant 1945', nr. 22.

58 WILLEQUET, Jacques, *La Belgique sous la botte.* Parijs, Editions Universitaires, 1986, p. 288.

59 VERHOEYEN, Etienne, *België bezet, 1940-1944.* Brussel, BRTN, 1993, p. 423.

60 CEDOM, GOB 40-45, doos 12, map: Plaintes, brief van Paul Erculisse aan Eugène Voets, advocaat aan het Hof van Beroep, 23 november 1944, pp. 1-2.

61 VERHOEYEN, Etienne, *Op.cit.*, p. 424.

62 N.N., *Histoire de la Fédération belge du Droit Humain. Tome I: Des origines à la Guerre de 1940-1945.* 2e édition. Brussel, Le Droit Humain, interne publicatie, 1984, p. 191. Dit is vrij onwaarschijnlijk, want de SS-diensten hebben nooit Duitsers in deze moordcommando's ingezet. Ze hebben de moordenaars wel overduidelijk een hand boven het hoofd gehouden. In: CEDOM, GOB 40-45, doos 6, map: Historique…, document 'Notes sur l'histoire…', p. 7.

63 GRIGNARD, Roger, 'De Belgische vrijmetselarij en de Tweede Wereldoorlog.' In: TRIGONUM CORONATUM. *Jaarboek nr. 6 - 1998*, p. 152.

64 CEDOM, GOB 40-45, doos 6, tekst BRT-TV. Uitzending verzet tijdens WOII en de vrijmetselarij, p. 24.

65 N.N., *La Franc-Maçonnerie belge sous l'occupation allemande, 1940-1944*. Brussel, Suprême Conseil, interne publicatie, 1948, p. 44.

66 CEDOM, GOB 40-45, doos 2, document 'Allocution du Gr\Orat\Gén\de l'Ordre à la tenue du 12 mars 1946', p. 33.

67 CEDOM, GOB 40-45, doos 1, map: Réactions, document 'L'occupation allemande de 1940-1945', p. 4.

68 WILLEQUET, Jacques, *Op.cit.,* p. 296.

69 CONWAY, Martin, *Collaboratie in België.* Groot-Bijgaarden, Globe, 1994, p. 237.

70 BALACE, Francis, e.a., (eds.), *Jours de guerre, tome 8.* Brussel, Gemeentekrediet, 1992, pp. 90-91.

71 CONWAY, Martin, *Op.cit.*, pp. 237-238.

72 CEDOM, GOB 40-45, map: Historique 1939-1946, document 'Notes sur l'histoire de la Fr∴Maçonn∴ en Belgique pendant l'occupation', p. 6.

73 VERHOEYEN, Etienne, *Op.cit.*, pp. 424-425.

74 SOMA, JB 63 - 532, map 'E', nr. 47, 28 augustus 1940.

75 CEDOM, GOB 40-45, doos 6, map: Historique…, document 'Notes sur l'histoire…', p. 6.
76 CONWAY, Martin, *Op.cit.*, p. 238.
77 WILLEQUET, Jacques, *Op.cit.*, p. 288.
78 GRIGNARD, Roger, 'De Belgische vrijmetselarij en de Tweede Wereldoorlog.' In: TRIGONUM CORONATUM. *Jaarboek nr. 6 - 1998*, p. 153.
79 *Alpina* heeft het over 112 slachtoffers, maar vermeldt de doodsoorzaak niet. In: CEDOM, GOB 40-45, doos 1, 'L'occupation allemande de 1940-1945. Extrait du revue suisse *Alpina*, 73e année, n° 2, février 1947', p. 5. De cijfers die opgegeven worden, kunnen dus variëren.
80 Veel van deze vijfenzestig namen kwamen ook voor op de fiches van de Gestapo, die samengesteld werden op basis van de gegevens van Ouwerx en *La Libre Belgique*, ondanks het feit dat de SS de juistheid van deze gegevens zeer in twijfel trok. Citaat van Hugo de Schampheleire, in: CEDOM, GOB 40-45, doos 6, document 'Tekst BRT-TV', p. 24.
81 N.N., *50 ans après,* p. 18.
82 CEDOM, GOB 40-45, doos 2, document 'Allocution∴, 12 mars 1946', p. 36.
83 CLERCQ, Staf De, 'De leidende taak van het VNV.' In: CLERCQ, Staf De, (ed.), *Het* VNV *hou zee! De strijd, de organisatie en de toekomst van het* VNV. Antwerpen / Brussel, Uitgeverij Volk en Staat, 1941, p. 6.
84 TOLLENAERE, Raymond, *Nationaal-socialisme of bolsjewisme? Leven of ondergang van Europa.* Antwerpen, VNV, brochure, 1941, pp. 3-7.

Puin ruimen na de bevrijding

9.1. Materiële schade

Begin september 1944 werd heel België door de Geallieerden bevrijd. Heel wat collaborateurs werden opgepakt, waaronder ook een aantal bestuursleden van de Antimaçonnieke Liga. Anderen slaagden erin aan de Belgische justitie te ontsnappen. Léon Degrelle, Robert Verbelen en Léopold Flament bijvoorbeeld wisten naar het buitenland te vluchten. De onmiddellijke naoorlogse periode kende een aantal grote problemen. Niet alleen moesten collaborateurs worden bestraft, maar de Belgische instellingen moesten ook na een onderbreking van vier jaar opnieuw beginnen te werken. Het Grootoosten van België en Le Droit Humain moesten de vrijmetselarij nieuw leven inblazen. We zagen al in het vorige hoofdstuk dat er tijdens de bezetting, in alle voorzichtigheid, wel eens gesprekken waren gevoerd over de manier waarop de vrijmetselarij na de bevrijding verder moest. Nu België bevrijd was, moesten deze plannen in de praktijk worden gebracht. En dat was geen gemakkelijke opdracht.

Om te beginnen moesten de Obediënties opnieuw worden gesticht, aangezien ze in 1941 door de bezetter officieel waren opgeheven. Het GOB had daarenboven af te rekenen met een vacuüm binnen het bestuur. Van de negen bestuursleden van het GOB waren er twee vermoord, waaronder Grootmeester Jules Hiernaux; twee waren naar Duitsland gedeporteerd;[1] en een vijf-

de was een natuurlijke dood gestorven. Voormalig Grootmeester Paul Erculisse nam het initiatief om samen met Jules Lempereur en Marcel Hofmans een 'Comité Régulateur' op te richten, dat de hervatting van de werkzaamheden moest voorbereiden.[2]

De vrijmetselarij zat financieel aan de grond en de morele en materiële schade was enorm. In de eerste fase van de bezetting hadden eerst de Duitsers en daarna de collaboratiebewegingen de verschillende tempelgebouwen geplunderd. In de laatste fase richtten eerst de bombardementen van de geallieerden en later de V1's en V2's aanzienlijke schade aan. We kunnen *La Constance* als voorbeeld nemen.

In 1940 werd de Leuvense tempel doorzocht door de Gestapo, die de bibliotheek leeghaalde en allerlei voorwerpen meenam. In maart 1942 was het gebouw het decor van de antimaçonnieke tentoonstelling, waarna de organisatoren Desbonnet en Derouane de rest van het interieur meenamen en later op allerhande vlooienmarkten verkochten. In mei 1944 werd het gebouw door een bombardement met de grond gelijk gemaakt.[3] Een V2 verwoestte de zetel van Le Droit Humain in de Kluisstraat.[4] Ook van de tempels van Oostende, Namen en La Louvière bleef er niets meer over. Schadeclaims werden opgesteld en naar het ministerie van Wederopbouw verzonden. Was het gebouw op zich nog intact, dan ontbraken vaak delen van de inrichting. *La Parfaite Union* in Mons was honderden stukken vaatwerk, glazen en bestek kwijt, alsook stoelen, tafels, muziekinstrumenten en ruim drieduizend boeken. In totaal had *La Parfaite Union* 308 682 frank verloren. Vergelijk dit met hun kapitaal in 1937, namelijk 639 347,18 frank, en we zien dat de kosten van de schade hun vermogen zouden halveren. Andere loges waren vaak niet eens in staat om, zoals *La Parfaite Union*, een inventaris van verloren voorwerpen met hun waarde voor te leggen.[5]

De loges vroegen in de meeste gevallen een schadevergoeding voor de bezetting, beschadiging en/of diefstal van de loge en haar eigendom en niet zozeer een teruggave van de verdwenen kunstvoorwerpen en maçonnieke juwelen. De Belgische Schatkist, door

de Duitsers via clearing leeggeroofd, was absoluut niet in staat al deze claims in te willigen. Alles samen zou dit een bedrag van zeker zeven miljoen zijn geweest. Sommige bronnen spraken zelfs van tien tot twaalf miljoen.[6] Bovendien had de Belgische Staat absoluut niet de zekerheid dat de loges correct waren in hun schadeclaims. Eigendomspapieren, kwitanties en dergelijke waren meestal door de bezetters van de gebouwen vernietigd en bij inbeslagname had de bezetter altijd geweigerd om precies op te schrijven wat er werd meegenomen.[7] Er zat dus weinig anders op dan de loges op gelijke voet te behandelen met alle andere vzw's die vergelijkbare schadedossiers indienden. Meer dan een symbolische frank kon er voor de vzw's, en dus ook voor de vrijmetselarij, niet af.[8] Er kon evenmin gerekend worden op financiële steun uit het buitenland. Hoewel een aantal Amerikaanse Obediënties het initiatief hadden genomen hun Europese broeders met een soort van 'maçonniek Marshall Plan' te steunen, ging deze kelk aan de Belgische loges voorbij. Ze weigerden immers in te gaan op de Amerikaanse voorwaarde, namelijk het herinvoeren van het principe van de 'Opperbouwmeester van het Heelal'.[9]

In beschadigde of lege gebouwen konden moeilijk nog bijeenkomsten worden gehouden. Veel werkplaatsen hielden hun eerste naoorlogse zittingen dan ook in voorlopige lokalen.[10] In Brussel waren de gebouwen in de Lakensestraat en de Peterseliestraat onbewoonbaar. In de Lakensestraat was er ernstige schade aan het dak en de centrale verwarming, om nog maar te zwijgen van de kapotte deuren en ramen.[11] Hier en daar waren ook slogans zoals 'Rex vaincra' op de muren geschilderd. De bibliotheek had de bezettingsperiode min of meer goed doorstaan. Toen de eerste vrijmetselaars naar de Lakensestraat terugkeerden, vonden ze de boeken achter een gesloten deur terug. Datgene wat de bezetter had meegenomen, bleek minder kostbaar te zijn dan aanvankelijk werd aangenomen. De deposito's, die zich oorspronkelijk bij de Bank van Brussel bevonden, werden op Duits bevel in 1942 overgeschreven naar de Société française de Banque et Dépôts, met het oog op liquidatie.[12]

9.2. Morele schade

In naam van het GOB diende Erculisse op 23 november 1944 klacht in tegen de eigenaars, uitgevers, redacteurs en medewerkers van *Le Pays Réel*, *Le Rempart*, *L'Ami du Peuple*, *Volksverweering*, *Volk en Staat* en tegen elk ander periodiek, dat tijdens de oorlog de haat tegen de vrijmetselarij had helpen verspreiden. Er werd eveneens klacht ingediend tegen Ouwerx, de Antimaçonnieke Liga en Flament en Derouane, verklikkers voor de Sipo-SD. De collaboratiebewegingen werden door het GOB als de hoofdschuldigen aangewezen.

> 'Des Belges, indignes de ce nom, s'associèrent nombreux, dans la provocation systématique au meutre des francs-maçons et parfois même des membres de leurs familles, organisèrent des bandes de tueurs bien armés et entraînés, s'emparèrent avec l'aide de leurs maîtres *teutons* des propriétés de la franc-maçonnerie, saccagèrent et pillèrent ses locaux, ses archives, ses meubles et ses objets d'art.'[13]

In zijn brief aan het Krijgshof had Erculisse om begrijpelijke redenen geen goed woord over voor *La Libre Belgique*. De impact van haar vooroorlogse campagne mocht niet worden onderschat. Toch werd er geen klacht neergelegd. *La Libre Belgique* had immers niets te maken met het fysieke leed dat de individuele vrijmetselaars tijdens de bezetting hadden ondergaan. Bovendien was de krant gedurende vier jaar de spreekbuis van het verzet geweest, en het zou allesbehalve tactvol zijn geweest om een verzetsblad als *La Libre Belgique* onmiddellijk na de bevrijding van medeplichtigheid te beschuldigen.

De Opperraad en de Belgische Staat sloten zich aan bij deze aanklacht, die in eerste instantie tegen de Antimaçonnieke Liga was gericht. Binnen de vrijmetselarij vond men dat hun acties de terreurdaden van Rex en DeVlag gestuurd hadden. Negen personen werden als hoofdverantwoordelijken aangeduid: Paul

Ouwerx, Léopold Flament, Paul de Harting, Henri-Louis Nelis, Willem Ponet, Joris Desbonnet, Georges Tailleur, Henri Derouane en Marie Suzanne Dethysebaert. Ouwerx en Tailleur zaten in hechtenis; Flament, De Harting en Desbonnet waren voortvluchtig en de anderen waren nog op vrije voeten. Ouwerx bleek plotseling te kampen met geheugenverlies en kon zich met de beste wil niets meer van de afgelopen jaren herinneren. Maar in de gevangenis leek de nevel nu en dan terug op te klaren. We kunnen hiervoor het getuigenis aanhalen van priester Pieter Palmaerts. Palmaerts vertelde het volgende:

> ‘De heer Ouwerx was de geliefde en volkse geneesheer van het kwartier waar ik onderpastoor was. Zo leerden wij elkaar kennen en waarderen. In het jaar ’42 of ’43 vernam ik dat te Brussel een kleine tentoonstelling over vrijmetselarij was gehouden, ingericht door Ouwerx. Daar had hij mij reeds vroeger over gesproken en ook over zijn moeilijkheden met de driepuntjes in het leger. De eerste dag van de bevrijding werd tot aller verwondering Ouwerx naar de kazerne te Tienen gesleurd. Ik ging hem opzoeken en hij zei tot mij: “On veut ma tête”. De volgende dag las ik in een Franstalig dagblad in blokletters: “Dr. Ouwerx responsable de la mort de Pêtre”. Enkele maanden voordien waren inderdaad enkele voor mij vermoedelijk “driepuntjes” door de Duitsers gevangen genomen waaronder Pêtre. Ik besloot een bezoek te brengen aan Ouwerx om hem te danken voor wat hij gedaan had vroeger, ook vóór de oorlog, tegen de vrijmetselarij. Als aalmoezenier kreeg ik de toelating aan dr. Ouwerx, opgesloten in de gevangenis van Sint-Gilles, een bezoek te brengen (half januari 1946). Hij zei: “Je ne sortirai pas vivant de cette prison. On ne me fera jamais comparaître devant un tribunal. On veut me tuer, c’est tout.” “Comment, docteur”, vroeg ik. “Je suis médecin, je sais ce qui se passe. Deux fois par semaine je dois me rendre à l’infirmerie et là on me donne des injections. Je

> sais ce qui se passe." De heer Ouwerx is in de maand maart in de gevangenis gestorven.'[14]

Ouwerx zou dus zijn blijven geloven in allerhande samenzweringen. Dit is een interessante vaststelling, op voorwaarde natuurlijk dat het getuigenis van priester Palmaerts betrouwbaar is.

De overige leden van de voormalige Antimaçonnieke Liga werden op de eerste plaats van collaboratie met de vijand beschuldigd, met al het menselijke leed dat daarvan het gevolg was. Nu Ouwerx dood was, werd Flament als hoofdschuldige genoemd. Men zag Flament als een collaborateur van het ergste soort. De massa's documenten die het Krijgsauditoraat over hem verzamelde, leverden daarvoor ook voldoende bewijs. De Harting werd vooral zijn engagement in de pro-Duitse propaganda kwalijk genomen en zijn medewerking aan de leegroof van de verschillende loges. Dezelfde aanklacht bestond ook tegen Henri-Louis Nelis en Willem Ponet. Joris Desbonnet, die had meegeholpen bij de liquidatie, werd ook van verraad tegen de Belgische Staat beschuldigd, omdat hij als Belgisch militair was toegetreden tot het Waals Legioen. Georges Tailleur had zich als militair eveneens gekeerd tegen datgene waaraan hij de eed van trouw had gezworen. Henri Derouane was toegetreden tot de Zivilfahndungsdienst van de Feldgendarmerie. Zowel Tailleur als Derouane zouden in mindere of meerdere mate medeplichtig zijn geweest aan de dood of de verwonding van een drietal personen. Marie de Thysebaert ten slotte werd van pro-Duitse propagandavoering en van medeplichtigheid in een tweetal represailleacties beschuldigd.[15]

De Thysebaert, geboren in 1870, was tot dan toe een totaal onbekende figuur. Haar naam kwam niet één keer voor in de dossiers van de Sipo-SD of in de documenten van de Antimaçonnieke Liga. Het vonnis van het Krijgsauditoraat geeft evenmin nadere informatie over haar. We weten enkel dat zij binnen L'Epuration de functie van secretaresse vervulde. Het GOB, de Opperraad en de Openbare Aanklager erkenden wel in Flament en zijn toenmalige medewerkers de hoofdverantwoordelijken.

In alle gevallen, behalve bij De Thysebaert, werd 'une seule peine la plus forte' - dit is de doodstraf - geëist.[16] De zaak kwam op 5 oktober 1947 voor de Eerste Kamer van de Krijgsraad in Brussel, waar het GOB en de Opperraad vertegenwoordigd werden door de advocaten Albert Chomé en René Marcq, twee van de meest gerenommeerde juristen van dat moment. De beschuldigden hadden het eerst over hun christelijke plichten en de pauselijke encyclieken, die hen ertoe brachten de vrijmetselarij als antikatholieke organisatie met alle middelen te bestrijden. Deze argumentatie werd tijdens het proces evenwel achterwege gelaten.[17]

De uitspraak van het Hof luidde als volgt: De Thysebaert werd tot een jaar gevangenis veroordeeld; Ponet kreeg twee jaar en werd verplicht een boete van 25 000 frank aan de Belgische Staat te betalen; Nelis kreeg vijf jaar; Tailleur zeven jaar; Derouane tien jaar; De Harting en Desbonnet levenslang en 200 000 frank boete. Nelis, Tailleur en Derouane betaalden elk een schadevergoeding van 50 000 frank. Tailleur en Desbonnet werden bovendien als militairen gedegradeerd. Flament werd tot de doodstraf en tot 500 000 frank boete veroordeeld.[18] Flament bleef voortvluchtig en stierf kort na de uitspraak in een Berlijns ziekenhuis. De Harting verdween spoorloos. Desbonnet, die eveneens voortvluchtig was, had echter tijdens een van de proceszittingen als toeschouwer in de rechtszaal plaatsgenomen. Hij werd herkend, maar toen men hem de volgende dag wou aanhouden, daagde hij niet meer op. Desbonnet verdween zonder een spoor achter te laten.[19]

De belangrijkste conclusie moet zijn dat het vonnis uiteindelijk vrij 'mild' uitviel, zeker als we weten dat telkens voor de doodstraf werd gepleit en het GOB daarvoor twee topadvocaten onder de arm nam. Het proces vond echter ruim drie jaar na de bevrijding plaats. In de onmiddellijke naoorlogse periode werden veel strengere vonnissen uitgevaardigd, terwijl in een latere fase de doodstraf steeds minder werd toegepast. Het GOB, dat zich burgerlijke partij stelde, heeft tegen deze uitspraak trouwens geen beroep aangetekend. Binnen de vrijmetselarij leefde waarschijnlijk de overtuiging dat het beter was het verleden te laten rusten.

Bovendien stonden nieuwe uitdagingen te wachten, waarvan de heropstarting van de maçonnieke activiteiten de belangrijkste was.

9.3. De hernieuwde activiteiten van de loges

Paul Erculisse stelde voor eerstdaags een brochure te publiceren, waarmee een zo breed mogelijk publiek moest worden bereikt. Minstens dertigduizend exemplaren, in de beide landstalen, moesten worden verspreid. Deze brochure wou eerst en vooral een hommage brengen aan alle vrijmetselaars die tijdens de oorlog hun leven hadden verloren.[20] De publicaties van de Belgische vrijmetselarij na de oorlog leken meestal op martyrologieën. Het boekje dat de Opperraad in 1948 publiceerde, was hiervan een voorbeeld.[21] Ook de archieven hebben het vooral over de dodelijke slachtoffers, gevolgd door de rol die de Antimaçonnieke Liga tijdens de bezetting speelde. Vaak werd het aandeel van Rex, DeVlag en VNV in dit discours verwaarloosd of over het hoofd gezien. Uit de brieven van Léonce Mardens, Grootmeester van 1945 tot 1951, bleek dat men meende dat het katholicisme en het 'papisme' de hoofdverantwoordelijken waren voor de escalatie van verdachtmakingen, complottheorieën en geweld.[22]

De vrijmetselarij had nog andere taken te vervullen dan het brengen van hulde aan oorlogsslachtoffers. Diegenen die opnieuw wensten toe te treden, waren verplicht een enquêteformulier in te vullen, moesten vervolgens voor een commissie verschijnen en bij twijfel moest hun zaak verder worden onderzocht. Deze onderzoeken gebeurden niet altijd correct en vaak werd een broeder om een kleinigheid voor enige weken of maanden geschorst.[23] Er waren zwaardere sancties voor de broeders die zich 'niet conform' hadden gedragen: zij werden vaak definitief uitgesloten. Sommige loges wisten niet goed hoe ze zich in deze situatie moesten gedragen en probeerden het verleden stilzwijgend te vergeten.[24]

De vrijmetselarij nieuw leven inblazen was dus geen gemakkelijke opdracht. Terwijl het GOB in 1940 nog ongeveer 4600 leden telde, was dit aantal vier jaar later tot 2500 teruggevallen. *La Bonne Amitié, Les Amis Philanthropes 1-3, Les Elèves de Thémis* en anderen werden in ledenaantal gehalveerd. *Les Vrais Amis de l'Union et du Progrès réunis* viel zelfs terug van 485 leden in 1940 tot amper 100 in 1944. Een jaar later was het totaal wel weer opgelopen tot 3350 leden, maar dat cijfer was nog steeds een stuk onder het totaal van 1940. Onder de indruk van de haatcampagnes en de moordpartijen van de voorbije jaren, was het te begrijpen dat een aantal broeders zich uit de vrijmetselarij terugtrok. Gedurende vier jaar waren maçonnieke activiteiten immers gevaarlijke bezigheden geweest. De toename van het ledenaantal na 1944 was vooral aan een groot aantal nieuwe ingewijden te danken. Het waren dus niet de vroegere ingewijden die na een aantal jaren hun vroegere werkplaatsen terug opzochten, die voor deze stijgende tendens zorgden. Deze broeders stonden ook niet altijd even positief tegenover de nieuwelingen. Het gevaar was immers niet denkbeeldig dat zij een verkeerd beeld van de vrijmetselarij hadden en met dat beeld voor ogen wensten toe te treden. Deze argwaan kon echter worden onderdrukt.[25]

Het klopte wel dat de motivering van de nieuwelingen vaak erg verschillend was. In veel gevallen was de geest van verdraagzaamheid en broederlijkheid, van sociabiliteit en van filosofisch engagement van doorslaggevende aard.[26] Anderen zagen hun toetreding tot de Orde als een persoonlijke reactie op het nazisme en de voorbije oorlogsperiode. Sommigen traden toe omdat ze gefascineerd waren door wat ze op de antimaçonnieke tentoonstelling hadden gezien.[27] De antifascistische motivering werd vaak gekoppeld aan antiklerikalisme en zelfs antikatholicisme. De 'strijd tegen de Katholieke Kerk' bleef een belangrijke slagzin, zeker nadat de CVP-PSC in het kielzog van de koningskwestie bij de verkiezingen een absolute meerderheid had behaald.[28] De impact van deze slagzin mocht niet worden onderschat. Toen een delegatie uit de Verenigde Staten in augustus 1945 een bezoek

aan België bracht met het oog op een eventuele financiële tussenkomst van de Amerikaanse loges,[29] viel het haar op dat het GOB ten opzichte van de Kerk geen gematigder standpunt had ingenomen.[30] Maar dit soort discussies stonden in de periode onmiddellijk na de oorlog zeker niet bovenaan de agenda. 'La franc-maçonnerie avait pour priorité de se reconstituer elle-même', zoals een broeder het uitdrukte.[31]

We zagen dus dat de Belgische vrijmetselarij vrijwel onmiddellijk na de bevrijding alles in het werk stelde om de maçonnieke activiteiten opnieuw te laten plaatsvinden. Vaak waren de financiële en organisatorische problemen echter te groot om die heropstarting vlot te laten verlopen. De materiële schade was bovendien enorm. Er was eveneens een terugval in het ledenbestand op te merken. Daarnaast hadden een aantal vaak hooggeplaatste vrijmetselaars de bezetting niet overleefd. In de naoorlogse periode werd dan ook voordurend hulde gebracht aan diegenen die door de collaboratie waren omgebracht of die in een concentratiekamp waren omgekomen. De Obediënties hechtten dan ook veel belang aan de bestraffing van de schuldigen. In eerste instantie was dit de Antimaçonnieke Liga. Toch moeten we opmerken dat veel vrijmetselaars de klerikale katholieken moreel verantwoordelijk achtten voor de daden van de antimaçonnieke collaborateurs. We mogen niet vergeten dat de perscampagnes van katholieke kranten zoals *La Libre Belgique* in de jaren dertig in grote mate verantwoordelijk waren voor deze opvatting.

Noten

1 Generaal Walter Coppens keerde terug, maar Adjunct Grootmeester Jean Dopchie kwam om in een concentratiekamp.

2 N.N., *50 ans après, les maçons témoignent*. Brussel, GOB, interne publicatie, 1996, p. 18.

3 CEDOM, GOB 40-45, doos 12, map: La Constance, brief van de secretaris aan Erculisse, 15 december 1944.

4 N.N., *Histoire de la Fédération belge du Droit Humain*, *Tome I*. Brussel, Le Droit Humain, interne publicatie, 1984, p. 192.

5 CEDOM, GOB 40-45, doos 12, map: La Parfaite Union (alle documenten).
6 CEDOM, GOB 40-45, doos 1, map: F\ M\ belge en 1945, brief van Grootmeester Léonce Mardens van het GOB aan een Grand Commander (onbekend), 14 juli 1946.
7 CEDOM, GOB 40-45, doos 12, map: 'Trink', ongesigneerde en ongedateerde brief (1947 of 1948, uitgaande van de Belgische overheid), 2 pp.
8 N.N., *La Franc-Maçonnerie belge pendant l'occupation allemande 1940-1944*. Brussel, Suprême Conseil, interne publicatie, 1948, p. 66.
9 N.N. *The Masonic World. Written for the enlightment of Missouri Master Masons and distributed at the Grand Lodge A.F._& A.M. of Missouri at its annual communication in St.Louis, Mo., September 24-26, 1946*. Plaats van uitgave onbekend, Ray V. Denslow, P.G.M., interne publicatie, 1946 & GOTOVITCH (José). 'Franc-maçonnerie, guerre et Paix'. In: N.N. *Les Internationales et le problème de la guerre au Xe siècle*. Rome/Milaan, Ecole française, 1987, pp. 104-105.
10 CEDOM, GOB 40-45, doos 6, map: Historique, document 'La franc-maçonnerie au lendemain de la guerre'.
11 CEDOM, GOB 40-45, doos 6, map: Historique, document 'Aperçu de la situation des loges belges au moment de la libération en septembre 1944', 12 maart 1945.
12 CEDOM, GOB 40-45, doos 8, map: Rapport sur L'Indivisible, brief van Ernest Collin aan Paul Erculisse, 24 november 1944. Hoewel de brief geclasseerd staat tussen documenten over L'Indivisible, gaat deze brief wel degelijk over het GOB.
13 CEDOM, GOB 40-45, doos 12, map: Plaintes, brief van Paul Erculisse aan het Krijgshof, 23 november 1944, pp. 1-4.
14 SOMA, W25/1448/58: Pieter Palmaerts, Neerijse (Mechelen), document 'Vrijmetselarij en gebeuren in 1940-'44-'45'.
15 CEDOM, GOB 40-45, doos 7, map: Condamnation après la guerre, document 'Jugement', pp. 1-7.
16 CEDOM, GOB 40-45, doos 7, map: Condamnation après la guerre, document 'Jugement', pp. 8-10.
17 GRIGNARD, Roger, 'De Belgische vrijmetselarij en de Tweede Wereldoorlog.' In: TRIGONUM CORONATUM vzw, Studiekring - Cercle d'étude. *Jaarboek Nr. 6 - 1998*. Wilrijk, interne publicatie, 1998, p. 155.
18 De zeven veroordeelden moesten eveneens een symbolische frank aan het GOB en de Opperraad betalen. In: CEDOM, GOB 40-45, doos 7, map: Condamnation après la guerre, document 'Jugement', pp. 11-14 en document 'Pro Justitia', p. 2.
19 GRIGNARD, Roger, 'De Belgische vrijmetselarij en de Tweede Wereldoorlog.' In: TRIGONUM CORONATUM vzw, Studiekring - Cercle d'étude. *Jaarboek Nr. 6 - 1998*, p. 155.
20 CEDOM, GOB 40-45, doos 12, map: Plaintes, document 'Organisation de la défense de la franc-maçonnerie belge', 26 maart 1945.
21 De vrijmetselarij publiceerde in de periode onmiddellijk na de oorlog ook andere werken, die over andere periodes handelden. Een voorbeeld hiervan is

Histoire de la Franc-Maçonnerie belge au XIXième siècle van F. Clement, dat in 1949 door de Opperraad werd uitgegeven. Dit werk telde twee delen en kaderde in het 'offensief' om de vrijmetselarij zo neutraal mogelijk te benaderen. Of het hier om een publieke uitgave of een interne publicatie ging, is mij niet bekend.

22 CEDOM, GOB 40-45, doos 1, map: F∴ M∴ belge en 1945, brief van Léonce Mardens (bestemmeling onbekend), 14 juli 1946.

23 CEDOM, GOB 40-45, doos 6, tekst BRT-TV, p. 27, woorden van Hugo de Schampheleire.

24 CEDOM, GOB map 50° anniversaire, 'Initiés entre 1945 et 1950', Nr. 18.

25 HOOLANS, Christel, *La franc-maçonnerie pendant l'occupation en Belgique.*Louvain-la-Neuve, UCL, LP, Séminaire d'Histoire contemporaine (onuitgegeven verhandeling), 1993-'94, p. 20.

26 CEDOM, GOB map 50° anniversaire, 'Initiés entre 1945 et 1950', nrs. 1-3, 7, 10-11, 13-14, 18, 26, 29, 42, 49, 54, 81, e.v.

27 CEDOM, GOB map 50° anniversaire, 'Initiés entre 1945 et 1950', Nr. 6.

28 CEDOM, GOB map 50° anniversaire,'Initiés entre 1945 et 1950', Nr. 71.

29 CEDOM, GOB map 50° anniversaire,'Initiés entre 1945 et 1950', nrs. 19, 21, 25-26.

30 Door ideologische verschillen tussen het GOB en de Amerikanen is deze steun er nooit gekomen.

31 'Belgian freemasonry is as active as ever. One of its enemies, fascism, has disappeared. The other remains: papism. 'In: CEDOM, GOB 40-45, doos 1, map: F∴M∴ belge en 1945, document 'Belgian masonry and the war', ongedateerd (na augustus 1945).

32 CEDOM, GOB map 50° anniversaire, 'Initiés entre' 45 et '50', Nr. 39.

Eindconclusie

We zagen dat de Belgische maçonnerie tussen 1940 en 1944 met een ernstige vorm van antivrijmetselarij had af te rekenen. Tot de jaren dertig was deze laatste erop gericht de vrijmetselarij op alle mogelijke gebieden in diskrediet te brengen. Verschillende verhalen deden de ronde: de vrijmetselaars zouden hun politieke macht aanwenden om het Belgische katholieke establishment aan het wankelen te brengen; de vrijmetselarij zou een soort van sekte zijn; in de loges zou de duivel aanbeden worden; de vrijmetselaars zouden met de joden samenspannen en zo doelbewust oorlogen en revoluties uitlokken. Deze antimaçonnieke ingesteldheid uitte zich voornamelijk verbaal. Boeken, brochures en dagbladen probeerden hun lezers het schadelijke karakter van de maçonnerie duidelijk te maken. Het waren op de eerste plaats de katholieke antimaçons die deze theorieën verkondigden. Deze tendens veranderde echter.

Tijdens het Interbellum zagen we dat de verspreiders van deze theorieën niet langer tot de geestelijkheid behoorden, maar dat het ging om leken en zelfs om niet-katholieken, die eerder tot het extreem-rechtse kamp konden worden gerekend. Onder invloed van het opkomende fascisme in Italië en het nazisme in Duitsland primeerden voor extreem-rechts de belangen van de Staat of het volk boven die van het geloof. De vrijmetselarij werd door deze groepen als een ontbindende factor gezien. De Obediënties van hun kant erkenden heel snel dat fascisme en nazisme een groot

gevaar betekenden voor democratie en broederlijkheid. In landen zoals Italië, Duitsland en Spanje werd de maçonnerie verboden. De antimaçonnieke acties van deze regimes bleven dus niet enkel tot woorden beperkt. Tijdens de bezetting van België kreeg de collaboratie van de Duitse overheid de toestemming om alle mogelijke middelen in de strijd tegen de vrijmetselarij aan te wenden.

In deze haatcampagnes van extreem-rechts werd de vrijmetselarij bijna altijd binnen het grotere geheel van de 'judeo-maçonnerie' geplaatst. Dit neologisme ontstond aan het einde van de negentiende eeuw. Ultraconservatieve elementen gebruikten deze term om aan te geven dat de twee grote vijanden van staat en maatschappij, met name het 'internationale jodendom' en de vrijmetselarij, een alliantie hadden aangegaan. Deze judeo-maçonnerie bedreigde de hele wereld. Binnen dit bondgenootschap zouden de joden de dominante factor uitmaken. Vaak werd de vrijmetselarij binnen de judeo-maçonnerie als verlengstuk of als product van het jodendom beschouwd. Aangezien het jodendom voor het nationaal-socialisme de belangrijkste vijand vertegenwoordigde, was het vrij logisch dat de vrijmetselarij in die context in de klappen mocht delen. In België maakten de extreemrechtse partijen zoals Rex, VNV en Verdinaso regelmatig gebruik van het antisemitisme om in te spelen op mogelijke xenofobe gevoelens binnen bepaalde bevolkingsgroepen. Pas tijdens de Tweede Wereldoorlog werd onder impuls van de nazi-bezetter dit antisemitisme gekoppeld aan de antivrijmetselarij.

Tijdens de bezetting waren de katholieke aanvallen op de maçonnerie naar de achtergrond verdwenen. De collaboratie, met groeperingen zoals de Antimaçonnieke Liga, Volksverwering en Rex op kop, sprak enkel over de judeo-maçonnieke samenzwering tegen de Staat. De Nieuwe Orde van het nationaal-socialisme duldde immers niet dat 'restanten' van het 'ancien régime' zoals het jodendom en de vrijmetselarij, maar ook het communisme en liberalisme, hun invloed zouden kunnen blijven uitoefenen. Het waren net diegenen die de oorlog hadden veroorzaakt. Volgens de

nazi's moest het Duitse Rijk immers reageren tegen de judeo-maçonnieke regimes van West-Europa en tegen het Russische bolsjewisme nog voor deze regimes in de aanval zouden gaan. Dit was een veelgehoorde theorie, die ook door de collaboratie ijverig werd gehanteerd om het eigen handelen te legitimeren.

Het geloof in deze complottheorieën rechtvaardigde bijgevolg de sluiting en plundering van de loges in 1940, het ontbinden van het GOB in 1941, het liquideren van het 'vrijmetselaarsvermogen' in 1942 en het vermoorden van hooggeplaatste vrijmetselaars in 1943 en 1944. Mogen we echter zo ongedwongen spreken van een 'geloof'? Geloofden bezetter en collaboratie oprecht in een samenzwering tegen hen? De archieven van de Militärverwaltung en de Sipo-SD zijn hierover niet echt duidelijk. Verscheidene keren worden er wel 'bewijsstukken' aangehaald: we denken bijvoorbeeld aan het fameuze document waarin er over de vermeende financiële steun van de Amerikaanse aan de Europese Obediënties werd gesproken. Slechts zelden kunnen we in de brieven en rapporten van de SS-officieren een persoonlijke opmerking terugvinden. We hebben er dus het raden naar wat hun eigen mening hierover was. We mogen effectief aannemen dat deze theorieën eerder als zelfrechtvaardiging werden ingeroepen.

Ook de collaboratie beriep zich te pas en te onpas op de samenzweringstheorieën om de noodzaak van hun anti-judeo-maçonnieke ingesteldheid te legitimeren. Toch kunnen wij ons niet van de indruk ontdoen dat bepaalde collaborateurs wel degelijk overtuigd waren van hun gelijk. In veel gevallen was dit geloof in een samenzwering te verklaren door een gebeurtenis uit hun persoonlijk leven. Paul Ouwerx werd bijvoorbeeld als militair arts ontslagen en meende daarin de hand van Minister van Defensie Devèze te zien, die als vrijmetselaar bekend stond. Bijgevolg redeneerde Ouwerx dat de vrijmetselaars in zijn ontslag de hand hadden, omdat hij schijnbaar een belemmering vormde voor hun maçonnieke streefdoelen. Ouwerx noch Flament lieten zich echter leiden door hun katholieke overtuiging om zich anti-maçonniek op te stellen. Zowel de pauselijke en episcopale tek-

sten als de vooroorlogse publicaties van katholieke antimaçons maakten op hen geen indruk en speelden hierin geen openlijke rol van betekenis. Wat was er dan wel belangrijk? De vestiging van de Nieuwe Orde, de onvoorwaardelijke steun aan het nationaal-socialisme en de verwerping van het parlementaire stelsel primeerden. De bestrijding van de judeo-maçonnerie werd bovendien nog door andere argumenten bepaald: een materiële factor speelde immers ook nog mee. Zowel de leden van de Antimaçonnieke Liga als de rexisten en andere collaboratiebewegingen haalden eigen voordeel uit het verbod op de vrijmetselarij. Net zoals de anti-joodse verordeningen het pad effenden voor het in beslag nemen van bezittingen en het leeghalen van joodse bankrekeningen, zo viel ditzelfde voordeel uit de antimaçonnieke strijd te halen. We mogen niet vergeten dat het uiteenvallen van de Antimaçonnieke Liga in hoofdzaak toe te schrijven was aan ruzies over de financiële kant van de zaak. Zelfs de Duitse instanties moesten gegeneerd toegeven dat de wederzijdse beschuldigingen van gesjoemel door de bestuursleden de werking van de Liga onmogelijk maakten. Deze interne ruzies, gecombineerd met een concurrentiestrijd met Rex, Volksverwering en DeVlag, deden de bezetter ondermeer inzien dat de collaboratie niet geschikt was om de ideologie van de Nieuwe Orde te verspreiden. Deze meningsverschillen en pesterijen brengen de onderzoeker tot de conclusie dat organisaties zoals de Antimaçonnieke Liga en Rex er op geen enkele manier in slaagden om bij de bezetter – zeker op het vlak van de anti-judeo-maçonnerie – geloofwaardig over te komen. De bezetter toonde zich op dat vlak meer bedreven. We moeten bijgevolg de ietwat vreemde vaststelling doen dat de Duitse instanties zich op dat terrein minder fanatiek opstelden dan de collaboratiebewegingen.

De verschillende collaboratiegroepen kwamen uiteindelijk zelf tot het besef dat hun beleid op geen enkele manier de publieke opinie kon beïnvloeden. Noch de antimaçonnieke tentoonstellingen, noch de campagnes in de media, konden op een noemenswaardige respons rekenen. Andere projecten, zoals het verwijde-

ren van alle echte of vermeende vrijmetselaars uit de Belgische administratie, moesten om praktische overwegingen worden geschrapt. Bovendien nam de spanning toe naarmate de oorlogssituatie voor de Duitsers steeds nijpender werd en het verzet meer acties voerde. De moord op Pêtre, Bovesse en anderen had bijgevolg een dubbel gevolg. Enerzijds werden bekende en gewaardeerde personen uit het 'ancien régime' geliquideerd om tegenover het verzet een voorbeeld te stellen. Anderzijds werden deze vrijmetselaars omgebracht omdat dat de gemakkelijkste oplossing bleek. Het eerste argument primeerde zeker op het tweede. Pêtre en Bovesse werden niet op de eerste plaats vermoord om hun vrijmetselaar-zijn, maar om een voorbeeld te stellen – in dezelfde redenering werd ook Alexandre Galopin door de collaboratie omgebracht. Het zou bovendien interessant zijn na te gaan hoe het verzet hierop reageerde. De studie van allerhande pamfletten en ondergrondse publicaties zou hierop een antwoord kunnen geven. De kans is echter niet gering dat het verzet zich weinig bezighield met het reageren op de judeo-maçonnieke samenzweringstheorieën. De antimaçonnieke propaganda van bezetter en collaboratie was, zeker in vergelijking met de louter antisemitische berichtgeving, eerder marginaal. Bovendien was het hele antisamenzweringsdiscours nooit echt een belangrijk punt op de agenda van de propagandavoering geweest. Alleen de opening van de antimaçonnieke tentoonstelling van Brussel vormde hierop een uitzondering.

Wat was dan de rol van de Katholieke Kerk in dit hele discours? De eerste twee 'antimaçonnieke liga's' waren onmiskenbaar op initiatief van de katholieke zuil ontstaan. De clerus hield zich bij de derde liga (L'Epuration/De Bezem) echter nagenoeg volledig afzijdig. Dit nam niet weg dat het GOB en de andere Obediëntie, Le Droit Humain, na de oorlog de Kerk evenveel te verwijten hadden als de collaboratie. In ons onderzoek hebben we er geen bewijzen voor gevonden dat deze verwijten terecht waren, maar ze hadden wel te maken met de rol die het katholicisme vóór de Tweede Wereldoorlog in de antivrijmetselarij had

gespeeld. De namenlijsten van het katholieke dagblad *La Libre Belgique* werden amper twee jaar voor het uitbreken van de oorlog gepubliceerd en men was niet vergeten dat deze lijsten tijdens de bezetting in de dossiers van de Sipo-SD waren terechtgekomen.

We kunnen besluiten dat de anti-judeo-maçonnerie van een conservatieve en katholieke beweging evolueerde naar een stroming die extreem-rechts gebruikte om het eigen handelen te rechtvaardigen en daar eventueel persoonlijk voordeel uit te halen. Het einde van het nazisme betekende echter niet automatisch het einde van de verspreiding van zulke theorieën, of van de vijandigheid ten aanzien van de vrijmetselarij. De Katholieke Kerk bijvoorbeeld blijft dit gegeven als verwerpelijk beschouwen. Zo liet kardinaal Ratzinger – de huidige paus Benedictus XVI – als hoofd van de Congregatie voor Geloofsleer in 1983 noteren dat de houding ten aanzien van het genootschap niet was veranderd en dat vrijmetselaars zich in staat van zware zonde bevonden.

Hoewel verbaal en fysiek geweld tegen de vrijmetselarij eerder uitzondering is geworden, blijft de maçonnerie hiervoor zeer waakzaam. In mei 1986 bijvoorbeeld pleegden onbekenden een bomaanslag op het gebouw van het GOB. In België zijn dit soort gebeurtenissen eerder een uitzondering. Toch heeft men vandaag in extreem-rechtse en ultraconservatieve milieus nog de neiging om de vrijmetselarij van allerlei wanpraktijken te beschuldigen. In vele gevallen is het echter door onwetendheid dat het geloof in deze vooroordelen gehandhaafd blijft.

In feite zijn we nu in een paradoxale situatie terechtgekomen. De wereld is nog nooit zo 'overzichtelijk' geweest als vandaag: zowat iedere situatie kan door wetenschap of door analyse van maatschappelijke processen worden verklaard. Maar juist daardoor ontstaat de indruk dat alleen maar de 'officiële' waarheid gekend is, waarachter een 'feitelijke' waarheid zou schuilen. Daardoor kan een ingewikkeld historisch proces worden gereduceerd tot de handelingen van enkelen. En dan is men niet meer ver verwijderd van het denken in complotten. Eigenlijk zijn de met regelmaat terugkerende verwijzingen in de media naar de

vermeende hand van de Loge in het politiek en maatschappelijk gebeuren een vereenvoudiging of zelfs een negatie van de bredere context. Zo veronderstelt 'de Loge' dat de vrijmetselarij overal in een zelfde hiërarchische en ideologische structuur past, net zoals het verwijzen naar haar politieke inmengingen de wetenschap ontkent dat de vrijmetselarij in het liberaal en socialistisch discours even weinig concreets te zeggen heeft als de bisschoppen in het katholiek kader. Maar het zoeken naar zondebokken is van alle tijden waarbij de uitdrukking 'samenzwering' wel eens wil vallen.

Het zou pas echt zorgwekkend worden indien dit soort opvattingen aanleiding zouden geven tot een regelrechte haat voor andere meningen. Xenofobie of meer algemene angst voor het onbekende is daarin een slechte aanvoerder. Onder het nazisme zagen waartoe die angst voor het ongrijpbare – en de vrijmetselarij als geheim genootschap was en is daaronder te vatten – en een fanatieke drang om alles onder controle te krijgen konden leiden. 'Judeo-maçonnerie' was als begrip een symbool voor al datgene waartoe onverdraagzaamheid, onbegrip en onwetendheid konden leiden.